

Vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamisen edellytykset

Vapauttamista koskevien säännösten ja käytäntöjen
arviointi

Vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamisen edellytykset

Vapauttamista koskevien säännösten ja
käytäntöjen arviointi

Julkaisujen jakelu

Distribution av publikationer

**Valtioneuvoston
julkaisuarkisto Valto**

Publikations-
arkivet Valto

julkaisut.valtioneuvosto.fi

Julkaisumyynti

Beställningar av publikationer

**Valtioneuvoston
verkkokirjakauppa**

Statsrådets
nätbokhandel

vnjulkaisumyynti.fi

Oikeusministeriö

CC BY-SA 4.0

ISBN pdf: 978-952-400-631-6

ISSN pdf: 2490-1172

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto

Helsinki 2023

Vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamisen edellytykset Vapauttamista koskevien säännösten ja käytäntöjen arviointi

Oikeusministeriön julkaisuja, Mietintöjä ja lausuntoja 2023:11		Teema	Mietintöjä ja lausuntoja
Julkaisija	Oikeusministeriö		
Yhteisötekijä	Työryhmä		
Kieli	suomi	Sivumäärä	154

Tiivistelmä

Työryhmä on pyrkinyt määrittelemään vaarallisimpia väkivaltarikollisia, joihin on tarkoituksenmukaista kohdistaa toimenpiteitä. Rikoksentehtäjän vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen yksilötasolla on tehtyjen tutkimusten mukaan kuitenkin vaikeaa.

Varsinaisia muutoksia esimerkiksi elinkautisvankien vapauttamisharkintaan tai yhdistelmärangaistuksen sisältöön ei esitetä. Elinkautisvankien vapauttamismenettelyä voidaan pitää pääosin toimivana. Yhdistelmärangaistus puolestaan on tuore uudistus seuraamusjärjestelmässä, eikä siihen sisältyvän vuoden mittaisen valvonta-ajan toimivuudesta ole ehtinyt kertyä kokemusta, jonka perusteella mahdollisia muutostarpeita voitaisiin arvioida. Elinkautisvankien ehdonalaista vapauttamista koskevaa rikoslain säännöstä ehdotetaan kuitenkin selkeytettävän lisäämällä siihen maininta väkivaltariskiarviosta. Tämä vastaisi voimassa olevaa menettelyä, jossa Helsingin hovioikeudelle toimitetaan vapauttamisharkinnan tueksi vangin väkivaltariskiarvio. Lisäksi ehdotetaan yhdistelmärangaistuksen määrittämistä koskevan rikoslain säännöksen selkeyttämistä.

Työryhmä ehdottaa myös kehittämistoimia vaarallisimpien väkivaltarikollisten tukitoimiin vankeusaikana ja vapauttamisen yhteydessä. Työryhmä on myös tunnistanut tarpeen jatkotyölle tiettyjen kysymysten osalta, jotka koskevat muun muassa viranomaisten välistä tietojenvaihtoa sekä oikeuspsykiatrista hoitoa.

Asiasanat rikoksentehtäjät, rikollisuus, väkivaltarikokset, seuraamukset, elinkautinen vankeus, yhdistelmärangaistus

ISBN PDF	978-952-400-631-6	ISSN PDF	2490-1172
Asianumero	-	Hankenumero	OM040:00/2019

Julkaisun osoite <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-631-6>

Förutsättningarna för frigivning av de farligaste våldsbrottslingarna Bedömning av bestämmelser och praxis rörande frigivning

Justitieministeriets publikationer, Betänkanden och utlåtanden 2023:11	Tema	Betänkanden och utlåtanden	
Utgivare	Justitieministeriet		
Utarbetad av	Arbetsgruppen		
Språk	finska	Sidantal	154

Referat

Arbetsgruppen har strävat efter att fastställa de farligaste våldsbrottslingar som det är ändamålsenligt att rikta åtgärder mot. Det är emellertid svårt att på individnivå bedöma en gärningsmans farlighet och risk för våld enligt genomförda studier.

Det föreslås inga egentliga ändringar till exempel i prövningen av frigivning av livstidsfångar eller i kombinationsstraffens innehåll. I huvudsak kan förfarandet för frigivning av livstidsfångar anses fungera bra. Kombinationsstraff är en ny reform i påföljdssystemet. Det finns tills vidare ingen erfarenhet av hur den övervakningstid på ett år som ingår kombinationsstraffet fungerar. Sådan erfarenhet behövs för att man ska kunna bedöma olika ändringsbehov. Det föreslås emellertid att bestämmelsen om villkorlig frigivning av livstidsfångar görs tydligare genom att det till bestämmelsen fogas ett omnämnande av bedömning av våldsrisk. Detta motsvarar det gällande förfarandet, där en bedömning av en fånges våldsrisk lämnas till Helsingfors hovrätt som stöd för frigivningsprövningen. Dessutom föreslås att bestämmelsen om bestämmande av kombinationsstraff ska bli tydligare.

Arbetsgruppen föreslår även att åtgärderna för att stödja de farligaste våldsbrottslingarna under fängelse tiden och i samband med frigivningen utvecklas. Arbetsgruppen har även identifierat behovet av fortsatt arbete i vissa frågor som gäller bland annat informationsutbytet mellan myndigheter samt den rättspsykiatriska vården.

Nyckelord kombinationsstraff, gärningsmän, kriminalitet, våldsbrott, påföljder, fängelse på livstid

ISBN PDF	978-952-400-631-6	ISSN PDF	2490-1172
Ärendenummer	-	Projektnummer	OM040:00/2019

URN-adress <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-631-6>

Sisältö

Oikeusministeriölle.....	8
1 Asian tausta ja valmistelu	10
1.1 Tausta.....	10
1.2 Kohderyhmän määrittely.....	10
1.3 Valmistelu.....	11
2 Nykytila ja sen arviointi	13
2.1 Nykylainsäädännön historiallista taustaa.....	13
2.2 Lainsäädäntö ja käytäntö.....	18
2.2.1 Elinkautinen vankeusrangaistus	18
2.2.1.1 Elinkautisesta vankeudesta vapauttaminen.....	19
2.2.1.2 Vapauttamista koskeva käytäntö.....	21
2.2.2 Yhdistelmärangaistus	22
2.2.3 Koko rangaistuksen suorittaminen vankilassa	24
2.2.4 Ehdonalainen vapauttaminen määräaikaisesta vankeusrangaistuksesta	25
2.2.5 Ehdonalaisen vapauden valvonta	25
2.2.6 Ehdonalaisen vapauttamisen lykkääminen.....	26
2.2.7 Valvottu koevapaus	28
2.2.8 Tasavallan presidentin armahdusoikeus	29
2.2.9 Syyntakeisuus.....	30
2.2.10 Mielentilatutkimus.....	31
2.2.11 Tahdosta riippumaton oikeuspsykiatrinen hoito Suomessa	33
2.2.11.1 Tahdosta riippumaton oikeuspsykiatrinen sairaalahoito	34
2.2.11.2 Syyntakeisuus ja yhteys rikosoikeudellisiin seuraamuksiin	35
2.2.11.3 Hoitoon määräämisen edellytykset	36
2.2.11.4 Hoitomuodot ja niiden tarkoitus.....	36
2.2.11.5 Hoidon lopettaminen.....	37
2.2.11.6 Muutoksenhaku	38
2.2.11.7 Oikeuspsykiatrisen hoidon ja rikosoikeudellisten seuraamusten suhde	38
2.2.12 Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arviointi.....	39
2.2.13 Uusimisriskin vähentämiseen tähtäävät tukitoimet.....	41
2.2.13.1 Tukitoimet vankeuden aikana	42
2.2.13.2 Tukitoimet vapauttamisen yhteydessä.....	43
2.2.13.3 Viranomaisten välinen yhteistyö vankeusaikana ja vangin vapautuessa.....	45
2.3 Kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden ja perusoikeuksien asettamat reunaehdot vapaudenmenetykselle ja vapauttamiselle	47
2.3.1 Vapautta ja vapaudenmenetystä koskevat oikeudet	48
2.3.1.1 Oikeus elämään, vapauteen ja turvallisuuteen	48
2.3.1.2 Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate ja prosessuaaliset oikeudet	49
2.3.1.3 Rikoksentehtäjän rangaistus ja kohtelu	50

2.3.1.4	Oikeus elämään ja yhteiskunnan turvallisuus Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännössä.....	51
2.3.2	Ehdonalainen vapauttaminen määräaikaisestä vankeusrangaistuksesta ja valvonta.....	56
2.3.3	Elinkautinen vankeusrangaistus.....	58
2.3.3.1	Euroopan neuvoston suositus	59
2.3.3.2	Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntö.....	59
2.3.4	Pituudeltaan määrittelemättömät seuraamukset ja toimenpiteet.....	61
2.3.4.1	Euroopan neuvoston suositus	62
2.3.4.2	Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytäntö.....	65
2.4	Vangin vapauttamismenettelyt eräissä muissa maissa	68
2.4.1	Ehdonalainen vapauttaminen määräaikaisestä vankeusrangaistuksesta	69
2.4.1.1	Ehdonalaisen vapauttamisen määräsäät	70
2.4.1.2	Ehdonalaisesta vapauttamisesta päättäminen ja päätöksen luonne	70
2.4.1.3	Vakavasta rikoksesta tuomitun ehdonalainen vapauttaminen	71
2.4.1.4	Ehdonalaisen vapauttamisen lykkääminen.....	71
2.4.2	Vangin vapautuminen elinkautisesta vankeusrangaistuksesta muissa Pohjoismaissa	72
2.4.3	Pituudeltaan määrittelemättömät seuraamukset (turvasäilö).....	74
2.4.3.1	Seuraamuksen luonne ja sen taustaa	75
2.4.3.2	Turvasäilön edellytykset	77
2.4.3.3	Seuraamuksen päätyminen tai jatkaminen	81
2.4.3.4	Yhteenveto	83
2.4.4	Vangin väkivaltariskin arviointi ja arviointimenetelmät muissa Pohjoismaissa	85
2.5	Tahdosta riippumaton oikeuspsykiatrinen hoito eräissä muissa maissa.....	88
2.5.1	Tahdosta riippumaton oikeuspsykiatrinen hoito.....	88
2.5.2	Syyntakeisuus ja yhteys rikosoikeudellisiin seuraamuksiin.....	89
2.5.3	Hoitoon määräämisen edellytykset.....	90
2.5.4	Hoitomuodot ja niiden tarkoitus	92
2.5.5	Hoidon lopettaminen	93
2.5.6	Muutoksenhaku	95
2.5.7	Yhteenveto	95
2.6	Nykytilan arviointi.....	96
2.6.1	Rikoksenteijän vaarallisuus ja lainsäädännössä käytetty terminologia	96
2.6.1.1	Päätelmät	97
2.6.2	Vaarallisuus- ja väkivaltariskiarvioiden hyödyntäminen rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä	98
2.6.2.1	Riskiarvioiden käytön kehitys	100
2.6.2.2	Riskiarvioiden käyttö muissa Pohjoismaissa	101
2.6.2.3	Päätelmät	102
2.6.3	Elinkautisvankien vapauttaminen	104
2.6.3.1	Väkivaltariskiarviot osana elinkautisvankien vapauttamisharkintaa	105
2.6.3.2	Väkivaltariskiarvioihin kohdistunut kritiikki	107
2.6.3.3	Elinkautisvankien vapauttamiskäytäntö.....	109
2.6.3.4	Päätelmät	110
2.6.4	Väkivaltariskiarviot ehdonalaisen vapauden valvonnan perusteena (ns. vakava-arviointi)	112
2.6.4.1	Päätelmät	114

2.6.5	Pituudeltaan määrittelemättömien seuraamusten käyttö	115
2.6.5.1	Päätelmät	117
2.6.6	Tukitoimet vankeusaikana ja vapauttamisen yhteydessä	118
2.6.6.1	Toimet vankeusaikana	119
2.6.6.2	Toimet vapauttamisen yhteydessä	122
2.6.6.3	Päätelmät	124
2.6.7	Viranomaisten välinen tietojenvaihto	125
2.6.7.1	Väkivaltariskiarvioita koskeva tietojenvaihto	125
2.6.7.2	Muu viranomaisten välinen tietojenvaihto	130
2.6.7.3	Päätelmät	131
2.6.8	Tahdosta riippumaton oikeuspsykiatrinen hoito	132
2.6.8.1	Päätelmät	134
3	Tavoitteet	135
4	Ehdotukset ja niiden vaikutukset	136
4.1	Keskeiset ehdotukset	136
4.1.1	Lainsäädäntö	136
4.1.2	Käytännöt	138
4.1.3	Jatkotyö	139
4.2	Pääasialliset vaikutukset	140
4.2.1	Taloudelliset vaikutukset	140
4.2.2	Vaikutukset viranomaisten toimintaan	141
4.2.3	Yhteiskunnalliset vaikutukset	142
5	Säännöskohtaiset perustelut	143
5.1	Rikoslaki	143
5.2	Oikeudenkäymiskaari	146
6	Suhde perustuslakiin ja säätämisyjärjestys	147
	LAKIEHDOTUKSET	149
	Liite Rinnakkaistekstit	151
	LAGFÖRSLAG	153

OIKEUSMINISTERIÖLLE

Oikeusministeriö asetti 1 päivänä kesäkuuta 2020 työryhmän, jonka tehtäväksi se antoi arvioida vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamista koskevaa lainsäädäntöä ja viranomaisten välisiä yhteistyökäytäntöjä.

Työryhmän tuli määritellä, millä tavoin olisi rajattava ne väkivaltarikoksista tuomittujen ryhmät, joita voidaan pitää erityisen vaarallisina, ja joihin on tarkoituksenmukaisinta kohdistaa toimenpiteitä. Erityistä huomiota tuli kiinnittää vankeihin, joilla on päihdeongelmia, vaikea persoonallisuus- tai muu mielenterveyshäiriö tai jotka ovat erityisen tuen tarpeessa vapautuessaan. Työryhmän tuli arvioida nykyiseen lainsäädäntöön ja käytäntöihin liittyviä mahdollisia ongelmakohtia ja tehdä näitä koskevat muutos- ja kehittämisehdotukset. Työryhmän tuli tätä varten selvittää olennaisilta osin, millaisia lainsäädännöllisiä ratkaisuja oikeusjärjestelmiltään Suomeen verrattavissa maissa on vaarallisten väkivaltarikollisten kohtelulle rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä ja psykiatrisessa sairaanhoidossa sekä näiden ratkaisujen soveltuvuutta omaan järjestelmäämme.

Työryhmän tuli laatia työstään mietintö, josta ilmenevät esitettävät muutos- ja kehitysehdotukset. Lainsäädäntöä koskevien muutostarpeiden ilmetessä työryhmän oli laadittava mietintönsä hallituksen esityksen muotoon. Työryhmän toimikausi päättyi 31 päivänä lokakuuta 2022.

Oikeusministeriö nimitti työryhmän puheenjohtajaksi lainsäädäntöneuvos Mirja Salosen oikeusministeriöstä, varapuheenjohtajaksi hallitusneuvos Paulina Tallrothin oikeusministeriöstä ja jäseniksi lääkintöneuvos Helena Vorman sosiaali- ja terveysministeriöstä, poliisiylitarkastaja Sami Ryhäsen sisäministeriöstä, Vanajan vankilan ja Hämeen yhdyskuntaseuramustoimiston johtajan Kaisa Tammen Rikosseuraamuslaitoksesta, ylilääkäri Petteri Joelssonin Terveyden ja hyvinvoinnin laitokselta, Psykiatrisen vankisairaalan vastaavan ylilääkärin Hannu Lauerman Vankiterveydenhuollon yksiköstä, oikeuspsykiatri Hannu Säävälän Oulun yliopistollisesta sairaalasta, hovioikeudenneuvos, osaston johtaja Terhi Mattilan Helsingin hovioikeudesta sekä professori Kimmo Nuotion Helsingin yliopistosta.

Sami Ryhäsen sijaan sisäministeriön edustajana on toiminut poliisiylitarkastaja Sami Nevalainen 22.2.2022 lukien. Petteri Joelssonin sijaan Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen edustajana on toiminut 21.9.2021 lukien oikeuspsykiatrian tehtäväalueen lakimies Hanna Kaarre. Lisäksi Hannu Lauerman varajäseneksi on nimetty 21.9.2021 Psykiatrisen vankisairaalan vs vastaava ylilääkäri Marja Salomaa Vankiterveydenhuollon yksiköstä. Lauerma ja Salomaa ovat molemmat osallistuneet työryhmän työhön mainitusta ajankohdasta lukien.

Työryhmän sihteerinä on toiminut erityisasiantuntija Anne Kohvakka oikeusministeriöstä sekä lisäksi 1.9.2020 – 22.2.2022 välisellä ajalla erityisasiantuntija Tuuli Herlin oikeusministeriöstä.

Työryhmä kokoontui 15 kertaa.

Työryhmä ehdottaa elinkautisvankien ehdonalaista vapauttamista koskevaa rikoslain säännöstä selkeytettävän lisäämällä siihen maininta arviosta tuomitun riskistä syyllistyä väkivaltarikokseen. Tämä vastaisi käytännössä voimassa olevaa menettelyä, jossa Helsingin hovioikeudelle toimitetaan vapauttamisharkinnan taustatiedoksi arvio elinkautisvankin riskistä syyllistyä uuteen väkivaltarikokseen. Lisäksi ehdotetaan yhdistelmärangaistuksen määräämistä koskevaa rikoslain säännöksen selkeyttämistä. Työryhmä ei ehdota varsinaisia muutoksia esimerkiksi elinkautisvankien vapauttamisharkintaan tai yhdistelmärangaistuksen sisältöön. Elinkautisvankien vapauttamismenettelyä voidaan pitää pääosin toimivana. Vaarallisille rikoksenuusijoille tarkoitettu yhdistelmärangaistus puolestaan on tuore uudistus seuraamusjärjestelmässä, eikä siihen sisältyvän vuoden mittaisen valvonta-ajan toimivuudesta ole ehtinyt kertyä kokemusta, jonka perusteella mahdollisia muutostarpeita voitaisiin vielä arvioida.

Työryhmä ehdottaa myös kehittämistoimia vaarallisimpien väkivaltarikollisten tukitoimiin vankeusaikana ja vapauttamisen yhteydessä. Työryhmä on myös tunnistanut tarpeen jatkotyölle tiettyjen kysymysten osalta, jotka koskevat muun muassa viranomaisten välistä tietojenvaihtoa sekä oikeuspsykiatrasta hoitoa.

Saatuana työnsä valmiiksi työryhmä luovuttaa mietintönsä kunnioittavasti oikeusministeriölle.

Helsingissä 25 päivänä marraskuuta 2022

Mirja Salonen

Paulina Tallroth

Helena Vorma

Sami Nevalainen

Kaisa Tammi

Hanna Kaarre

Hannu Lauerma

Marja Salomaa

Hannu Säävälä

Terhi Mattila

Kimmo Nuotio

Anne Kohvakka

1 Asian tausta ja valmistelu

1.1 Tausta

Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelmaan on kirjattu, että vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamisen edellytyksiä arvioidaan perusteellisesti.

Oikeusministeriössä laadittiin jo vuonna 2019 arviomuistio elinkautisvankeja koskevista lainsäädännöstä ja vapauttamismenettelyn kehittämistarpeista. Muistiossa arvioitiin muun muassa sitä, mikä painoarvo elinkautisvangille tehtävälle väkivaltariskiarviolle tulisi antaa vapauttamisharkinnassa. Elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetun lain (781/2005) mukaan kaikille elinkautisvangeille on tehtävä ennen vapauttamisharkintaa väkivaltariskiarvio, mutta arviolle annettava merkitys vapauttamisharkinnassa on lainsäädännöllisesti epäselvä. Arviomuistio lähetettiin lausuntokierrokselle ja saapuneista lausunnoista laadittiin tiivistelmä¹. Kaikki lausunnonantajat, jotka ottivat kantaa elinkautisvankien vapauttamismenettelyn toimivuuteen, pitivät nykyistä järjestelmää pääosin toimivana eivätkä he nähneet suuria muutostarpeita. Eräät lausunnonantajat kuitenkin katsoivat, että lainsäädäntöön pitäisi sisältyä mahdollisuus reagoida vaikeisiin yksittäistapauksiin. Kaikki asiaan kantaa ottaneet lausunnonantajat kannattivat elinkautisvangeille tehtävän väkivaltariskiarvion aseman selkeyttämistä lainsäädännössä.

Oikeusministeriö asetti tämän työn jatkoksi ja hallitusohjelmakirjauksen toteuttamiseksi 1.6.2020 työryhmän, jonka tehtäväksi se antoi arvioida vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamista koskevaa lainsäädäntöä ja viranomaisten välisiä yhteistyökäytäntöjä.

1.2 Kohderyhmän määrittely

Työryhmän asettamispäätöksen mukaan yhteiskunnan turvallisuuden kannalta ongelmallisen ryhmän muodostavat ainakin ne vangit, joiden riski vakavien väkivaltarikosten uusi-miseen on arvioitu korkeaksi, mutta joiden edellytykset esimerkiksi tahdosta riippumattomaan psykiatriseen hoitoon määrittämiselle eivät vapauttamisvaiheessa täyty. Samoin ongelmallisena ryhmänä voidaan pitää toistuvasti vakavista väkivaltarikoksista tuomit-tuja, jotka syyllistyvät uuteen vastaavaan rikokseen pian vapautumisensa jälkeen. Usein

1 Elinkautisvankien vapauttamismenettelyn kehittäminen. Lausuntotiivistelmä arviomuistioista. Oikeusministeriön julkaisuja, Mietintöjä ja lausuntoja 2020:1.

tällaisilla henkilöillä on vaikea persoonallisuushäiriö ja päihdeongelmia. Tällaisten henkilöiden voidaan arvioida edustavan vain pientä osaa vangeista, mutta muiden turvallisuuden näkökulmasta heitä voidaan pitää merkittävänä riskinä yhteiskunnan turvallisuudelle.

Työryhmä on toimeksiantonsa mukaisesti pyrkinyt tarkemmin määrittelemään ja rajamaan niitä rikoksenteelijäryhmiä, joita voidaan pitää erityisen vaarallisina, ja joihin on tarkoituksenmukaisinta kohdistaa toimenpiteitä. Työryhmän käsityksen mukaan tällaisina voidaan pitää tietyin mietinnössä esille tuoduin varauksin ainakin osaa elinkautisvankeista, yhdistelmärangeistukseen tuomittuja, aiemmin voimassa olleen sääntelyn nojalla koko rangaistuksen suorittamiseen vankilassa tuomittuja sekä niitä määräaikaisiin vankeusrangaistuksiin tuomittuja, jotka ovat uusineet vakavia väkivalta- tai seksuaalirikoksia.

Edellä mainittujen rajausten tekemisestä huolimatta työryhmä on tunnistanut ongelmalliseksi rikoksenteelijän vaarallisuuden määrittelemisen itsessään. Millä perusteilla rikoksenteijä voidaan ylipäätään katsoa vaaralliseksi ja kuinka luotettavia arviot henkilön vaarallisuudesta tai väkivaltariskistä ovat? Näitä kysymyksiä on avattu tarkemmin nykytilan arviointia koskevassa jaksossa.

1.3 Valmistelu

Oikeusministeriö asetti 1.6.2020 työryhmän (VN/11247/2020) arvioimaan vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamista koskevaa lainsäädäntöä ja viranomaisten välisiä yhteistyökäytäntöjä. Työryhmän tuli ensinnäkin määritellä, millä tavoin olisi rajattava ne väkivaltarikoksista tuomittujen ryhmät, joita voidaan pitää erityisen vaarallisina, ja joihin on tarkoituksenmukaisinta kohdistaa toimenpiteitä. Erityistä huomiota tuli kiinnittää vankeihin, joilla on päihdeongelma, vaikea persoonallisuus- tai muu mielenterveyshäiriö tai jotka ovat erityisen tuen tarpeessa vapautuessaan. Työryhmän tuli arvioida nykyisen lainsäädännön ja käytäntöjen mahdollisia ongelmakohtia ja tehdä näitä koskevat muutos- ja kehittämissuositukset. Työryhmän tuli tätä varten selvittää olennaisilta osin, millaisia lainsäädännöllisiä ratkaisuja oikeusjärjestelmiltään Suomeen verrattavissa maissa on vaarallisten väkivaltarikollisten kohtelulle rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä ja psykiatriassa sairaanhoidossa sekä näiden ratkaisujen soveltuvuutta omaan järjestelmäämme.

Työryhmän tuli työssään ottaa huomioon elinkautisvankien vapauttamista koskevasta arviomuistiosta saatu lausuntopalaute. Työryhmän tuli myös ottaa huomioon syksyllä 2021 valmistuneen vaarallisuuden ja väkivaltariskin arviointia koskevan valtioneuvoston VN TEAS-tutkimushankkeen² tulokset. Samoin tuli ottaa huomioon keväällä 2021 val-

² <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/163635>.

mistuneen mielentilatutkimusten määrän muutosten syitä ja seurauksia selvittäneen VN TEAS-tutkimushankkeen³ tulokset.

Työryhmän tuli ehdotuksissaan kiinnittää huomiota Suomea sitoviin kansainvälisiin velvoitteisiin ja suosituksiin sekä kansainvälisten tuomioistuinten ratkaisukäytäntöön.

Työryhmän jäseniksi nimettiin edustajat oikeusministeriöstä, sosiaali- ja terveysministeriöstä, sisäministeriöstä, Rikosseuraamuslaitoksesta, Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksesta, Vankiterveydenhuollon yksiköstä, Oulun yliopistollisesta sairaalasta, Helsingin hovioikeudesta ja Helsingin yliopistosta. Työryhmän tuli laatia työstään mietintö, ja lainsäädäntöä koskevien muutostarpeiden ilmetessä laadittava mietintönsä hallituksen esityksen muotoon.

Työryhmä kuuli toimikautensa aikana edellä mainittujen VN TEAS-hankkeiden toteuttajia sekä useita asiantuntijoita Rikosseuraamuslaitoksesta, Vankiterveydenhuollon yksiköstä sekä Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiirin Tehostetun osastohoidon ja oikeuspsykiatrian yksiköstä.

3 <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/163071>.

2 Nykytila ja sen arviointi

2.1 Nykylainsäädännön historiallista taustaa

Suomen vuodelta 1889 oleva rikoslaki (39/1889), joka kuuluu Euroopan vanhimpiin, perustuu ajatuksille rangaistuksesta rikoksen oikeudenmukaisena hyvityksenä ja sovituksena. Rikoslaki heijastaa sen valmistelun aikana vallinneita eurooppalaisia kriminaalipoliittisia ajatusvirtauksia. Rangaistusjärjestelmää uudistettiin voimakkaasti uuden lain myötä. Häpeä- ja ruumiinrangaistuksista luovuttiin samalla kun vankeus- ja sakkorangaistuksista tuli rangaistusjärjestelmän kulmakivet.

Rikoslain voimaantulon aikoihin Euroopassa voimistui näkemys, jonka mukaan rikosoikeuden tehtäviin kuului yksittäisten rikosten oikeudenmukaisen hyvityksen ohella tai sen sijasta myös yhteiskunnan suojelu vaarallisten rikoksenteekijöiden edustamalta uhalta. Rikosoikeuden tuli turvata yksilön vapautta muun muassa noudattaen syyllisyys- ja laillisuusperiaatteita. Samanaikaisesti kuitenkin esitettiin, että rikosoikeudellinen puuttuminen tuli porrastaa sen mukaan, millaista uhkaa rikos ja sen tekijä edustivat yhteiskunnassa. Satunnaisiin rikoksiin ja nuorten rikoksiin voitiin suhtautua lievemmin, mutta taparikollisten ja vaarallisten rikoksenuusijoiden edustaman uhan torjumiseksi heidän rikoksiinsa oli aiheellista puuttua ankarammin seuraamuksin: heidät tuli tehdä vaarattomiksi. Saksassa puhuttiin kahdesta raiteesta (Zweispurigkeit): rikosoikeudellisen rangaistusjärjestelmän rinnalle luotiin menettelyitä vaarallisten rikoksenteekijöiden, mukaan lukien syyntakeettomien, eristämiseksi.

Norjan vuoden 1902 rikoslaki oli koko Euroopassa ensimmäinen, jossa jo alun alkaen otettiin huomioon yhteiskunnan suojelun ja tekijävaarallisuuden torjunnan näkökohdat. Rangaistusten tehtävänä oli parantaa, pelottaa ja tehdä vaarattomaksi. Rangaistuksilla pyrittiin parantamaan jopa nuoria ja pikkurikollisia. Rangaistuksilla pyrittiin pelottamaan tilapäisrikollisia, joista tilaisuuden houkutus oli tehnyt rikollisen. Vastaavasti rangaistusten avulla tuli tehdä vaarattomaksi ne rikoksenteekijät, jotka olivat omaksuneet rikollisen elämäntavan. Rangaistusten tehtäväksi tuli ehkäistä tulevia rikoksia ottaen huomioon sen, millaisesta rikoksenteekijästä oli kyse. Sillä rikoksella, johon rikoksenteekijä oli syyllistynyt, oli vain toissijainen merkitys. Rangaistuksen määrääminen jäi tuomioistuimen hyvin vapaaseen harkintaan. Jos rikoksenteekijä oli syyllistynyt jo kahteen tai useampaan vakavaan laissa määriteltyyn rikokseen, tuomioistuin saattoi tuomita vastaajan vankeuteen siten, ettei rangaistusaikaa tuomioissa lainkaan määritely. Tuomittu voitiin sulkea vankilaan niin pitkäksi aikaa, kun oli tarpeen. Rangaistus ei kuitenkaan saanut ylittää lain määräämää

enimmäisrangaistuksen kolminkertaista määrää. Myös syyntakeettomat voitiin eristää määräämättömäksi ajaksi.

Norjassa, Tanskassa ja Ruotsissa toteutettiin 1920-luvulla lainuudistuksia, joilla otettiin käyttöön uudenlaisia eristämisen ja turvaamistoimenpiteiden käytäntöjä. Ruotsissa esitettiin 1950-luvulla rikosoikeudellisia rangaistuksia koskevan sääntelyn korvaamista kokonaan uudenlaisella suojelulla⁴. Tämän mukaan rikosentekijä olisi vaarallisuutensa perusteella voitu määrätä eristettäväksi ennalta määräämättömäksi ajaksi. Uudistusta ei kuitenkaan toteutettu.

Suomi seurasi muiden Pohjoismaiden esimerkkiä, kun vuonna 1932 säädettiin laki vaarallisista rikoksenuusijoista (180/1932), joka vuonna 1953 korvattiin vaarallisten rikoksenuusijain eristämisestä annetulla lailla (317/1953). Näin luotiin pakkolaitos, jolla tarkoitettiin erityistä suljettua laitosta, johon vankilaoikeus-niminen erillisviranomainen saattoi määrätä määräaikaiseen vankeuteen tuomitun henkilön. Käytännössä asiaa käsittelevä tuomioistuimien päätöksiä ensi, antaako se niin sanotun pakkolaitoslausuman. Pakkolaitokseen tuomitsemisen kriteerit vaihtelivat eri aikoina. Lainsäädännön taustalla oli käsitys siitä, että tekijän aikaisempi rikollisuus merkitsi vaaraa sille, että hän tulevaisuudessa saattaisi syyllistyä uuteen vakavaan rikokseen. Pakkolaitokseen eristäminen oli keino tehostaa rangaistusta yhteiskunnan suojelemiseksi silloin, kun pelkkä rangaistus ei riittänyt⁵.

Pakkolaitosrangaistus oli turvaamistoimenpiteen kaltainen ja sillä haluttiin estää tulevia rikoksia. Lakitekstissä puhuttiinkin turvasäilöstä. Vajaamielisen rikosentekijän vankilaoikeus määräsi vastaavalla tavalla pakkohoitoaan.

Pakkolaitokseen määrättyjen ehdonalainen vapauttaminen oli alkuaan ollut mahdollista aikaisintaan kolmen vuoden kuluttua siitä, kun rangaistusaika oli loppunut. Jos vankilaoikeus ei tällöin vapauttanut vankia, tuli sen tämän jälkeen ottaa asia tarkasteltavaksi vuosittain. Ehdonalainen vapautuminen perustui oletukseen vaarallisuuden vähenemisestä tai lakkaamisesta sekä siihen, että yhteiskuntaa oli jo riittävästi suojeltu. Vankilaoikeus saattoi myös peruuttaa ehdonalaisen vapauden uuden käytösrikkomuksen vuoksi. Uuden rikoksen vuoksi ehdonalainen vapaus oli aina peruutettava.

Vankilaoikeus arvioi nimenomaan rikosentekijän vaarallisuutta eikä sen päätökseen eristämistä saanut hakea muutosta. Pakkolaitoksesta oli mahdollista vapautua vain ehdonalaisesti ja ehdonalaisesta vapauttamisesta päätti niin ikään vankilaoikeus. Vuonna 1953 annetun lain mukaan pakkolaitokseen eristetty suoritti ensin vankeusajan loppuun.

4 Ks. Skyddslag, SOU 1956/55.

5 HE 91/1931 vp, s. 1.

Eristyksen jatkuttua tämän jälkeen vielä vuoden ajan, vankilaoikeus saattoi päättää ehdonalaiseen vapauttamisesta, jollei vankia enää katsottu vaaralliseksi yleiselle tai yksityiselle turvallisuudelle. Ehdonalaisessa vapaudessa koeajan kesto oli viisi vuotta.

Vaarallisia rikoksenuusijoita koskeva lainsäädäntö uudistettiin vuonna 1953 ja pakkolaitoksen käyttö laajennettiin soveltumaan myös lievempiin rikoksiin syyllistyneisiin. Muutoksen seurauksena pakkolaitokseen eristettyjen määrä nousi 1960-luvulla useaan sataan, ja eristettyjen joukossa oli myös omaisuusrikollisia.

Pakkolaitoksen taustalla olevat ajatukset riitautettiin kuitenkin 1970-luvulle tultaessa. Rikollisuutta koskeva tutkimus oli vilkastunut ja kriminaalipoliittinen ajattelu monipuolistunut, eikä kriminaalipolitiikka enää perustunut rikollisuuden vastustamiseen hintaan mihin hyvänsä. Rikosoikeuden ja rangaistusjärjestelmän arvoina nostettiin uudelleen esille oikeusvaltiolliset arvot, yhdenvertaisuus ja ennakoitavuus, samoin kuin rangaistuksen suhteellisuus. Uuteen kriminaalipoliittiseen ajatteluun kuului myös humanisuus ja vankeuden käytön minimointi, mikä johti aktiiviseen vankeuden vaihtoehtojen etsintään ja kehittämiseen. Vuonna 1976 rikoslain uudistuksessa rangaistuksen määräämisen periaatteet muutettiin seuraamaan näitä näkökohtia. Rangaistuksen tuli olla oikeudenmukainen seuraus rikoksesta, ja syyllisyys- ja suhteellisuusperiaate osoittivat rajan tuomittavalle rangaistukselle. Tekijärikosoikeudesta siirryttiin tekorikosoikeuteen, jonka painopiste ei ole tekijän muuttamisessa vaan rikollisen teon rankaisemisessa. Tämä merkitsi esimerkiksi sitä, että rikoksen uusimisen kaavamaisesta rangaistusta koventavasta vaikutuksesta luovuttiin.

Käsitys rangaistusten rikollisuutta vähentävästä vaikutustavasta muuttui myös 1970-luvulla, kun vankeusrangaistuksen suorittamisen osoitettiin pikemmin lisäävän kuin vähentävän riskiä rikoksen uusimisesta. Rangaistuksia ei enää perusteltu niin sanotun erityisprevention tapaan sillä, että rangaistuksella pyritään muuttamaan rikosentekijää, vaan rangaistusjärjestelmän nähtiin palvelevan yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitämistä. Siihen ei kuitenkaan tarvittu erityisen kovia rangaistuksia, vaan olennaista oli, että rangaistukset koettiin oikeudenmukaisiksi. Suomen vankiluku oli noussut vertailumaita, erityisesti muita Pohjoismaita selvästi korkeammaksi, ja vankeuden käyttöä pyrittiin vähentämään. Nämä rikosoikeuden kehityssuunnat heijastuivat myös suhtautumiseen pakkolaitosrangaistukseen, jonka poikkeuksellisuus oli silmiinpistävä.

Pakkolaitoksen tuomittujen oikeusasema oli erityisen heikko, eikä vankilaoikeuden tehtävää tulevan vaarallisuuden arvioijana enää pidetty ongelmattomana. Oikeudenmukaisuuden näkökulmasta oli perustellumpaa määrätä rangaistus jo tehdystä rikoksesta kuin tuomita eristykseen rikoksesta, jota ei ollut vielä tehty. Lakia muutettiin vuonna 1971, jolloin

pakkolaitokseen määrämisen ehtoja kiristettiin tuntuvasti⁶. Päämääränä oli rajata eristäminen toisen hengelle ja terveydelle erittäin vaarallisiin rikoksentehtäjiin. Pakkolaitokseen määrättävien määrä väheni nopeasti.

Edellä esitetty osoittaa, että Suomen rikosoikeudessa on vuodesta 1932 lukien tunnettu sellainen rangaistusmuoto, jossa rangaistus ei määräytynyt yksinomaan tuomittavan rikoksen laadun ja vakavuuden mukaan, vaan jossa seuraamuksen luonteeseen ja sen pituuteen vaikutti käsitys siitä, että rikoksentehtäjä on vaarallinen ja vaarassa uusia samanlaisen tai muun vakavan rikoksen. Se rangaistuslisä, joka seurasi rikoksentehtäjän arvioidusta vaarallisuudesta, oli turvaamistoimenpide, jolla yhteiskunta puolustautui tekijän ilmentämältä vaaralta. Juuri näissä tilanteissa poikettiin yhdenvertaisuus- ja suhteellisuusperiaatteen vaatimuksista.

Pakkolaitoksesta, vankilaoikeudesta ja yhä uudelleen eristämisestä luovuttiin viimein vuonna 2006, kun pakkolaitos vaarallisille rikoksenuusijoille korvattiin niin sanotulla koko rangaistuksen suorittamisella vankilassa⁷. Jos tekijä oli toistuvasti syyllistynyt vakavaan väkivaltarikokseen, syyttäjä saattoi vaatia vaarallisuusarvion tekemistä. Mikäli arvio osoitti kohonnutta riskiä vakavan väkivaltarikoksen uusimiseen, tuomioistuimien saattoi määrätä, että koko rangaistus oli suoritettava vankilassa. Tällöin vangilla ei ollut mahdollisuutta vapautua ehdonalaisesti muita vankeja koskevien sääntöjen mukaisesti, vaan hän vapautui vasta suoritettuaan koko rangaistuksen vankilassa tai aikaisintaan suoritettuaan 5/6-osaa rangaistuksesta. Käytännössä tämä merkitsi, että vakavan väkivaltarikoksen tehnyt rikoksenuusija saattoi vapautua yhteiskuntaan pitkän vankilassaoloajan jälkeen ilman ehdonalaista vapautta liittyvää tukea tai valvontaa.

Yhdistelmä-rangaistus, jota koskevat säännökset tulivat voimaan vuonna 2018, korvasi koko rangaistuksen suorittamisen vankilassa⁸. Yhdistelmä-rangaistus, joka myös soveltuu ainoastaan vakavan rikoksen uusijaan, koostuu pitkästä ehdottomasta vankeusrangaistuksesta ja sitä välittömästi seuraavasta vuoden mittaisesta valvonta-ajasta. Tarkoituksena oli luoda seuraamus, johon sisältyvä pitkä valvonta-aika tukee vangin sopeutumista yhteiskuntaan ja joka ehkäisee rikoksen uusimista. Valvonta-ajan päämääränä on estää se, että tuomittu vapautuu suoraan vankilasta ilman tukea ja valvontaa. Tämä vastaa seuraamusjärjestelmän nykyistä asteittaisen ja hallitun vapauttamisen päämäärää.

Siinä missä yhdistelmä-rangaistusta edeltänyt pakkolaitos edusti ajattelua yhteiskunnan suojaamisesta rikollisuuden edustamalta vaaralta, myös elinkautinen vankeusrangaistus

6 Laki 491/1971.

7 Rikoslain 2 c luvun 11 § laissa 780/2005.

8 Rikoslain 2 c luvun 11 § laissa 801/2017.

palveli osin samankaltaisia päämääriä, sillä se merkitsi käytännössä rikosentekijän hyvin pitkäaikaista eristämistä vankilaan. Kun kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanosta luovuttiin 1820-luvulla, muunnettiin ne karkotuksiksi Siperiaan. Kuolemanrangaistus mainitaan vielä vuoden 1889 rikoslaissa, mutta elinkautisesta kuritushuonerangaistuksesta oli tullut ankarin normaalisti käytetty rangaistus. Myös kansainvälisesti elinkautinen vankeusrangaistus on perinyt ankarimman rangaistuksen aseman monissa Euroopan maissa. On kuitenkin maita, kuten Norja, jossa myös elinkautisesta vankeudesta on luovuttu lainsäädännössä. Käytännössä näin on myös Islannissa.

Elinkautinen vankeus on rangaistuksena Suomessa kokenut selvästi vähemmän sisällöllisiä muutoksia viimeisen runsaan sadan vuoden aikana kuin pakkolaitos. Elinkautinen kuritushuonerangaistus tarkoitti 1900-luvun alussa pakkotyövelvoitetta. Myöhemmin kuritushuonerangaistus muuttui siinä määrin tavanomaiseksi vankeudeksi, että termistä kuritushuone luovuttiin vuonna 1974. Elinkautinen kuritushuonevankeus oli käytännössä vuosien kuluessa muuttunut normaaliksi vankeusrangaistukseksi.

Samanaikaisesti rikoslain kanssa säädettiin käytännössä laintasoinen asetus rangaistusten täytäntöönpanosta. Siinä säädettiin menettelystä, jolla elinkautisesta kuritushuonerangaistuksesta voitiin päästää ehdonalaiseen vapauteen, kun rangaistusta oli suoritettu vähintään 12 vuotta. Ehdotus tehtiin keisarille ja suuriruhtinaalle, ja senaatin oikeusosasto määräsi asiasta. Ehdonalainen vapaus, eli koeaika, jatkui käytännössä loppuelämän. Vapauttamisen edellytyksenä oli rangaistusajan aikainen hyvä käyttäytyminen, minkä nojalla voitiin toivoa tuomitun vastedes elävän nuhteetonta elämää, ja ansaitsevan rehellisen toimeentulon vapautumisen jälkeen. Vapauttamista käsiteltiin armahduksena. Käytännössä lähes kaikki anomukset, joita oli asianmukaisesti puollettu, hyväksyttiin⁹. Sisällissodan jälkeen vuonna 1921 säädettiin, että valtiorikosoikeuden tuomitsemasta elinkautisesta kuritushuonerangaistuksesta oli mahdollista vapautua vastaavasti jo kahdeksan vuoden rangaistusajan jälkeen.

Säännönmukaisesta vapauttamismenettelystä, jonka mukaan elinkautisesta kuritushuonerangaistuksesta saattoi vapautua ehdonalaiseen vapauteen, oli säädetty vuoteen 1931 asti. Professori Bruno Salmialan johtaman rikollisuuden vastustamiskomitean ehdotusten mukaisesti elinkautisesta kuritushuonerangaistuksesta vapautumisen menettely poistettiin, ja tämän jälkeen vapautuminen oli mahdollista vain armahduksen perusteella¹⁰. Elinkautisesta vankeusrangaistuksesta saatettiin vuonna 2006 voimaan tulleeseen

9 Kotkas, Toomas, "Suosiosta ja armosta". Tutkimus armahdusoikeuden historiasta autonomian ajan Suomessa. Helsinki 2003.

10 Salervo, Olavi, Eräitä elinkautisen kuritushuonevangin ehdonalaiseen vapauteen päästämistä koskevia kysymyksiä. Rikosoikeudellisia kirjoitelmia II. Helsinki 1950, s. 101-106, 101.

lainuudistukseen asti vapautua ainoastaan tasavallan presidentin armahduksella¹¹. Vaikka armahdusvallan käyttöä ei voikaan täysin rinnastaa oikeudelliseen harkintaan, muodostui armahduskäytännössä kuitenkin tiettyjä periaatteita, jotka välittyivät tasavallan presidentin päätöksentekoon erityisesti korkeimman oikeuden antaman lausunnon myötä.

Elinkautinen vankeus on edelleen ankarin Suomen rikoslain tuntema rangaistus, mutta vapauttamismenettelystä on säädetty ja vapauttaminen perustuu nykyisin oikeudelliseen harkintaan. Tämän lisäksi vaarallisiksi arvioiduille rikoksenuusijoille on edelleen erityisenä rangaistuslajina yhdistelmä-rangaistus, joka kuitenkin on osa tavanomaista rangaistusjärjestelmää. Niin yhdistelmä-rangaistukseen määräämisessä kuin elinkautisvangin vapauttamismenettelyssä tuomioistuin tukeutuu osittain asiantuntija-arvioon vakavan rikoksen uusimisriskistä. Nuo riskiarviot sisältävät sellaisen tulevaisuuteen katsovan elementin, joka olisi vieras, jos rangaistus määrättäisiin yksinomaan tehtyjen rikosten perusteella.

2.2 Lainsäädäntö ja käytäntö

Vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamisen kannalta keskeistä kansallista lainsäädäntöä ovat elinkautisvankien vapauttamista ja yhdistelmä-rangaistusta koskeva sääntely, syyntakeisuutta, mielentilaa, tahdosta riippumatonta hoitoa ja väkivaltariskin arviointia koskeva sääntely sekä valvottua koevapautta ja ehdonalaista vapauttamista koskeva sääntely. Lainsäädännön lisäksi olennaisia ovat vapauttamiseen liittyvät käytännöt sekä kohde-ryhmälle vankeusaikana ja sen jälkeen suunnatut hoito- ja tukitoimet.

2.2.1 Elinkautinen vankeusrangaistus

Elinkautinen vankeusrangaistus on Suomen seuraamusjärjestelmän ankarin rangaistus, jolla ei ole määriteltyä pituutta tai päättymisajankohtaa.

Elinkautisesta vankeudesta säädetään rikoslaissa ja elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetussa laissa. Rikoslakiin sisältyy useita rangaistussäännöksiä, joiden perusteella voidaan tuomita elinkautiseen vankeuteen. Käytännössä kaikki elinkautista vankeusrangaistusta suorittavat on kuitenkin yhtä joukkotuhonnasta ja yhtä terroristisessa tarkoituksessa tehdyistä murhista annettuja tuomioita lukuun ottamatta tuomittu yhdestä tai useammasta murhasta.

11 Laki pitkäaikaisvankien vapauttamismenettelystä 781/2005.

Koska alle 18-vuotiaana tehtyyn rikokseen sovelletaan lievennettyä rangaistusasteikkoa, kaikki elinkautisvangit ovat täysi-ikäisiä. Asteikon lieventäminen merkitsee sitä, että alaikäisenä rikoksensa tehneelle tuomitaan elinkautisen vankeuden sijasta vähintään kaksi ja enintään 12 vuotta vankeutta (rikoslain 6 luvun 8 §).

2.2.1.1 Elinkautisesta vankeudesta vapauttaminen

Elinkautiseen vankeuteen tuomittu voidaan päästää ehdonalaiseen vapauteen aikaisintaan, kun vankilassaoloaikaa on kertynyt 12 vuotta. 21 vuotta nuorempana tehdystä rikoksesta elinkautiseen vankeuteen tuomittu vanki voidaan päästää ehdonalaiseen vapauteen aikaisintaan, kun vankilassaoloaikaa on kertynyt kymmenen vuotta (rikoslain 2 c luvun 10 §).

Elinkautisvangin ehdonalaista vapauttamista harkittaessa on kiinnitettävä huomiota elinkautiseen vankeusrangaistukseen johtaneen rikoksen tai rikosten laatuun, muihin rangaistuksiin, jotka elinkautinen vankeusrangaistus käsittää tai jotka on tehty vankilassaoloaikana, tuomitun muuhun mahdolliseen myöhempään rikollisuuteen sekä siihen, onko vangin mahdollisesti esittämien uhkausten tai hänen käyttöksensä perusteella olemassa ilmeinen törkeän rikoksen uusimisen vaara¹².

Vapauttamisharkinnassa on edellisten lisäksi myös otettava huomioon rangaistusajan suunnitelman toteutuminen ja vankila-aikainen käyttäytyminen muutenkin.

Harkinnassa voidaan myös ottaa huomioon vangin sitoutuminen lääkehoitoa ja siihen mahdollisesti liitettyä muuta hoitoa ja tukea koskevien ehtojen noudattamiseen (valvotusta koevapaudesta annetun lain (629/2013) 4 §). Kysymyksessä on seksuaalirikoksen uusimisen ehkäisemiseksi annettava hoito, joka edellyttää vangin suostumusta.

Rikoslain säännöksen esitöissä¹³ perustellaan vapauttamisharkinnassa huomioon otettavia tekijöitä. Osan elinkautisvankeista todetaan olevan rikosentekijöitä, joiden elämässä henkirikos on ollut poikkeuksellisessa elämäntilanteessa tehty ainutkertainen teko. Koska elinkautiseen vankeusrangaistukseen sisältyvät kaikki tuomitut rangaistukset, on toisaalta mahdollista, että rangaistukseen sisältyy runsaasti muita rikoksia, mahdollisesti myös

12 Rikoslain 2 c luvun 10 § sisältää viittauksen saman luvun 9 §:n 2 momenttiin, jossa säädetään mahdollisuudesta lykätä ehdonalaista vapauttamista, jos vangin käyttäytymisen tai hänen esittämiensä uhkausten johdosta on olemassa ilmeinen vaara, että vanki vapaututtuaan syyllistyy henkeä, terveyttä tai vapautta törkeästi loukkaavaan rikokseen ja vapauttamisen lykkääminen on tarpeen rikoksen estämiseksi.

13 HE 262/2004 vp.

useita henkirikoksia. Tästä syystä vapauttamisharkintaan vaikuttaa se, millaisia rikoksia ja kuinka paljon elinkautiseen vankeusrangaistukseen alun perin sisältyy.

Vapauttamisharkinnassa kiinnitetään huomiota myös tuomitun myöhempään rikollisuuteen. Tämä tarkoittaa esimerkiksi tilanteita, joissa rikollinen toiminta jatkuu rangaistusajana. Nämä rikokset eivät muutoin vaikuttaisi rangaistukseen, koska elinkautiseen vankeuteen sisältyvät kaikki tuomitut rangaistukset.

Vapauttamisharkinnassa esimerkiksi järjestäytyneen rikollisryhmän toimintaan osallistuminen voidaan ottaa huomioon elinkautiseen vankeuteen johtanutta rikosta, myöhempää vankila-aikaista rikollisuutta ja vapauttamisajankohdan tilannetta arvioitaessa. Harkinnassa tulee ottaa huomioon rangaistusajan suunnitelman noudattaminen ja myös muu vankila-aikainen käyttäytyminen. Elinkautisvanki voi hyvällä vankeusajan käyttäytymisellä ja tunnollisella rangaistusajan suunnittelulla vaikuttaa ehdonalaiseen vapauttamiseensa. Tällöin alkuperäistä rikosta ja myöhempää rikollisuutta arvioitaessa voidaan esimerkiksi ottaa huomioon vankeusajana ilmenevät myönteiset kehityspiirteet. Toisaalta piittaamattomuus rangaistusajan suunnitelmasta voi vaikuttaa vapauttamisharkintaan, vaikka alkuperäinen rikos tai myöhempi rikollisuus ei olisi poikkeuksellista.

Elinkautisvanki voidaan sijoittaa valvottuun koevapauteen, kuten muutkin vangit. Valvottu koevapaus tarkoittaa ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomitun vangin sijoittamista valvotusti vankilan ulkopuolelle enintään kuusi kuukautta ennen ehdonalaisen vapauden alkua. Koevapauden tarkoituksena on ylläpitää ja edistää vangin valmiuksia sijoittua yhteiskuntaan, ja sen edellytyksistä säädetään valvotusta koevapaudesta annetussa laissa. Valvottua koevapautta on kuvattu tarkemmin jäljempänä jaksossa 2.2.7.

Elinkautisvangin vapauttamisasian käsittelystä säädetään tarkemmin elinkautisvangien vapauttamismenettelystä annetussa laissa. Elinkautiseen vankeuteen tuomitun ehdonalaista vapauttamista koskeva asia käsitellään Helsingin hovioikeudessa, jossa se tulee vireille vangin hakemuksella. Erityisistä syistä hakemuksen voi myös tehdä Rikosseuraamuslaitos.

Rikosseuraamuslaitoksen on hakemuksen johdosta annettava lausunto hovioikeudelle. Lausunnossaan Rikosseuraamuslaitoksen on todettava, puoltaako vai vastustaako se vapauttamista ja onko vanki määrättävä valvottuun koevapauteen. Lausuntoon on liitettävä Rikosseuraamuslaitoksen arvio vapauttamisen edellytyksistä ja muu vankia koskeva selvitys. Rikosseuraamuslaitoksen lausuntoon on lain mukaan lisäksi liitettävä arvio vangin riskistä syyllistyä väkivaltarikokseen (jatkossa myös väkivaltariskiarvio).

Väkivaltariskiarviota koskeva säännös lisättiin vapauttamismenettelyä koskevaan lakiin vuonna 2011¹⁴. Riskinarvioinnin tarkoituksena on säännöksen esitöiden mukaan ollut lisätä hovioikeudelle annettavan tiedon lisäämistä vapauttamisharkinnan tueksi, ei muutaa lakiin sisältyviä vapauttamisharkinnan perusteita. Väkivaltariskiarviota koskeva säännös on siis vapauttamismenettelyä koskevassa laissa, ei rikoslaissa, jossa on säädetty vapauttamisharkinnassa huomioon otettavista seikoista.

Jos Rikosseuraamuslaitos hovioikeuden vapauttavan päätöksen jälkeen arvioi, että ennen ehdonalaista vapauttamista ilmi tulleen rikoksen, lääkehoitoa koskevan suostumuksen peruuttamisen tai koevapauden peruuttamisen vuoksi ehdonalaista vapauttamista on harkittava uudelleen, sen on saatettava asia Helsingin hovioikeuden uudelleen käsiteltäväksi (rikoslain 2 c luvun 10 §:n 3 momentti).

Helsingin hovioikeuden vapauttamista koskevaan päätökseen voi hakea valituslupaa korkeimmalta oikeudelta (elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetun lain 8 §). Valitus voi johtaa siihen, että hovioikeuden päätös kumotaan¹⁵. Valitusoikeutta on käytetty kuitenkin vain harvoin.

2.2.1.2 Vapauttamista koskeva käytäntö

Käytännössä elinkautisvangin vapautuminen riippuu hovioikeuden kokonaisharkinnasta, jossa otetaan huomioon rikoslaissa säädetyt perusteet. Lisäksi huomioon otetaan myös Rikosseuraamuslaitoksen näkemys ja Psykiatrisen vankisairaalan vangista tekemä väkivaltariskiarvio. Elinkautisvankia ei vapauteta, jos tuomioistuimien kaikki lain mukaan asiaan vaikuttavat tekijät huomioon otettuaan katsoo, että vapauttamista puoltavia seikkoja ei ole riittävästi. Elinkautisvankia ei myöskään Helsingin hovioikeuden tulkinnan mukaan voida vapauttaa, jos hänestä ei ole tehty lääketieteellistä väkivaltariskiarviota¹⁶.

Henkirikosten lukumäärä on pitkällä aikavälillä laskenut¹⁷, mutta elinkautisvankien määrä on viime vuosikymmeninä moninkertaistunut. Vuosien 1970 ja 2014 välillä elinkautista suorittavien vankien määrä nousi yhdeksänkertaiseksi, vaikka vankien kokonaismäärä laski samaan aikaan selvästi. Viime vuosina elinkautista suorittavien määrä on tasaantunut noin

14 Laki 737/2011, HE 279/2010 vp.

15 Ks. esim. KKO:2019:89, jossa hovioikeuden päätös elinkautisvangin ehdonalaisesta vapauttamisesta, jota Rikosseuraamuslaitos ei ollut puoltanut, kumottiin.

16 Helsingin hovioikeuden päätökset 9.2.2016 nro 198 ja 7.12.2021 nro 1624.

17 Kolttola, Ilari Anton, Rikollisuustilanne 2020. Helsingin yliopisto, Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti, s. 14.

200 vankiin. Elinkautisvankien määrän lisääntyminen on merkinnyt samalla myös vuosittain vapautuneiden elinkautisvankien määrän kasvua.

Elinkautisvankien määrän kasvuun on vaikuttanut muun muassa mielentilatutkimuksissa tapahtunut kehitys. Asiaa käsitellään tarkemmin jaksossa 2.2.10. Lisäksi kasvua selittää se, että tappoina tuomittujen henkirikosten määrä on vuosien 1987-2021 aikana puolittunut mutta murhina tuomittujen määrä lähes kaksinkertaistunut. Vuosina 1987-1991 tuomittiin vuosittain keskimäärin 92 tappoa ja 12 murhaa. Vuosina 2017-2020 luvut olivat vastaavasti 39 ja 23. Kaikkiaan murhien osuus täytetyistä henkirikoksista on noussut siten 12 prosentista 46 prosenttiin. Yhä useampi henkirikos arvioidaan siten murhaksi.¹⁸

Elinkautisvankien määrään on vaikuttanut myös elinkautisen vankeusrangaistuksen tosiasiainen piteneminen. Elinkautisen vankeuden kesto on nykyään keskimäärin 14,6 vuotta, kun se vielä 1990-luvulla oli noin 10 vuotta¹⁹.

2.2.2 Yhdistelmärangaistus

Vaarallisten rikoksenuusijoiden seuraamuksia uudistettiin vuoden 2018 alussa voimaan tulleella lainsäädännöllä siten, että koko rangaistusajan suorittamisesta vankilassa luovuttiin, ja sen tilalle tuli yhdistelmärangaistus²⁰. Kysymys on edelleen lainsäädännöstä, jota sovelletaan määrättäessä rangaistus toistuvasti vakaviin väkivalta- tai seksuaalirikoksiin syyllistyneille erittäin vaarallisiksi todetuille rikoksentekeijöille. Tuomioon johtavat rikosnimikkeet on lueteltu tyhjentävästi laissa. Yhdistelmärangaistuksen tuomitsemisen edellytyksiä koskeva perussäännös on rikoslain 2 c luvun 11 §. Yhdistelmärangaistuksen täytäntöönpanosta säädetään yhdistelmärangaistuksen täytäntöönpanosta annetussa laissa (801/2017).

Yhdistelmärangaistus on Suomen seuraamusjärjestelmän toiseksi ankarin rangaistus elinkautisen vankeuden jälkeen. Yhdistelmärangaistus koostuu pitkästä (3-12 vuotta) ehdottomasta vankeudesta ja sen jälkeisestä, vuoden mittaisesta pakollisesta valvonta-ajasta. Jos kuitenkin henkilö tuomitaan yhteiseen rangaistukseen useasta rikoksesta, voi vankeusrangaistuksen pituus olla enintään 15 vuotta.

18 Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin (Krimo) tilastot.

19 Rikosseuraamuslaitoksen tilastot; Kaijalainen, Marjatta, Elinkautisvangit 1980-2013 ja heidän uusintarikollisuutensa. Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 5/2014, s. 31.

20 Laki 800/2017, HE 268/2016 vp.

Yhdistelmärangaistuksen kohderyhmä on vakavan rikoksen uusijat, jotka on arvioitu vaarallisiksi toisen hengelle, terveydelle ja vapaudelle. Merkittävin muutos aiempaan samaa kohderyhmää koskevaan koko rangaistusajan suorittamiseen verrattuna on yhdistelmärangaistukseen sisältyvä välittömästi vankeusajan jälkeen täytäntöön pantava vuoden pituinen valvonta-aika. Uudistuksen tarkoituksena on vapauttaa asteittain myös kaikki erittäin vaaralliseksi arvioidut rikoksenuusijat. Asteittainen ja hallittu vapauttaminen on Suomessa lähtökohtana yleisesti kaikkien vankien kohdalla. Pakollisen valvonta-ajan voidaan katsoa ankaroittavan järjestelmää jonkin verran. Yhdistelmärangaistukseen ei sovelleta ehdonalaista vapauttamista eikä valvottua koevapautta koskevia säännöksiä.

Tuomioistuimien voi rangaistukseen tuomitessaan syyttäjän vaatimuksesta päättää, että syytetty tuomitaan yhdistelmärangaistukseen, jos:

1. rikoksentekijä tuomitaan määräaikaiseen, vähintään kolmen vuoden pituiseen vankeusrangaistukseen murhasta, taposta, surmasta, törkeästä pahoinpitelystä, törkeästä raiskauksesta, törkeästä lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä, törkeästä lapsenraiskauksesta, törkeästä ryöstöstä, törkeästä tuho-työstä, joukkotuhonnasta, rikoksesta ihmisyyttä vastaan, törkeästä rikoksesta ihmisyyttä vastaan, hyökkäysrikoksesta, sotarikoksesta, törkeästä sotarikoksesta, kidutuksesta, törkeästä ihmiskaupasta, panttivangin ottamisesta, törkeästä terveyden vaarantamisesta, ydinräjähderikoksesta, kaappauksesta, terroristisessa tarkoituksessa tehdystä rikoksesta taikka sellaisen rikoksen yrityksestä tai osallisuudesta sellaiseen rikokseen;²¹
2. rikoksentekijä on rikosta edeltäneiden kymmenen vuoden aikana syyllistynyt 1 kohdassa mainittuun rikokseen tai tehnyt tällaisen rikoksen kolmen vuoden kuluessa siitä, kun hän on vapautunut suorittamasta yhdistelmärangaistuksen vankeusaikaa tai elinkautista vankeutta; ja
3. rikoksentekijää on rikoksista ilmenevien seikkojen ja oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n 3 momentin mukaisen selvityksen perusteella pidettävä erittäin vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle.

Syytetyn mielentila on tutkittava ennen yhdistelmärangaistukseen tuomitsemista. Samalla tuomioistuimien pyytää lausunnon siitä, onko syytettyä pidettävä erittäin vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle.

Yhdistelmärangaistukseen kuuluvasta valvonta-ajasta säädetään tarkemmin yhdistelmärangaistuksen täytäntöönpanosta annetussa laissa. Laissa määriteltyihin valvottavan

²¹ 1 kohdan rikoslistaa on muutettu lailla 723/2022 ja muutos tulee voimaan 1.1.2023. Tässä listaus vuonna 2022 voimassa olevassa muodossa.

velvollisuuksiin kuuluvat päihteettömyys rangaistuksen suorittamiseen liittyvässä toiminnassa, Rikosseuraamuslaitoksen hyväksymässä asunnossa yöpyminen, toimintavelvollisuus sekä sitoutuminen seuraamuksen valvontaan. Viimeksi mainittuun sisältyy sekä teknistä valvontaa että henkilökohtaista yhteydenpitoa. Valvonta-ajan sisältö määritellään yksilöllisesti rangaistusajan suunnitelmassa. Ennen suunnitelman vahvistamista Rikosseuraamuslaitoksen on pyydettävä Vankiterveydenhuollon yksiköltä arviota valvontaan sijoitettavan vangin riskistä syyllistyä väkivaltarikokseen. Arviointi vastaa käytännössä elinkautisvangeille tehtävää väkivaltariskiäarviointia. Sen tarkoituksena on saada mahdollisimman paljon tietoa, jotta rangaistusajan suunnitelmaan sisältyvät määräykset voitaisiin mitoittaa kullekin valvonta-ajan täytäntöönpanoon siirtyvälle vangille sopiviksi²².

Rikosseuraamuslaitos voi muuttaa valvottavalle määrättyjä velvollisuuksia valvonta-ajana. Määräysten sisältöä harkittaessa otetaan huomioon velvollisuuksien noudattaminen. Velvollisuuksien rikkominen johtaa kirjallisen varoituksen lisäksi tapauskohtaisesti määriteltävään valvonnan tiukentamiseen ja törkeissä tapauksissa valvonta-ajan muuntamiseen vankeudeksi. Muuntamisesta päättää tuomioistuin syyttäjän hakemuksesta.

Yhdistelmä-rangaistusta suorittavia oli 16.9.2022 yhteensä 24.

2.2.3 Koko rangaistuksen suorittaminen vankilassa

Yhdistelmä-rangaistusta edelsi lainsäädännössä samalle kohderyhmälle tarkoitettu mahdollisuus määrätä vaaralliseksi arvioitu rikoksen uusija suorittamaan koko rangaistuksensa vankilassa ilman säännönmukaista ehdonalaista vapautumista. Tätä rangaistusta suorittavan vangin vapauttamista koskevan asian käsittelystä säädettiin pitkäaikaisvankien vapauttamismenettelystä annetussa laissa (781/2005), jonka nimi muutettiin yhdistelmä-rangaistusta koskevan lainsäädännön voimaan tullessa elinkautisvankien vapauttamista koskevaksi laiksi. Yhdistelmä-rangaistus korvasi vuoden 2018 alusta koko rangaistusajan suorittamisen vankilassa. Näin ollen koko rangaistusajan suorittamiseen vankilassa on seuraamuksena mahdollista tuomita vain sellaisissa tapauksissa, joissa rikos on tehty ennen lainmuutosta.

Koko rangaistuksen vankilassa suorittamaan määrätyn ehdonalaista vapauttamista koskeva asia käsitellään Helsingin hovioikeudessa, jossa se tulee vireille vangin hakemuksella. Menettely vastaa pitkälti elinkautisvangin vapauttamismenettelyä.

²² HE 268/2016 vp, s. 30.

Koko rangaistusaikaa vankilassa suorittava voi vapautua vankilasta ehdonalaiseen vapauteen suorittuaan 5/6 vankeusrangaistuksestaan. Ehdonalaista voi edeltää valvottu koevapaus.

Yhdistelmärankaistukseen määrittämisen tavoin syytetyn mielentila oli tutkittava aina ennen päätöstä koko rangaistusajan suorittamisesta vankilassa. Samalla tuomioistuimien pyysi lausunnon siitä, onko syytettyä pidettävä erittäin vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle. Koko rangaistusta vankilassa suorittavan vapauttamista harkittaessa Helsingin hovioikeuden on pyydettävä uusi lausunto tuomitun vaarallisuudesta. Arviointi tehdään Vankiterveydenhuollon yksikössä Psykiatrisessa vankisairaalassa.

Koko rangaistusta vankilassa suorittavia oli 1.9.2022 vankiloissa 20. Näistä vangeista viimeisin on vapautumassa viimeistään vuonna 2031.

2.2.4 Ehdonalainen vapauttaminen määräaikaisesta vankeusrangaistuksesta

Vanki vapautetaan ehdonalaisesti, kun hän on suorittanut rangaistuksestaan kaksi kolmasosaa tai 21 vuotta nuorempana tehdyn rikoksen perusteella tuomitusta vankeusrangaistuksesta puolet. Vanki, joka rikosta edeltäneiden viiden vuoden aikana ei ole suorittanut vankeusrangaistusta vankilassa, vapautetaan kuitenkin ehdonalaisesti, kun rangaistuksesta on suoritettu puolet. Jos kysymyksessä on 21 vuotta nuorempana tehdyn rikoksen perusteella tuomittu vanki, joka rikosta edeltäneiden kolmen vuoden aikana ei ole suorittanut vankeusrangaistusta vankilassa, vapautetaan hänet ehdonalaisesti, kun rangaistuksesta on suoritettu yksi kolmasosa (rikoslain 2 c luvun 5 §). Kysymys on siis säännönmukaisesta ehdonalaisesta vapauttamisesta.

2.2.5 Ehdonalaisen vapauden valvonta

Vangin ehdonalaista vapautta voidaan eräin edellytyksin valvoa. Valvonnan tarkoituksena on lisätä yleistä turvallisuutta tukemalla valvottavaa hänen sosiaalisen selviytymisensä edistämiseksi ja estämällä häntä tekemästä uusia rikoksia. Ehdonalaiseen vapauteen päästetyn valvonta sisältää valvojan tai apuvalvojan ja tuomitun säännöllisiä tapaamisia. Tapaamisten tarkoituksena on seurata tuomitun olosuhteita ja niissä tapahtuvia muutoksia sekä parantaa tuomitun kykyä elää rikoksetonta elämää. Valvontaan voi sisältyä myös sosiaalista toimintakykyä edistäviä tehtäviä ja ohjelmia.

Ehdonalaisesti vapautettava vanki asetetaan koeajaksi valvontaan, jos koeaika on pitempi kuin yksi vuosi, rikos on tehty alle 21-vuotiaana, vanki itse sitä pyytää tai vanki on

suostunut noudattamaan valvotusta koevapaudesta annetussa laissa tarkoitettua lääkettä hoitoa ja siihen mahdollisesti liitettyä muuta hoitoa ja tukea koskevia ehtoja (yhdyskunta-seuraamusten täytäntöönpanosta annetun lain (400/2015) 70 §). Viittauksella tarkoitetaan seksuaalirikoksen estämiseksi annettavaa hoitoa.

Lisäksi vanki asetetaan valvontaan, jos hänen uusimisriskinsä arvioidaan korkeaksi ja hänet on tuomittu murhasta, taposta tai murhan yrityksestä, tai hän suorittaa väkivalta- tai seksuaalirikoksesta vankeusrangaistusta ja hänet on aikaisemmin tuomittu vastaavanlaisesta rikoksesta vankeusrangaistukseen ja hänen riskinsä syyllystyä uuteen väkivalta- tai seksuaalirikokseen arvioidaan korkeaksi. Valvontaan asettaminen riskiarvion perusteella lisättiin pykälään 1.9.2019 voimaan tulleella lainsäädännöllä²³. Elinkautisvangeista kaikki asetetaan ehdonalaisten vapauden ajaksi valvontaan jo pitkän koeajan pituuden vuoksi riippumatta arvioidusta väkivaltariskistä.

Vangin koeajalla tarkoitetaan aikaa, joka rangaistuksesta on suorittamatta edonalaisten vapauden alkaessa. Koeajan pituus on kuitenkin enintään kolme vuotta. Elinkautiseen vankeuteen tuomitun ehdonalaisten vapauden koeaika on aina kolme vuotta.

Vuonna 2019 voimaan tulleen uudistuksen tarkoituksena oli vähentää väkivalta- ja seksuaalirikoksiin syyllystyneiden todennäköisyyttä syyllystyä uusiin vastaaviin rikoksiin tehostamalla ehdonalaisten vapauden aikana tarjottavia tuki- ja valvontatoimenpiteitä. Tarkoituksena on, että laissa määritellyille vangeille tehdään ennen ehdonalaisten vapauden alkamista Rikosseuraamuslaitoksessa riskiarviointi. Jos uusimisriski arvioidaan korkeaksi vanki asetetaan ehdonalaisten vapauden ajaksi valvontaan.

2.2.6 Ehdonalaisten vapauttamisen lykkääminen

Vangin ehdonalaista vapauttamista voidaan lykätä ilman vangin suostumusta, jos vangin käyttäytymisen tai hänen esittämiensä uhkausten johdosta on olemassa ilmeinen vaara, että vanki vapauduttuaan syyllystyy henkeä, terveyttä tai vapautta törkeästi loukkaavaan rikokseen ja vapauttamisen lykkääminen on tarpeen rikoksen estämiseksi. Lykkäämistä koskeva päätös on otettava uudelleen harkittavaksi väliajoin, joiden pituus on enintään kuusi kuukautta (rikoslain 2 c luvun 9 §:n 2 momentti). Muutoksenhausta lykkäämistä koskevaan päätökseen ja lykkäämistä koskevasta päätösvallasta säädetään vankeuslaissa (767/2005). Päätöksen lykkäämisestä tekee vankilan yksikönpäällikkö.

²³ Laki 188/2019, HE 119/2018 vp, ns. vakava-arviointi.

Ehdonalaisen vapauttamisen lykkääminen on säännöksen esitöiden mukaan²⁴ tarkoitettu poikkeukselliseksi menettelyksi vangin vapauttamisvaiheessa. Lykkäämisestä seuraava aika mahdollistaa esimerkiksi sen, että äkillisessä tapauksessa voidaan selvittää vangin vapautumishetkellä mielenterveyden hoidon tarve.

Tyypillisiä rikoksia, jotka voivat antaa viitteitä vangin vaarallisuudesta vapauttamisen jälkeen, ovat väkivaltarikokset tai väkivallalla uhkaaminen. Merkitystä ei ole sillä, onko rikos tehty rangaistuslaitoksessa vai sen ulkopuolella, jos se vain on tehty ennen ehdonalaisen vapauttamisen säännönmukaista ajankohtaa. Käytöksen ei kuitenkaan tarvitse olla rangaistavaa. Joissakin tapauksissa esimerkiksi uhkaukset eivät ehkä täytä rikoksen tunnusmerkistöjä, mutta niiden lukuisuus saattaa olla merkki vaaran läsnäolosta.

Säännöstä ehdonalaisen vapauttamisen lykkäämisestä on tulkittu siten, että vangin ehdonalaista vapauttamista voidaan lykätä ilman suostumusta, jos vanki käyttäytyy vankilassa väkivaltaisesti tai esittää vankeusaikana tiettyä henkilöä tai henkilöitä kohtaan uhkauksia, joiden perusteella voidaan todentaa vakavan vaaran olevan olemassa. Säännöksen on myös tulkittu edellyttävän konkreettista vaaraa tietylle henkilölle eikä yleistä, abstraktia vaaraa ole pidetty riittävänä. Tulkintaa tukee se, että vapauttamisharkinnassa ei ole käytävissä psykiatrian ammattilaisten tekemää arviota vangin yleisestä vaarallisuudesta, vaan päätösharkinta perustuu lähinnä vankilan henkilökunnan havaintoihin.

Lykkäämisen poikkeuksellisuutta puoltaa myös se, että Suomen ehdonalaisen vapauttamisen järjestelmä perustuu säännönmukaisiin määräosiin, joista on tyhjentävästi säädetty laissa (rikoslain 2 c luvun 5 §). Järjestelmä perustuu siis siihen, että tuomioistuimien ottaa huomioon niin rangaistuksen mahdolliset koventamisperusteet kuin lieventämisperusteet, ja siten päättää vankeusrangaistuksen pituudesta. Rikosseuraamuslaitos soveltaa säännönmukaisia ehdonalaisen vapauttamisen määräosia eikä näin ollen pääsäännön mukaan päättää vankilassa suoritettavan vankeusrangaistuksen pituudesta. Säännönmukaisiin ehdonalaisen vapauttamisen määräosiin perustuvaa järjestelmää, joka on otettu käyttöön vuonna 1944, on pidetty ennakoitavana ja vakautensa takia toimivana.

Mahdollisuutta ehdonalaisen vapauttamisen lykkäämiseen on sovellettu vain muutamia kertoja. Hallinto-oikeus on tietävästi kahdessa tapauksessa hylännyt valitukset Rikosseuraamuslaitoksen päätöksestä²⁵. Hallinto-oikeuden päätöksestä voi valittaa korkeimpaan hallinto-oikeuteen sen myöntäessä valitusluvan. Toisessa näistä tapauksista on haettu valituslupaa, mutta korkein hallinto-oikeus ei ole sitä myöntänyt.

²⁴ HE 262/2004, s. 46.

²⁵ Helsingin hallinto-oikeuden päätökset 30.8.2017, nro 17/0609/4 ja 6.3.2019, nro 19/0184/4.

Ensimmäisen vuonna 2017 annetun hallinto-oikeuden päätöksen perusteluissa todetaan, että valituksenalainen päätös on perustunut poliisin uhka-arvioon. Henkilö on käyttäytynyt uhkaavasti hänen lapsensa asioita hoitavia henkilöitä ja viranomaisia kohtaan. Lisäksi asiassa on huomioitu henkilön vahva päihderiippuvuudesta ja impulsiivinen aggressiokäyttäytyminen. Päätöksen perusteena on ollut uhkaava käyttäytyminen ja tähän liittyen henkilön vapauttamisen osalta tehty uhka-arvio.

Vuonna 2019 annetun päätöksen perusteluissa todetaan puolestaan, että valituksenalainen päätös on perustunut muun selvityksen ohella poliisin valittajaa koskevaan uhka-arvioon. Asiassa oli saatu selvitystä siitä, että tuomittu oli esittänyt uhkauksia eri viranomaisia kohtaan ja hänellä oli erityisesti eri uskontokuntiin ja etnisiin ryhmiin kohdistuvan väkivallan hyväksyviä asenteita. Päätös perustui laajemmin tuomitun uhkaavaan käyttäytymiseen ja asenteisiin, ei yksittäisiin uhkauksiin, sekä tähän liittyen tehtyyn uhka-arvioon.

2.2.7 Valvottu koevapaus

Valvottu koevapaus tarkoittaa ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomitun vangin sijoittamista valvotusti vankilan ulkopuolelle ennen ehdonalaista vapauden alkua. Valvottu koevapaus voi alkaa aikaisintaan kuusi kuukautta ennen ehdonalaista vapautta. Koevapausjärjestelmä otettiin käyttöön lokakuussa 2006. Laki valvotusta koevapaudesta tuli voimaan 1.1.2014.

Valvotun koevapauden tarkoituksena on edistää tuomitun hallittua ja suunnitelmallista vapautumista sekä vangin sijoittumista yhteiskuntaan. Ennen koevapauteen sijoittamista vankila arvioi koevapauden edellytysten täyttymistä. Jos ne täyttyvät, vankila alkaa valmistella yhdessä vangin kanssa hänen sijoittamistaan koevapauteen. Koevapautta varten laaditaan toimeenpanosuunnitelma, johon sisältyy muun muassa koevapaudessa olevan asuminen, toimintavelvoite ja valvonta. Aloite koevapauden valmistelusta voi tulla joko vangilta itseltään tai vankilalta.

Valvottu koevapaus edellyttää, että vanki sitoutuu olemaan päihteetön koko koevapauden ajan, noudattamaan hänelle asetettuja yhteydenpitovelvoitetta ja koevapaudelle määrättyjä muita ehtoja. Koevapauden aikana vanki velvoitetaan osallistumaan erilaisiin toimiin, joita voivat olla esimerkiksi työ, opiskelu, asevelvollisuus tai kuntoutus. Pääsääntöisesti koevapauteen sijoitetun on oltava yöaikaan kotona, ellei esimerkiksi säännöllisen työssä käymisen johdosta ole tarkoituksenmukaista sopia toisin. Seksuaalirikoksista tuomituille voidaan asettaa ehdoksi myös sitoutuminen rikoksen uusimisen ehkäisemiseksi tarkoitettuun lääkehoitoon, jos tuomittu antaa hoitoon suostumuksensa.

Valvottua koevapautta valvotaan teknisillä laitteilla, jotka mahdollistavat koevapaudessa olevan liikkumisen seurannan sekä säännöllisen yhteydenpidon koevapaudessa olevan ja vankilan välillä.

Velvollisuuksien rikkomisesta voi seurata suullinen huomautus, kirjallinen varoitus taikka koevapauden peruminen määrääjäksi tai kokonaan. Jälkimmäisissä tilanteissa valvottava siirtyy takaisin vankilaan suorittamaan rangaistusta.

Vuonna 2021 valvotussa koevapaudessa oli keskimäärin päivässä 213 vankia. Valvotun koevapauden suoritti loppuun noin 80 % sen aloittaneista. Vuonna 2021 vapautuneista vankeusvangeista noin 25 % vapautui valvotun koevapauden kautta.

2.2.8 Tasavallan presidentin armahdusoikeus

Tasavallan presidentti voi yksittäisessä tapauksessa saatuaan lausunnon korkeimmalta oikeudelta armahtaa tuomioistuimen määräämästä rangaistuksesta tai muusta rikosoikeudellisesta seuraamuksesta joko kokonaan tai osittain (perustuslain 105 §:n 1 momentti).

Tasavallan presidentti voi armahtaa tuomioistuimen määräämästä rangaistuksesta (esimerkiksi määräaikainen tai elinkautinen, ehdoton tai ehdollinen vankeus, sakko tai yhdyskuntapalvelu) tai muusta rikosoikeudellisesta seuraamuksesta (esimerkiksi menettämisseuraamus). Armahdus merkitsee armahtamista rikosoikeudellisesta seuraamuksesta, ei lainvoimaisen tuomion uudelleen arvioimista tai kumoamista. Kysymys on sen arvioimisesta, muodostuuko yksittäisessä tapauksessa rangaistuksen tai muun rikosoikeudellisen seuraamuksen suorittaminen joko kokonaisuudessaan tai osittain inhimillisesti katsoen kohtuuttomaksi tekijään liittyvien henkilökohtaisten, teon ja tuomion jälkeen ilmenneiden syiden vuoksi.

Myönteisen armahduspäätöksen edellytyksenä on aina, että korkein oikeus on antanut kyseisestä asiasta lausunnon. Lausunto ei sido tasavallan presidenttiä. Tasavallan presidentti ei perustele armahdusasiassa tekemäänsä päätöstä.

Edellä kuvatun hovioikeuden elinkautisvankien vapauttamismenettelyn säätämällä ei puututtu tasavallan presidentin armahdusta koskevaan sääntelyyn, eli armahdus on mahdollinen edelleen myös elinkautista vankeutta suorittavalle. Käytännössä kuitenkin vain muutama elinkautisvanki on vapautunut tasavallan presidentin armahduksella sen jälkeen

kun Helsingin hovioikeuden vapauttamismenettelyä koskeva laki tuli voimaan vuonna 2006²⁶. Nämä tapaukset ajoittuvat uuden menettelyn alkuvuosille.

2.2.9 Syyntakeisuus

Vakavat mielenterveyden häiriöt ovat vangeilla yleisiä, ja suuri osa mielentilatutkimukseen määrättävistä ja syyntakeettomiksi todetuista rikoksentehtäjistä on syyllistynyt väkivaltarikokseen. Noin yhdeksän prosenttia henkirikoksen tehneistä jätetään syyntakeettomuuden vuoksi tuomitsematta rangaistukseen²⁷. Rikoksentehtäjän mielentilan tutkimista ja tuomitsemisen edellytyksiä koskevan järjestelmän kuvaaminen on siksi vakavinta väkivaltarikollisuutta käsiteltäessä perusteltua.

Rikosoikeudellisen vastuun edellytyksenä on, että tekijä ymmärtää tekonsa tosiasiallisen luonteen ja oikeudenvastaisuuden eli on rikoksen tehdessään syyntakeinen. Syyntakeisuudesta ja alentuneesta syyntakeisuudesta säädetään rikoslain 3 luvun 4 §:ssä.

Tekijä on syyntakeeton, jos hän ei tekohetkellä kykene mielisairauden, syvän vajaamielisyyden taikka vakavan mielenterveyden tai tajunnan häiriön vuoksi ymmärtämään tekonsa tosiasiallista luonnetta tai oikeudenvastaisuutta taikka hänen kykynsä säädellä käyttäytymistään on sellaisesta syyistä ratkaisevasti heikentynyt. Joskus rikokseen syyllistyneen kyky ymmärtää tekonsa luonne voi olla merkittävästi heikentynyt, mutta syyntakeettomuuden kriteerit eivät kuitenkaan täyty. Tällöin puhutaan alentuneesta syyntakeisuudesta.

Alentunut syyntakeisuus voidaan ottaa rangaistusta määrättäessä huomioon, mutta se ei automaattisesti vaikuta käytettävissä olevaan enimmäisrangaistukseen (rikoslain 6 luvun 8 §:n 3 momentti). Pääsääntönä vaikuttaa käytännössä kuitenkin olevan, että alentuneesti syyntakeinen rikoksentehtäjä tuomitaan lievennetyn rangaistusasteikon mukaan²⁸.

Ratkaisun syyntakeisuudesta ja sen asteesta tekee tuomioistuimien. Ratkaisun perustana on yleensä tuomioistuimen määräämä mielentilatutkimus, mutta tuomioistuimien voi tehdä ratkaisunsa myös ilman mielentilan tutkimista esimerkiksi henkilöstä saatavilla olevan aieman lääketieteellisen selvityksen perusteella.

²⁶ Rikosseuraamuslaitoksen tilastot.

²⁷ Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki ym., Mielentilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrisen hoito. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:30, s. 43.

²⁸ ks. KKO 2022:13, kohdat 14 ja 15.

2.2.10 Mielenlilatutkimus

Rikoksesta syytetyn mielenlilan tutkimisesta ja tahdosta riippumattomasta hoidosta säädetään mielenlilveyslain (1116/1990) 3 luvussa. Jos tuomioistuin määrää rikoksesta syytetyn tai epäillyn mielenlilan tutkittavaksi, syytetty saadaan ottaa mielenlilatutkimusta varten sairaalaan ja pitää siellä tahdostaan riippumatta.

Mielenlilatutkimus on laaja terveydentilaa kartoittava tutkimus, jossa arvioidaan tutkittavan syyntakeisuutta rikoksen tekohetkellä sekä selvitetään, täyttyvätkö edellytykset määrätä tutkittava tahdosta riippumattomaan hoitoon. Tutkimusmateriaalin perusteella lääkäri – yleensä oikeuspsykiatrian erikoislääkäri – kirjoittaa lausunnon, jonka loppupäätelmissä hän ottaa kantaa henkilön syyntakeisuuteen tekohetkellä sekä tahdosta riippumattoman psykiatrisen sairaalahoidon edellytysten täyttymiseen mielenlilatutkimuksen päättyessä²⁹. Tutkimuksella on siten sekä oikeudenkäyntiä palveleva että henkilön hoidon tarvetta arvioiva tehtävä. Mielenlilatutkimuksiin määrätään pääasiassa vakaviin väkivaltarikoksiin syylistyneitä rikoksenteijöitä³⁰.

Mielenlilatutkimukset tehdään valtion mielisairaaloissa, Vankiterveydenhuollon Psykiatrisessa vankisairaalassa sekä sairaanhoitopiirien oikeuspsykiatrian yksiköissä. Mielenlilatutkimuksen aikana tutkittava on sairaalassa noin kaksi kuukautta. Tutkimuksia on viime vuosina tehty keskimäärin noin 80-100, joista noin 30 % on johtanut tutkittavan arvioimiseen syyntakeettomaksi. Alentuneesti syyntakeisina pidettävien määrä on viime vuosina ollut noin 10 % tutkituista³¹.

Mielenlilatutkimusten määrä on pitkällä aikavälillä voimakkaasti laskenut. Mielenlilatutkimusten vähenemisen syitä on selvitetty keväällä 2021 valmistuneessa laajassa tutkimushankkeessa.³² Tutkimuksen mukaan lukumäärien laskun taustalla olevia syitä on useampia. Merkittävin vaikuttaa olevan alentuneen syyntakeisuuden soveltamisalan merkittävä kaventuminen ja tuon tiukentumisen myötä vähentynyt halukkuus etsiä tuomioon lievennystä mielenlilatutkimuksen kautta. Tämän muutoksen pohjalla vaikuttaa olevan

29 ks. mielenlilatutkimuksen tekemisestä tarkemmin Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki, Puusa, Marika, Mielenlilatutkimus- ja vaarallisuusarvio-opas. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2018.

30 Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki ym., Mielenlilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrisen hoito. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:30, s. 23-24 ja 245-246.

31 Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki ym., Mielenlilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrisen hoito. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:30, s. 10.

32 Kysymyksessä on valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan (VN TEAS) hanke. Tutkimuksen toteuttajina ovat olleet Terveyden ja hyvinvoinnin laitos THL, Vankiterveydenhuolto VTH ja Helsingin yliopisto. Tutkimushankkeen loppuraportti löytyy osoitteesta <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/163071>.

oikeuspsykiatrisissa arvioinneissa tapahtuneet, mielentilan tutkimuskäytäntöön heijastuneet oikeuspsykiatriset linjanmuutokset. Muutos koskee persoonallisuushäiriöiden ja syyntakeisuuden suhteen uudelleen määrittelyä. Taustalla on ollut pitkään jatkunut psykiatrinen kritiikki alentuneen syyntakeisuuden soveltamisesta epäsosiaalisen persoonallisuushäiriön (psykopatian) tapauksissa³³.

Muutokseen ovat tämän ohella, mutta kuitenkin selvästi vähäisemmässä määrin, vaikuttaneet myös rikollisuuden alentuminen sekä vuonna 2006 tehty oikeudenkäymiskaaren muutos, jolla pyrittiin korottamaan mielentilatutkimukseen määräämisen kynnyistä³⁴.

Mielentilatutkimukseen määräämistä koskeva lainsäädännön uudistus tuli voimaan 1.10.2006³⁵. Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n mukaan tuomioistuin voi määrätä vastaajan mielentilan tutkittavaksi, jos 1) hänet on annettussa välituomiossa todettu syylliseksi rikokseen, 2) mielentilan tutkiminen on perusteltua ja 3) vastaaja suostuu mielentilatutkimukseen tai hän on vangittuna tai häntä syytetään rikoksesta, josta voi seurata ankarampi rangaistus kuin vuosi vankeutta.

Ennen uudistusta syyllisyys voitiin todeta mielentilatutkimuksen jälkeen ja riitti, että mielentilan tutkiminen oli tarpeellista, kun nyt edellytyksenä on, että tutkiminen on perusteltua. Lainmuutoksen jälkeen kynnys mielentilatutkimuksen määräämiseen on siten asetettu korkeammalle. Tuomioistuin voi kuitenkin määrätä mielentilan tutkittavaksi jo esitutkinnan aikana tai ennen pääkäsittelyä, jos rikoksesta epäilty on tunnustanut syyllisyytensä tai jos mielentilatutkimuksen tarve on muutoin selvä.

Mielentilatutkimuslausunto rikoksesta epäillyn tai syytetyn mielentilasta on annettava Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitokselle viimeistään kahden kuukauden kuluttua mielentilatutkimuksen aloittamisesta. Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen oikeuspsykiatristen asioiden lautakunta antaa saamansa lausunnon perusteella oman lausuntonsa rikoksesta epäillyn tai syytetyn mielentilasta tuomioistuimelle. Lautakunta päättää myös psykiatriseen sairaalahoittoon tai kehitysvammaisten erityishuoltoon määräämisestä niissä tapauksissa, joissa henkilön mielentilatutkimuksen päättyessä arvioidaan tarvitsevan tahdosta riippumatonta hoitoa.

33 Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki ym., Mielentilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrinen hoito. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:30, s. 223.

34 Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki ym., Mielentilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrinen hoito. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:30, s. 221.

35 laki 244/2006, HE 271/2004 vp.

Tuomioistuin ratkaisee mielentilalausunnon saatuaan itsenäisesti kysymyksen siitä, onko rikosasian vastaaja ollut rikoksen tehdessään syyntakeinen. Käytännössä tuomioistuinten ratkaisut ovat enimmäkseen noudatelleet Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen lautakunnan antamia lausuntoja³⁶ Edellä todetulla tavalla tuomioistuin voi todeta vastaajan syyntakeettomaksi myös ilman tehtyä mielentilatutkimusta. Tällöin ratkaisu perustuu esimerkiksi jo aiemmin tehtyyn mielentilatutkimukseen tai muuhun henkilöstä tehtyyn lääketieteelliseen arvioon. Tuomioistuin voi myös omasta aloitteestaan hankkia asiantuntijalausunnon Terveyden ja hyvinvoinnin laitokselta, jos täysimittainen mielentilatutkimus vaikuttaa tarpeettoman raskaalta (oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 7 §). Tällöin Terveyden ja hyvinvoinnin laitos hankkii arviotaan varten tarpeelliseksi katsomansa tutkimusmateriaalin (Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksesta säädetyn lain (668/2008) 5 g §), joka käytännössä koostuu kaikista saatavilla olevista, vastaajan terveydentilaan liittyvistä asiakirjoista.³⁷

2.2.11 Tahdosta riippumaton oikeuspsykiatrinen hoito Suomessa

Mielenterveyslaissa on säädetty kahdesta eri tahdosta riippumattomaan psykiatriseen sairaalahoitoon johtavasta menettelystä. Ensimmäinen menettely etenee tarkkailulähetteen, tarkkailun, tarkkailulausunnon ja hoitoonmääräämispäätöksen kautta tahdosta riippumattomaan psykiatriseen sairaalahoitoon (yleispsykiatria). Toinen menettely vaatii käynnistyäkseen rikosasian käsittelyn yleisessä tuomioistuimessa, ja se etenee tuomioistuimen määräämän mielentilatutkimuksen tai hoidon tarpeen arvion (rikoslain 3 luvun 4 §:n 5 momentti) kautta tahdosta riippumatonta psykiatrista sairaalahoitoa koskevaan päätökseen (oikeuspsykiatria).³⁸ Vaikka tahdosta riippumattomaan psykiatriseen sairaalahoitoon voi edellä kuvatun mukaisesti päätyä kahden eri menettelyn kautta, sovelletaan hoitoon määräämisen yhteydessä kuitenkin sekä yleis- että oikeuspsykiatrialla samoja mielenterveyslaissa säädettyjä hoitoon määräämisen edellytyksiä (mielenterveyslain 8 §).

36 Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki ym., Mielentilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrinen hoito. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:30 s. 9-10.

37 Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki ym., Mielentilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrinen hoito. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:30 s. 182.

38 Mikäli henkilö ei tule määrätyksi oikeuspsykiatriseen hoitoon, hänet voidaan määrätä tahdosta riippumattomaan kehitysvammaisten erityishuoltoon kehitysvammaisten erityishuollosta annetussa laissa (519/1977) säädettyjen edellytysten täyttyessä. Kehitysvammaisella henkilöllä tarkoitetaan henkilöä, jonka kehitys tai henkinen toiminta on estynyt tai häiriintynyt synnynnäisen tai kehitysiässä saadun sairauden tai vamman vuoksi (laki kehitysvammaisten erityishuollosta 1§).

Mielentilatutkimuksen tarpeellisuuden arviointi ja mielentilatutkimukseen määrääminen kuuluvat yksin tuomioistuimen toimivaltaan, mutta se ei voi määrätä ketään tahdosta riippumattomaan hoitoon, vaan tämä on säädetty Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen tehtäväksi (mielenterveyslain 17 §).³⁹ Hoidon tarpeen arviointi tehdään aina, jos rikoksesta epäilty tai syytetty on määrätty mielentilatutkimukseen. Erillinen hoidon tarpeen arvio voi puolestaan tulla tehtäväksi tilanteessa, jossa tuomioistuin ilman ajankohtaisesti tehtyä mielentilatutkimusta jättää syytetyn rangaistukseen tuomitsematta hänen mielentilansa vuoksi ja määrää hänen hoidon tarpeensa Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen selvitettäväksi. Tällöin henkilö voidaan määrätä sairaalaan tutkittavaksi ja selvittää hänen psykiatrisen sairaalahoidon ja erityishuollon tarpeensa.

2.2.11.1 Tahdosta riippumaton oikeuspsykiatrinen sairaalahoido

Oikeuspsykiatrinen hoito on lähtökohtaisesti psykiatrista sairaalahoidoa, johon mielentilatutkimuksessa tai hoidon tarpeen arvioissa ollut henkilö määrätään, mikäli tahdosta riippumattoman hoidon edellytykset täyttyvät (mielenterveyslain 17 ja 22 §). Oikeuspsykiatrisen hoitoon voi määrätä vain Terveyden ja hyvinvoinninlaitoksessa toimiva oikeuspsykiatristen asioiden lautakunta. Lautakunnan kokoonpanoon kuuluu puheenjohtaja ja kolme jäsentä. Puheenjohtajana toimii Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen virkamies, jolla on tehtävässä tarvittava asiantuntemus. Jäsenistä yksi edustaa oikeustieteellistä ja kaksi psykiatrista asiantuntemusta.

Oikeuspsykiatristen asioiden lautakunta voi määrätä henkilön oikeuspsykiatriseen hoitoon enintään kuudeksi kuukaudeksi. Ennen tämän ajan päättymistä hoitavassa sairaalassa on selvitettävä henkilön tahdosta riippumattoman hoidon edellytykset ja annettava tarkkailulausunto (mielenterveyslain 17 §:n 3 momentti). Mikäli edellytykset edelleen täyttyvät, sairaalan psykiatrisesta hoidosta vastaava ylilääkäri tai muu tehtävään määrätty erikoislääkäri tekee uuden hoitoonmääräämispäätöksen. Hoitoon määräämistä ja hoidon jatkamista koskevat päätökset pannaan täytäntöön välittömästi alistuksesta tai muutoksenhausta huolimatta. Hoidon jatkamista koskeva päätös alistetaan hallinto-oikeudelle ja hoidon loppumisesta koskeva päätös puolestaan Terveyden ja hyvinvoinnin laitokselle.

Oikeuspsykiatrisen hoidon kokonaiskestolle ei ole laissa säädettyä enimmäisaikaa, vaan hoito voi jatkua edellytysten täytyessä koko loppuelämän. Edellytysten täyttymistä on kuitenkin arvioitava vähintään kuuden kuukauden välein, eli aina viimeistään silloin, kun

³⁹ Ks. lisää mielentilatutkimukseen määräämisen kynnyksestä esim. KKO 2021:13.

hoitoonmääräämispäätös on umpeutumassa. Oikeuspsykiatrisen hoidon on arvioitu kestävän noin 8–10 vuotta.⁴⁰

2.2.11.2 Syyntakeisuus ja yhteys rikosoikeudellisiin seuraamuksiin

Suomessa rangaistusvastuun edellytyksenä on, että tekijä on tekohetkellä täyttänyt viisitoista vuotta ja syyntakeinen. Taustalla on ajatus rikosvastuun toteuttamisesta ja kohdistamisesta sellaiseen henkilöön, jonka ymmärrys ja toimintakyky ovat riittävällä tasolla.⁴¹ Syyntakeisuudella viitataan psyykkisen terveydentilan ja henkiseen kypsyyteen liittyviin vähimmäisedellytyksiin. Syyntakeisuus jaetaan asteittain alenevasti kolmeen luokkaan: syyntakeinen, alentuneesti syyntakeinen ja syyntakeeton.

Suomessa rikosentekijää pidetään lähtökohtaisesti syyntakeisena, syyntakeettomuus ja alentunut syyntakeisuus ovat siten poikkeustiloja.⁴² Myös rikoslaissa on määritelty alentunut syyntakeisuus ja syyntakeettomuus, mutta ei syyntakeisuutta. Syyntakeisuutta arvioidaan syyllisyysarvosteluun kytkeytyvien psykologisnormatiivisin kriteerien pohjalta. Keskeisenä arvioinnin kohteena on epäillyn tai syytetyn henkilön tekohetken mielentila ja se, onko hän kyennyt ymmärtämään tekonsa tosiasiallisen luonteen ja oikeudenvastaisuuden sekä säätelemään toimintaansa.⁴³ Mielentilan arviointiin vaikuttavat muun muassa psykiatriset sairaudet ja häiriöt sekä muut kehitykselliset seikat. Itseaiheutettua päihtymystä tai muuta tilapäistä tajunnan häiriötä ei huomioida syyntakeisuusarvioinnissa, ellei siihen ole erityisen painavia syitä (rikoslain 3 luvun 4 §:n 4 momentti).

Mikäli tuomioistuimien katsoo henkilön olevan syyntakeeton, hänelle ei voida tuomita seuraamukseksi rikoslain mukaista rangaistusta.⁴⁴ Alentunut syyntakeisuus puolestaan vähentää teon moitittavuutta ja tavallisesti rangaistus tuomitaan lievennetyltä rangaistusasteikolta⁴⁵.

40 Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen erillisaineiston mukaan vuosina 1980–2000 päättyneiden hoitojen (N=835) hoitoaika oli keskiarvoin mitaten 9,4 vuotta. Lappi-Seppälä, Tapio, Melander, Sakari, Rikosoikeudellisen vastuun yleisistä edellytyksistä. Julkaisussa Rikosoikeus. Helsinki: Alma Talent. Päivittyvä julkaisu, päivitetty 13.1.2022.

41 Melander, Sakari, Rikosvastuun yleiset edellytykset, Tietosanoma, Helsinki 2016, s. 204.

42 Rikoslakiprojektin ehdotus - Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevat säännökset, Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 5/2000, Helsinki 2000, s. 49; Lappi-Seppälä, Tapio, Melander, Sakari, Rikosoikeudellisen vastuun yleisistä edellytyksistä. Julkaisussa Rikosoikeus. Helsinki: Alma Talent. Päivittyvä julkaisu, päivitetty 13.1.2022.

43 HE 44/2002 vp, s. 48–49.

44 Syyntakeettomuus ei kuitenkaan poista vahingonkorvausvastuuta. Syyntakeeton voidaan tuomita maksamaan vahingonkorvauksia, myös konfiskaatioseuraamukset ovat mahdollisia.

45 Ks. esim. KKO 2022:13.

2.2.11.3 Hoitoon määrämisen edellytykset

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen on määrättävä henkilö hoitoon, jos mielenterveyslain mukaiset hoitoon määrämisen edellytykset täyttyvät (mielenterveyslain 17 §:n 1 momentti). Psykiatriseen sairaalahoitoon voidaan määrätä vain, jos henkilön todetaan olevan mielisairas, jos hän on mielisairautensa vuoksi hoidon tarpeessa siten, että hoitoon toimittamatta jättäminen olennaisesti pahentaisi hänen mielisairauttaan tai vakavasti vaarantaisi hänen terveyttään tai turvallisuuttaan taikka muiden henkilöiden terveyttä tai turvallisuutta ja jos mitkään muut mielenterveyspalvelut eivät sovellu käytettäväksi tai ovat riittämättömiä (mielenterveyslain 8 §:n 1 momentti).⁴⁶

Hoitoon voidaan määrätä vain edellä mainittujen mielenterveydellisten syiden vuoksi. Edellytyksien on täyttyttävä samanaikaisesti. Mielisairaudella tarkoitetaan ”sellaista vakavaa mielenterveydenhäiriötä, johon liittyy selvä todellisuudentajun häiriintyminen ja jota voidaan pitää psykoosina”, esimerkiksi dementian vaikea-asteisia ilmenemismuotoja, deliriumtiloja, elimellisiä ja muita harhaluuloisuustiloja, skitsofrenian eri muotoja, vakavia masennustiloja, kaksisuuntaisia mielialahäiriöitä sekä muita psykooseja.⁴⁷ Pelkästään mielisairauden diagnosointi ei ole riittävä edellytys hoitoon määräämiselle, vaan mielisairauden hoitamatta jättämisestä tulee olla vaikutuksia henkilön sairauteen sitä pahentaen taikka henkilön itsensä tai muiden henkilöiden terveydelle tai turvallisuudelle. Lisäksi ennen hoitoon määräämistä on arvioitava, soveltuvatko muut mielenterveyspalvelut käytettäväksi. Tahdosta riippumaton hoito on viimesijainen keino, johon henkilöä ei voida määrätä, mikäli lievempiä keinoja hoidon toteuttamiseen on käytettävissä.

Alaikäisillä tahdosta riippumaton hoito ei edellytä mielisairautta. Alaikäinen voidaan määrätä tahdosta riippumattomaan psykiatriseen sairaalahoitoon myös, mikäli hän on vakavan mielenterveydenhäiriön vuoksi hoidon tarpeessa siten, että hoitoon toimittamatta jättäminen olennaisesti pahentaisi hänen sairauttaan tai vakavasti vaarantaisi hänen terveyttään tai turvallisuuttaan taikka muiden henkilöiden terveyttä tai turvallisuutta (mielenterveyslain 8 §:n 2 momentti). Lisäksi edellytetään, etteivät mitkään muut mielenterveyspalvelut sovellu käytettäväksi.

2.2.11.4 Hoitomuodot ja niiden tarkoitus

Oikeuspsykiatrisen hoidon aikana hoidetaan mielisairautta ja mahdollisia liitännäissairauksia. Tahdosta riippumattomassa psykiatrisessa sairaalahoidossa olevan henkilön

⁴⁶ Suomessa hoitoon määrämisen edellytykset ovat samat sekä oikeuspsykiatrisilla potilailla, jotka tulevat hoitoon määräytyksi mielentilatutkimuksen tai hoidon tarpeen arvion jälkeen, että yleispsykiatrisen potilailla, joiden hoitoon määrääminen tapahtuu mielenterveyslain 2 luvun mukaan.

⁴⁷ HE 201/1989 vp, s. 15.

mielisairaustilan tulee olla sellainen, että asianmukaisella lääketieteellisellä hoidolla sitä voidaan lievittää tai parantaa.⁴⁸ Jokaisella Suomessa pysyvästi asuvalla on oikeus saada hänen terveydentilansa edellyttämää terveyden- ja sairaanhoitoa niiden voimavarojen rajoissa, jotka kulloinkin ovat terveydenhuollon käytettävissä ja laki velvoittaa huomiomaan potilaan hoidossa hänen yksilölliset tarpeensa mahdollisuuksien mukaan (laki potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992)).

Oikeuspsykiatrinen hoito toteutetaan sairaalassa, jossa on potilaan hoidon edellyttämät valmiudet ja erityisasiantuntemus (mielenterveyslain 17 a §). Hoito aloitetaan yleensä valtion mielisairaalassa, joko Niuvanniemen sairaalassa tai Vanhan Vaasan sairaalassa. Näissä sairaaloissa on erikoistuttu hoitamaan mielisairauksia ja muita mielenterveydenhäiriöitä potevia henkilöitä, joiden hoitaminen on erityisen vaarallista tai erityisen vaikeaa (mielenterveyslain 6§).

Oikeuspsykiatrinen potilas voidaan hänen riittävästi tervehdyttyään päästää mielenterveyslain 18 a §:n mukaiselle valvonta-ajalle, jonka aikana harjoitellaan tavallisessa elämässä tarvittavia taitoja kuten itsenäistä asumista, työharjoittelua ja avohoidossa asioimista. Valvonta-ajalle päästämistä päättää Terveyden ja hyvinvoinnin laitos hoitavan sairaalan esityksestä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos voi määrätä valvonta-ajalle ehtoja, jotka koskevat henkilön terveydentilan arvioimista taikka potilaan lääke- tai muuta terveydenhoitoa. Valvonta-ajalla potilas on edelleen asianomaisen sairaanhoitopiirin psykiatrisen toimintayksikön valvonnassa. Valvonta-aika on osa tahdosta riippumatonta hoitoa, eli hoitoonmääräämispäätöksen on oltava voimassa valvonta-ajalla. Mikäli potilaan terveydentila valvonta-ajalla heikkenee, voidaan valvonta-aika keskeyttää, ja potilas palauttaa takaisin sairaalahoitoon.

Hoidon tavoitteena voidaan pitää sitä, että henkilö saavuttaa yksilöllisesti asetetut kuntoutumistavoitteensa ja tervehtyy sairaudestaan siinä määrin, että pystyy toimimaan yhteiskunnassa.

2.2.11.5 Hoidon lopettaminen

Oikeuspsykiatrinen hoito on lopetettava, kun jokin kolmesta mielenterveyslaissa säädetyistä edellytyksestä ei enää täyty (mielenterveyslain 8 §). Tavanomaisesti oikeuspsykiatrisen hoidon lopettamista koskeva menettely etenee siten, että hoitavassa sairaalassa todetaan tarkkailun lopputulena, ettei tahdosta riippumattomalle hoidolle ole enää edellytyksiä, ja sairaalassa tehdään vapauttava hoitoonmääräämispäätös. Tämän jälkeen päätös alistetaan Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen vahvistettavaksi.

⁴⁸ HE 201/1989 vp, s. 15–16.

Hoidon lopettamista koskevassa harkinnassa on mahdollista, että sairaalan vapauttavasta päätöksestä huolimatta Terveyden ja hyvinvoinnin laitos katsoo hoidon tarpeen edellytysten yhä täyttyvän ja määrää henkilön uudelleen tahdosta riippumattomaan psykiatriseen sairaalahoitoon. Tällöin oikeuspsykiatrinen hoito jatkuu.

2.2.11.6 Muutoksenhaku

Sairaalassa tehtyyn tahdosta riippumattomaan hoitoon määräämistä, hoidon jatkamista, omaisuuden haltuunottoa ja yhteydenpidon rajoittamista koskevaan päätökseen on oikeus hakea hallinto-oikeudelta muutosta valittamalla (mielenterveyslain 24 §:n 1 §). Muilta osin muutoksenhaussa toimitaan siten, kuin oikeudenkäynnistä hallintoasioissa annetussa laissa (808/2019) säädetään. Potilaan terveydentilasta saadaan muutoksenhakuasiassa antaa tietoa vain potilaan suostumuksella tai potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 9 §:ssä säännellyissä tapauksissa.

Myös Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen tekemistä tahdosta riippumattomaan psykiatriseen sairaalahoitoon määräämistä, hoidon jatkamista, sairaalahoidon tarpeen selvittämistä ja erityishuoltoon määräämistä koskevista päätöksistä on mahdollista valittaa hallinto-oikeuteen.

Valitusviranomaisen on käsiteltävä kiireellisinä alistus- ja muutoksenhakuasiat, jotka koskevat tahdosta riippumatta annettavaa hoitoa. Tahdosta riippumattomaan hoitoon määrätty henkilö voi pyytää itselleen avustajan asiansa käsittelyyn hallinto-oikeudessa tai korkeimmassa hallinto-oikeudessa (mielenterveyslain 27 §). Tuomioistuimien voi harkintansa mukaan määrätä avustajan myös ilman pyyntöä, jos sen katsotaan olevan tarpeellista.

2.2.11.7 Oikeuspsykiatrisen hoidon ja rikosoikeudellisten seuraamusten suhde

Syyntakeisuuden arviointi ja oikeuspsykiatrisen hoidon edellytyksien täyttymisen arviointi kohdistuvat ajallisesti eri hetkiin. Syyntakeisuutta arvioidaan epäillyn tai syytetyn teon tekohetken mukaan, kun taas hoidon edellytyksien täyttymistä arvioidaan tilanteessa, joka on mielentilatutkimuksen päättyessä. Tavanomaisesti tekohetkellä syyntakeeton henkilö on myös mielentilatutkimuksen päättyessä oikeuspsykiatrisen hoidon edellytykset täytävä. Syyntakeettomaksi katsottu henkilö ei kuitenkaan aina täytä hoidon edellytyksiä mielentilatutkimuksen tultua toimitetuksi. Tällöin hänelle ei tuomita seuraamukseksi rikoslain mukaista rangaistusta, eikä hän tule myöskään oikeuspsykiatriseen hoitoon määrättyksi, vaan hän on vapaa viranomaisten vapauden menettämistä koskevista toimenpiteistä.

Suomen järjestelmässä on myös mahdollista saada sekä rikosoikeudellinen rangaistus että määräys oikeuspsykiatriseen hoitoon. Näin on, jos henkilö on ollut tekohetkellä syyntakeinen tai alentuneesti syyntakeinen ja hän täyttää hoidon edellytykset

mielentilatutkimuksen tultua toimitetuksi. Rikosoikeudellinen rangaistus tulee seuraamukseksi tehdystä teosta. Hoitoon määrääminen ei puolestaan ole seuraamus eikä seurausta teosta, vaan johtuu yksinomaan terveydentilan heikkenemisestä.⁴⁹

Syyntakeettomuutta tai mitään muutakaan rikosoikeudellista seikkaa ei ole säädetty oikeuspsykiatrisen hoidon edellytykseksi, huolimatta siitä, että hoitoon voi päätyä vain rikosprosessin kautta. Rikosoikeuteen liittyvät seikat voivat kuitenkin päättää jo alkaneen oikeuspsykiatrisen hoidon; mikäli tuomioistuin toteaa mielentilatutkimukseen määrätyn henkilön syyttömäksi epäiltyyn tekoon, Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen hoitoonmääräämispäätös raukeaa (mielenterveyslain 17 §:n 2 momentti). Tällaisissa tilanteissa henkilön psykiatrisesta hoidosta päätetään mielenterveyslain 2 luvun mukaan⁵⁰.

2.2.12 Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arviointi

Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioinnilla tarkoitetaan asiantuntijan tekemää ennakoivaa arviointia siitä, kuinka altis arvioitava henkilö on tulevaisuudessa käyttäytymään väkivaltaisesti⁵¹. Väkivaltatekojen lisäksi voidaan arvioida myös riskiä syyllistyä muunlaisiin vakaviin rikoksiin, kuten seksuaalirikoksiin. Rikoksentehtäjän vaarallisuus ei ole täsmällinen käsite, ja sitä onkin viime vuosina tieteellisissä julkaisuissa arvosteltu liiallisesta epämääräisyydestä⁵². Vaarallisuuden käsite on edelleen käytössä rikoslainsäädännössä⁵³, vaikka käy-

49 Vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa voidaan lykätä muun muassa terveydellisten syiden vuoksi (vankeuslain 2 §:n 3 momentti).

50 Jos Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen tekemä hoitoonmääräämispäätös raukeaa mielenterveyslain 17 §:n 2 momentin mukaisesti, on sairaalassa ryhdyttävä käymään uudelleen läpi mielenterveyslain 2 luvun mukainen hoitoonmääräämisprosessi tarkkailuineen ja hoitoonmääräämispäätöksineen. Käytännössä menettelyn suorittaa se sairaala, johon THL on määrännyt mielentilatutkimuksessa olleen henkilön hoitoon, ja jossa henkilö on parasta aikaa sairaalahoidossa. Tällaisissa tilanteissa henkilöä ei siis voida pitää enää oikeuspsykiatrisena potilaana, eikä Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen toimivalta ulotu henkilöön ja hänen hoitoonsa liittyviin asioihin.

51 ks. tarkemmin Suomessa käytettävistä arviointimenetelmistä Tolvanen, Matti ym. Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arviointi. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 29-33.

52 esim. Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki ym., Vaarallisuuden arviointi – Sattuman summaako? Edilex 2020/41.

53 rikoslain 2 c luvun 11 §:n 2 momentti yhdistelmä-rangaistuksen tuomitsemisen edellytyksistä ja oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n 3 momentti vaarallisuuden arvioimisesta mielentilatutkimuksen yhteydessä.

tännön tasolla väkivaltariskin arviointi on syrjäyttänyt vaarallisuusarvioinnin arviointimenetelmien kehittymisen myötä⁵⁴.

Vaarallisuuden käsite on kategorinen, toisin sanoen henkilö joko on vaarallinen tai ei ole, ja sisällöllisesti kiinnittynyt yhteiskunnalliseen kontekstiin eli siihen, mitä yleisesti pidetään vaarallisena⁵⁵. Väkivaltariski taas viittaa väkivaltaisen käyttäytymisen todennäköisyyteen, joka voidaan ilmaista yksilötasoisesti ilmoittamalla henkilöllä olevan matala, kohonnut (keskitasoinen) tai korkea riskitaso. Vaarallisuuden käsitteestä on luovuttu lääketieteellisen arvioinnin piirissä 1990-luvulla. Nykyisin käytössä olevat, kansainväliset ja tieteelliseen näyttöön pohjautuvat arviointimenetelmät on tarkoitettu vaarallisuuden arvioimisen sijaan väkivallan riskin arvioimiseen. Arvioinnin tavoite on siis painottunut yksilön ominaisuuden tunnistamisesta tietynlaiseen käyttäytymiseen liittyvän riskin arviointiin.⁵⁶ Riskitekijöiden arvioinnin rinnalle on noussut suojaavien tekijöiden arviointityökaluja. Väkivaltariskiarvioinnissa painotetaan enenevässä määrin ennaltaehkäisyä ja kuntoutuksen merkitystä. Arvioitava henkilö pyritään myös osallistamaan mukaan suunnittelemaan hoitoaan.⁵⁷

Väkivaltariskiarvioinnissa käytetään strukturoituja kansainvälisesti käytössä olevia arviointimenetelmiä. Suomessa käytössä on useita erilaisia menetelmiä⁵⁸. Usein yksittäisen henkilön arvioinnissa hyödynnetään muutamia erilaisia menetelmiä, joiden avulla riskitasoa pyritään määrittämään. Käytetyimpänä menetelmänä on Historical Clinical Risk Management (HCR-20v3)⁵⁹.

Nykytiedon mukaan keskeiset väkivallan uusimista ennustavat tekijät ovat aikaisempi väkivaltarikollisuus, päihteiden väärinkäyttö, rikosentekijän psykopaattiset piirteet, heikko impulssikontrolli sekä puutteet tunteiden tunnistamisessa ja hallinnassa. Väkivaltaisen käyttäytymisen riskitekijät voidaan jakaa staattisiin eli pysyviin, ja dynaamisiin eli muuttuviin. Staattisiin tekijöihin kuuluvat muiden muassa varhain aloitettu rikosten

54 Tolvanen Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 16.

55 Yhdistelmärankaistusta koskevan rikoslain 2 c luvun 11 §:n 2 momentissa vaarallisuus on täsmennetty koskemaan vaaraa toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle.

56 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 16.

57 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 20.

58 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 72.

59 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 33.

tekeminen, lapsuuden käytöshäiriöt sekä aiemmat väkivalta- tai seksuaalirikokset. Dynaamisia tekijöitä ovat muun muassa rikollisuutta ihannoiva ajattelutapa, impulsiivinen käyttäytyminen, päihteiden käyttö ja rikollinen seura. Dynaamisiin tekijöihin voidaan pyrkiä vaikuttamaan uusintarikollisuutta vähentävällä ohjelmatoiminnalla ja muilla keinoilla. Yksittäisellä riskitekijällä voi olla pysyväksi katsotun ominaisuutensa lisäksi myös dynaaminen luonteensa; esimerkiksi mielenterveyden häiriöt ovat usein tällaisia.

Suomessa vaarallisuuden tai väkivaltariskin arviointia käytetään tuomioistuimen harkitessa elinkautisvangin ja koko rangaistusta suorittavan vangin ehdonalaista vapauttamista tai harkitessa yhdistelmärangaistukseen tuomitsemista sekä vankilassa harkittaessa vakavaan väkivalta- tai seksuaalirikokseen syyllistyneen vangin asettamista ehdonalaisen vapauden ajaksi valvontaan. Yhdistelmärangaistusvangeille tehdään uusi väkivaltariskiarviointi myös ennen valvonta-ajan alkamista. Terveystuhoon toiminnassa riskiarviointia tehdään puolestaan osana tahdosta riippumattomassa hoidossa olevan potilaan hoidon suunnittelua.

Suomessa vaarallisuus- ja väkivaltariskiarvioita tehdään edellä todettuihin tarkoituksiin valtion mielisairaaloissa mielentilatutkimusten yhteydessä, Vankiterveydenhuollon yksikön Psykiatrisessa vankisairaalassa sekä Rikosseuraamuslaitoksen asiakasarvioinnin yksikössä. Rikosseuraamuslaitoksen asiakasarvioinnin yksikössä arvioita tekevät psykologit ja muun muassa sosionomit, muualla oikeuspsykiatrit ja psykologit.

Vaarallisuuden tai väkivaltariskin arviointien sisällöstä ja laatimisesta ei ole Suomessa säädetty tarkemmin. Terveys- ja hyvinvoinnin laitos on kuitenkin laatinut ohjeistuksen niitä tilanteita varten, joissa tuomioistuin pyytää vaarallisuusarviota Terveys- ja hyvinvoinnin laitokselta (yhdistelmärangaistuksen määräämistä ja koko rangaistusta vankilassa suorittavan ehdonalaista vapauttamista harkittaessa)⁶⁰. Näissä tilanteissa Terveys- ja hyvinvoinnin laitos tekee oman arvionsa vaarallisuudesta valtion mielisairaalassa tai Psykiatrisessa vankisairaalassa tehdyn arvioinnin pohjalta.

2.2.13 Uusimisriskin vähentämiseen tähtäävät tukitoimet

Rangaistusaikaan liittyvät tukitoimet ovat tärkeitä kaikkien tuomittujen kohdalla, mutta tukitoimien tarve korostuu pitkäaikaisvankien ja vaarallisiksi arvioitujen rikosentekijöiden kohdalla. Tukitoimet auttavat vankia sopeutumaan vankeusajan jälkeen takaisin yhteiskuntaan, mutta niiden avulla voidaan myös vaikuttaa vangin uusimisriskiin. Tukitoimet

⁶⁰ Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki, Puusa Marika, Mielentilatutkimus- ja vaarallisuusarvio-opas. Terveys- ja hyvinvoinnin laitos 2018.

voivat olla esimerkiksi vankiloissa järjestettävien kuntouttavien ohjelmien järjestämistä, psykologin tai muun ammattihenkilön kanssa käytävää yksilökeskustelua, opiskelun ja työssäkäynnin mahdollistamista, perhesiteiden tukemista, psykiatrisen avun tarjoamista ja päihdekuntoutusta. Rangaistusajan ohella on tärkeää varmistaa riittävät tukitoimet myös vangin vapautumista valmisteltaessa ja edelleen vapautumisen jälkeen. Jos vanki uusii rikoksen, tapahtuu uusiminen tavallisesti pian vankilasta vapautumisen jälkeen, yleensä noin vuoden sisällä vapautumisesta. Tätä aikaa voidaan siten pitää usein ratkaisevana vangin uusimisriskin näkökulmasta.

Rikosseuraamuslaitoksessa tehdyn työn lisäksi tukitoimien järjestäminen edellyttää myös muiden viranomaistahojen mukanaoloa. Vankeusaikana Vankiterveydenhuollon yksiköllä on keskeinen rooli vankien somaattisen ja psykiatrisen hoidon järjestämisessä. Vapautumisen jälkeen tästä vastaa julkinen terveydenhuolto. Vapautuvan vangin asumisen järjestämisestä vastaa kunnat ja asumispalveluista vuoden 2023 alusta hyvinvointialueet. Myös monet järjestöt osallistuvat aktiivisesti vankien tukitoimien järjestämiseen niin vankeusaikana kuin vapautumisen jälkeen.

2.2.13.1 Tukitoimet vankeuden aikana

Jokaiselle vangille on laadittava yksilöllinen suunnitelma rangaistusajan suorittamista, vapauttamista ja ehdonalaista vapautta varten. Rangaistusajan suunnitelman sisällössä ja laajuudessa otetaan huomioon rangaistusajan pituus, aikaisemmat vankeusrangaistukset, vangin työ- ja toimintakyky sekä hänen henkilöstään, rikollisuudestaan ja olosuhteistaan saadut tiedot (vankeuslain 4 luvun 6 §:n 2 momentti). Rangaistusajan suunnitelma sisältää suunnitelman vangin vankilaan sijoittamisesta, toiminnasta rangaistusaikana, valvotusta koevapaudesta ja ehdonalaisesta vapauttamisesta sekä poistumisluvan myöntämisestä. Rangaistusajan suunnitelman laatiminen voidaan aloittaa tutkintavangin suostumuksella jo tutkintavankeusaikana (tutkintavankeuslain (768/2005) 4 luvun 3 §). Käytännössä kaikki kohderyhmän tuomitut aloittavat vankeutensa tutkintavankeina.

Vangeille tehdään tarvittaessa myös riski- ja tarvearvio rangaistusajan suunnitelman laatimisen yhteydessä. Riski- ja tarvearviossa hyödynnetään strukturoitua mallia ja siinä pisteytetään kymmenen kohdan mukaisesti niitä seikkoja, joilla kansainvälisten tutkimusten mukaan tiedetään olevan merkitystä rikosten uusimiseen. Osiot perustuvat erilaisille teemoille, joissa kartoitetaan henkilön aikaisemmat ja nykyiset rikokset, asuminen ja arkiselviytyminen, tulot ja taloudellisen tilanteen hoitaminen, koulutus, työkokemus ja työkyky, asenteet, ajattelu ja käyttäytyminen, huumausaineiden käyttö, alkoholin käyttö sekä sosiaaliset sidokset ja elämäntapa.

Tavoitteena on ollut tehdä riski- ja tarvearvio ensisijaisesti pitkäaikaisvangeille, seksuaalirikoksista tuomituille, nuorille ja toistuvasti väkivaltarikoksiin syyllistyneille. Riski- ja

tarvearvioita laaditaan pääsääntöisesti yli kahden tai kolmen vuoden tuomiota suorittaville vangeille tai muun tapauskohtaisen harkinnan perusteella.

Vankiloissa järjestetään erilaisia kuntouttavia toimintaohjelmia, joilla pyritään vaikuttamaan rikolliseen käyttäytymiseen. Väkivalta- tai seksuaalirikollisille suunnatuissa rikosperusteisissa ohjelmissa pyritään vaikuttamaan yksilön rikolliseen käyttäytymiseen kiinteästi liittyvään kriminogeeniseen tekijään. Ohjelmien taustalla vaikuttaa kognitiivis-behavioraalinen lähestymistapa, jonka mukaan ihmisen käyttäytymistä ohjaavat hänen ajatuksensa, jotka puolestaan kumpuavat syvemmistä ja usein tiedostamattomista ajatus- ja uskomusmalleista. Näiden ajatusmallien tiedostaminen ja muokkaaminen ovat tärkeitä haitallisen käyttäytymisen muuttamiseksi. Uusimisriskiä vähentävällä ohjelmatoiminnalla pyritään vaikuttamaan niihin, joiden riski on todettu keskitasoiseksi tai korkeaksi. Osallistujien huolellinen valikointi ohjelmiin on tärkeää, sillä epäonnistunut ryhmän muodostaminen voi johtaa jopa uusimisriskin kohoamiseen. Toimintoihin ohjautumisen tulee perustua ensisijaisesti vangin motivaatioon, olosuhteisiin ja yksilöllisiin tarpeisiin.

Vangeilla on myös jossain määrin mahdollisuuksia tarpeen mukaan yksilökeskusteluihin vankiloissa työskentelevien psykologien kanssa. Tällä hetkellä kaikissa Suomen vankiloissa työskenteleviä psykologeja on yhteensä 14. Lisäksi vanki voidaan tarvittaessa sijoittaa hoitojaksolle Vankiterveydenhuollon yksikön alaiseen Psykiatriseen vankisairaalaan Turkuun tai Vantaalle, jos vanki tarvitsee psykiatrista hoitoa vankeutensa aikana.

2.2.13.2 Tukitoimet vapauttamisen yhteydessä

Suurin osa vaarallisimpina väkivaltarikollisina pidettävistä vangeista vapautuu nykyisin vankilasta valvottuina. Joko ehdonalaisen vapauden valvonnan tai yhdistelmä-rangaistusvankeuteen sisältyvän vuoden valvonta-ajan kautta. Valvottua ehdonalaista vapautta voi edeltää myös valvottu koevapaus, jolloin valvonta on tiiviimpää. Poikkeuksen valvottuina vapautuvista muodostavat koko rangaistusta vankilassa edelleen suorittavat vangit, joita ei ole hovioikeuden päätöksellä päästetty ehdonalaiseen vapauteen.

Pitkään rangaistusta suorittaneen vapauttamisprosessi edellyttää vapautumisen jälkeisten olosuhteiden huolellista valmistelua jo hyvissä ajoin vankeusaikana. Vapauttamissuunnitelmaa laadittaessa tulee arvioida tarvittavassa laajuudessa vangin edellytykset selviytyä vapaudessa sekä hänen palvelujen tarpeensa. Suunnitelmaa laadittaessa on tarpeellisessa määrin oltava yhteistyössä vangin koti- ja asuinkunnan sekä muiden viranomaisten,

yksityisten yhteisöjen ja henkilöiden kanssa⁶¹. Pitkäaikaisvangit pyritään ennen ehdonalaista vapauttamista sijoittamaan avovankilaan, mikäli edellytykset avolaitossijoitukselle ovat olemassa (vankeuslain 6 luvun 1 §).

Elinkautiseen vankeuteen tuomitusta tehdään ennen vapauttamista väkivaltariskiarvio. Jollei vankia päästetä ehdonalaiseen vapauteen, riskiarviota voidaan hyödyntää suunniteltaessa hänelle vankilassa toteutettavia väkivallan vähentämiseen tähtäviä toimia. Jos vanki päästetään ehdonalaiseen vapauteen, riskiarviota voidaan käyttää hyväksi ehdonalaiseen vapauteen liittävän valvonnan suunnittelussa ja toteuttamisessa. Elinkautisvangit vapautuvat lähes poikkeuksetta valvotun koevapauden kautta ja heidän kohdallaan tähän nimenomaan pyritään, jotta vapautuminen olisi asteittaista ja hallittua. Ainoastaan yksittäisissä poikkeustapauksissa vapauttamista ei ole voitu toteuttaa valvotun koevapauden kautta. Näissä tilanteissa kysymys on ollut sellaisten pitkään elinkautista vankeusrangaistusta suorittaneiden vankien vapauttamisesta, joiden uusimisriski on arvioitu korkeaksi, ja joilla ei ole ollut motivaatiota sitoutua valvotun koevapauden ehtoihin.

Yhdistelmärangaistuksen kohdalla Rikosseuraamuslaitoksen on ennen rangaistusajan suunnitelman määräysten vahvistamista pyydettävä Vankiterveydenhuollon yksiköltä arvio valvontaan sijoitettavan vangin riskistä syyllistyä väkivaltarikokseen. Arviointia voidaan hyödyntää valvonta-ajan suunnittelussa. Yhdistelmärangaistuksen valvonta-ajan tavoite on suunnitelmallisella ja asteittaisella vapauttamisella ylläpitää ja edistää vangin valmiuksia sijoittua yhteiskuntaan ja vähentää vapautumisen jälkeistä uusimisriskiä.

Myös määräaikaiseen vankeusrangaistukseen tuomittu voidaan ehdonalaiseen vapauteen päästettäessä tietyn ehdoin asettaa valvontaan. Tämä koskee esimerkiksi tiettyjä vakaviin seksuaali- tai väkivaltarikoksiin syyllistyneitä vankeja (ks. tarkemmin valvontaan asettamisen edellytyksistä jakso 2.2.5).

Valvonnan lisäksi vapautumisen valmistelun ja vapautumisen yhteydessä olennaista on riittävä tuen järjestäminen vangille. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi vangin asumisen, opiskelun tai työmahdollisuuksien järjestelyä vankilan ulkopuolella. Mikäli vanki on vankeusaiканаan Vankiterveydenhuollon yksikön psykiatrisessa tai muussa hoidossa, tavoitteena on hoidon mahdollisimman saumaton jatkuminen yleisen terveydenhuollon piirissä vapautumisen jälkeen.

61 Yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanosta annetun lain 71 §:n 3 momentti, valvotusta koevapaudesta annetun lain 2 luku ja yhdistelmärangaistuksen täytäntöönpanosta annetun lain 8 §.

2.2.13.3 Viranomaisten välinen yhteistyö vankeusaikana ja vangin vapautuessa

Viranomaisten välinen yhteistyö on sekä vankeusaikana että sen jälkeen tärkeää. Vankeusaikana Rikosseuraamuslaitos tekee tiivistä yhteistyötä erityisesti vankien somaattisesta ja psykiatrisesta hoidosta vastaavan Vankiterveydenhuollon yksikön kanssa. Vapautumisvaiheessa myös muiden viranomaisten, kuten julkisen sosiaali- ja terveydenhuollon rooli korostuu. Valvottuna vapautuvan vangin kohdalla tärkeää on myös vankilan ja valvonnasta vastaavan yhdyskuntaseuraamustoimiston välinen yhteistyö.

Vankiterveydenhuollon yksikkö on vuonna 2016 toimintansa aloittanut Terveyden ja hyvinvoinnin alainen yksikkö, jonka tehtävänä on järjestää terveyspalvelut kaikille Suomen vangeille. Vankiterveydenhuollon yksiköllä on somaattinen vankisairaala Hämeenlinnassa, Turun ja Vantaan vankiloiden yhteydessä toimiva Psykiatrinen vankisairaala sekä poliklinikoita vankiloiden yhteydessä. Vankiterveydenhuollon yksikkö vastaa nimensä mukaisesti ainoastaan vankien vankeusaikaisesta hoidosta.

Viranomaisten väliseen yhteistyöhön liittyy olennaisesti niiden mahdollisuudet luovuttaa vankia koskevia tietoja toisilleen. Erityisesti vaarallisimpien väkivaltarikollisten kohdalla tällainen tarve voi korostua. Vanki ei välttämättä ole halukas itse antamaan suostumusta tietojen luovuttamiselle, mikä saattaa vaikeuttaa esimerkiksi vapauttamisen valmistelua. Tiedon välityksen tarve koskee esimerkiksi väkivaltariskiarvioita ja niihin liittyviä vangin terveystietoja. Myös sosiaalihuoltoa koskevien tietojen välittyminen on oleellista monessa yhteydessä.

Vankiterveydenhuollon yksiköstä annetun lain (1635/2015) 6 §:n 1 momentin mukaan eräissä tapauksissa potilastietojen luovuttaminen Vankiterveydenhuollon yksiköstä Rikosseuraamuslaitokselle on mahdollista ilman henkilön suostumusta. Asiakasarviointin yksikölle, vankilan tai yhdyskuntaseuraamustoimiston yksikönpäällikölle taikka rikosseuraamuskeskuksen työjärjestyksessä määrätyle toimintoista vastaavalle virkamiehelle voidaan luovuttaa lausunto elinkautisvangille ja koko rangaistusta vankilassa suorittavalle vangille tehdyn väkivaltariskin johtopäätöksistä arvioidun väkivaltariskin nojalla järjestettävän toiminnan suunnittelemiseksi ja toteuttamiseksi (5 ja 6 kohdat).

Yhdistelmä-rangaistusvangeille valvonta-ajan valmistelua varten tehtävä väkivaltariskiarvio voidaan luovuttaa Vankiterveydenhuollon yksiköstä Rikosseuraamuslaitoksen virkamiehelle, jonka virkatehtäviin kuuluu yhdistelmä-rangaistukseen tuomitun vangin valvonta-ajan valmistelu (7 kohta).

Lisäksi Vankiterveydenhuollon yksiköstä voidaan luovuttaa Rikosseuraamuslaitokselle vangin terveydentilaa ja hoitoa koskevia tietoja, jotka ovat välttämättömiä Rikosseuraamuslaitoksen arvioidessa yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanosta annetun lain 70 §:n 1 momentin 5 ja 6 kohdassa tarkoitettua väkivalta- tai seksuaalirikokseen syöllistymisen

riskiä (3 kohta) ja päätettäessä yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanosta annetun lain 70 §:n nojalla ehdonalaiseen vapauteen päästettävän vangin asettamisesta koeajaksi valvontaan (4 kohta).

Mainitun lain 7 §:ssä säädetään puolestaan Vankiterveydenhuollon yksikön oikeudesta saada tietoja muilta viranomaisilta. Vankiterveydenhuollon yksiköllä on muun muassa oikeus saada Rikosseuraamuslaitoksen rikosseuraamusrekisteriin sisältyviä tietoja siltä osin kuin se on välttämätöntä Vankiterveydenhuollon yksikössä toimivien henkilöiden tehtävien suorittamiseksi.

Kunnallisia sosiaalipalveluita ovat muun muassa sosiaalityö, sosiaalinen kuntoutus, asumispalvelut, päihdetyö ja mielenterveystyö (sosiaalihuoltolain (1301/2014) 14 §). Rikosseuraamuslaitoksen tekemän sosiaalihuoltoon liittyvän työn olennainen osa liittyy seuraamusta suorittavan rikoksettoman elämän valmiuksien parantamiseen. Tässä työssä korostuu se, että Rikosseuraamuslaitoksen suunnittelemat ja toteuttamat sosiaalihuollon toimenpiteet liitetään kunnan sosiaalihuollon asiakassuunnitelmiin. Asiakassuunnitelman sisältö on sovitettava yhteen henkilön tarvitsemien muiden hallinnonalojen palvelujen ja tukitoimien kanssa (sosiaalihuoltolain 39 §). Vankia on vankeusaikana tuettava sosiaalisessa kuntoutumisessa ja suhteiden ylläpitämisessä hänen lähiomaisiinsa tai muihin läheisiin sekä asumiseen, työhön, toimeentuloon, sosiaalietuuksiin ja sosiaalipalveluihin liittyvien asioiden hoitamisessa (vankeuslain 10 luvun 6 §). Rikosseuraamuslaitoksen tehtävänä on siis järjestää rangaistusten täytäntöönpano niin, että henkilön valmiudet elää rikoksettoma elämää paranevat. Tämä merkitsee muun muassa henkilön sosiaaliseen tilanteeseen paneutumista ja tilanteen parantamisen edellytysten selvittämistä.

Rikosseuraamuslaitoksessa ei tehdä sosiaalihuoltolain mukaista työtä, mutta toimitaan yhteistyössä käytännön sosiaalityötä tekevien kanssa rikosseuraamusta suorittavien henkilöiden elämäntilanteen parantamiseksi. Työnsä tekemiseen Rikosseuraamuslaitos saa laissa säädetyin edellytyksin tietoja sosiaali- ja terveystieteiden viranomaisilta ja alalla toimivilta muilta tahoilta. Henkilötietojen käsittelystä Rikosseuraamuslaitoksessa annetun lain (1301/2021) 16 §:n mukaan Rikosseuraamuslaitoksella on salassapitosäännösten estämättä oikeus saada tehtäviensä hoitamiseksi välttämättömät, nimenomaisesti kyseisessä pykälässä säädetyt, tiedot viranomaisilta, jotka henkilön koti- tai asuinkunnan perusteella vastaavat hänen sosiaali-, terveys-, asunto- ja työvoimapalveluistaan sekä muilta sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 20 §:n 1 momentissa tarkoitetuilta tiedonantovelvollisilta.

Vankiloissa vapauttamista pyritään suunnittelemaan ja valmistelemaan pitkäjänteisesti. Konkreettiset toimenpiteet (esimerkiksi asunto, maksusitoumukset) voivat tietenkin tulla ajankohtaiseksi vasta vapautumisajankohdan ollessa tiedossa ja muutoinkin vapautumisajankohdan läheystyössä.

Oikeusministeriön asettama työryhmä laati vuonna 2021 suositukset Rikosseuraamuslaitoksen ja muiden viranomaispalveluiden yhteensovittamisesta rikostaustaisten tukemiseksi⁶². Suositukset koskevat kaikkia rikosseuraamusasiakkaita, eivät siis ainoastaan vankilasta vapautuvia väkivaltarikollisia. Suosituksissa esitetään muun muassa alueellisten viranomaisyhteistyön koordinaattiorakenteiden luomista ja Rikosseuraamuslaitoksen ja muiden yhteistyökumppaneiden laatimien asiakas-, kuntoutus- ja palvelusuunnitelmien yhteensovittamista. Vaarallisimpien väkivaltarikollisten hoitojatkumoiden kannalta olennaisia ovat varsinkin terveydenhoitoa koskevat työryhmän suositukset (8 ja 9). Yhteistyöverkostoja koskeva suositus (1) ja suunnitelmien yhteensovittamista koskeva suositus (3) ovat lähtökohtia hoitojatkumojen onnistuneelle luomiselle ja sujuvalle käytännön toiminnalle.

2.3 Kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden ja perusoikeuksien asettamat reunaehdot vapaudenmenetykselle ja vapauttamiselle

Suomen perustuslakiin sisältyvät perusoikeudet sekä kansainvälisiin sopimuksiin sisältyvät ihmisoikeudet ja niitä koskevat sopimukset, suositukset ja kansainvälinen oikeuskäytäntö asettavat reunaehdot vapaudenmenetykselle ja vankilasta vapautumiselle. Kansainväliset ihmisoikeusasiakirjat sisältävät perustuslakia yksityiskohtaisempia rajoituksia. Yleisemmällä tasolla määritellyt perusoikeudet ovat kuitenkin sopusoinnussa Suomea sitovien kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa.

Kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa ei yleisesti kiellä mitään tiettyjä rikosoikeudellisia seuraamuksia. On valtioiden itsensä vastuulla säätää rikoksista asianmukaiset rangaistukset, joissa otetaan huomioon tekojen vakavuus. Rikostentekijöiden vapauttamisesta säädetään kansallisessa lainsäädännössä. Poikkeuksen muodostaa ainoastaan kuolemanrangaistus, joka on kielletty Euroopan neuvoston ja Euroopan unionin (jatkossa EU) jäsenmaissa sekä niissä Yhdistyneiden kansakuntien (jatkossa YK) jäsenmaissa, jotka ovat ratifioineet kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (jatkossa KP-sopimus) kuolemanrangaistuksen poistamista koskevan toisen

62 Oikeusministeriön raportti: Taustalla rikos, edessä muutos – Suositukset viranomaisten saumattomalle yhteistyölle rikostaustaisten yhteiskuntaan kiinnittymisessä. OM Mietintöjä ja lausuntoja 2021:3.

valinnaisen lisäpöytäkirjan⁶³. Suomen perustuslaki ei myöskään yksiselitteisesti kiellä muita rikosoikeudellisia seuraamuksia kuin kuolemanrangaistuksen.⁶⁴ Tämä merkitsee, ettei elinkautinen tai pitkäkään määräaikainen vankeusrangaistus taikka pituudeltaan ennalta määrittelemätön vapaudenmenetys ole sellaisenaan kielletty.

2.3.1 Vapautta ja vapaudenmenetystä koskevat oikeudet

2.3.1.1 Oikeus elämään, vapautteen ja turvallisuuteen

Oikeuksia, jotka turvataan kaikissa keskeisissä kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa samoin kuin Suomen perustuslaissa, ovat oikeus elämään, vapautteen ja turvallisuuteen. Usein niistä myös säädetään kunkin asiakirjan samassa kohdassa, jolloin niiden katsotaan muodostavan kokonaisuuden. Näistä oikeuksista, niiden turvaamisesta lainsäädännöllä ja mielivaltaisen elämän riiston kiellosta säädetään sanamuodoltaan varsin samansisältöisesti YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisessa julistuksessa, KP-sopimuksessa, Euroopan neuvoston ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamista koskevassa yleissopimuksessa (jatkossa Euroopan ihmisoikeussopimus⁶⁵) sekä EU:n perusoikeuskirjassa.⁶⁶

Ihminen voidaan laissa säädetyin menettelyin tuomita tai määrätä vapaudenmenetykseen, jolloin hänen oikeuttaan vapautteen rajoitetaan. Vaarallisen rikosentekijän vapaus tai vapauttaminen voi puolestaan vaikuttaa tai tuntua vaikuttavan toisten ihmisten ja sitä kautta yhteiskunnan turvallisuuteen. Pahimmillaan rikosentekijän vapauttaminen voi vaarantaa toisten oikeuden elämään. Kaikkien ihmisten oikeuksien samanaikainen toteutuminen voi siten olla vaativaa ja rajoitukset oikeuksiin, niin lainsäädännössä kuin yksittäisissä ratkaisuissa, edellyttävät huolellista punnintaa.

63 Ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamista koskevan yleissopimuksen kuudes pöytäkirja kuolemanrangaistuksen poistamisesta ja saman yleissopimuksen kolmastoista pöytäkirja kuolemanrangaistuksen poistamisesta kaikissa olosuhteissa; Euroopan unionin perusoikeuskirja (2002/C 326/02) 2 artikla; kansalaisyhteiskunta- ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus, SopS 7–8/1976, kansalaisyhteiskunta- ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen kuolemanrangaistuksen poistamista koskeva toinen valinnainen lisäpöytäkirja, SopS 49/1991; Yhdistyneiden kansakuntien yleiskokouksen päätöslauselma 44/128, 15.12.1989.

64 Perustuslain 7 §.

65 Eurooppalainen yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi, SopS 19/1990.

66 Perustuslain 7 §; ihmisoikeusjulistuksen (YK:n yleiskokouksen päätöslauselma 217 A, joka hyväksyttiin yleiskokouksen täysistunnossa 10.12.1948) 3 artikla; KP-sopimuksen 6 artiklan 1 kohta ja 9 artiklan 1 kohta; Euroopan ihmisoikeussopimuksen 2 ja 5 artiklat sekä EU:n perusoikeuskirjan (2000/C 364/01) 2, 3 ja 6 artiklat.

2.3.1.2 Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate ja prosessuaaliset oikeudet

Kansainvälisissä ihmisoikeusasiakirjoissa samoin kuin perustuslaissa säädetään rikosoikeudellisesta laillisuusperiaatteesta ja rikosentekijän prosessuaalisista oikeuksista. Rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen keskeinen sisältö on, ettei ketään saa tuomita teosta, joka ei tekohetkellä ole ollut rikos. Päämääränä on estää mielivaltainen vapaudenriisto, ja tästä seuraa, että vapaudenmenetyksen perusteista on oltava säädetty kansallisessa lainsäädännössä tai kansainvälisessä oikeudessa. Yleensä edellytetään myös, ettei rikoksesta saa tuomita ankarampaa rangaistusta, kuin mitä tekohetkellä oli säädetty.

Rikosoikeudellisesta laillisuusperiaatteesta säädetään kansainvälisesti YK:n ihmisjulistuksessa, KP-sopimuksessa, Euroopan ihmisoikeussopimuksessa ja EU:n perusoikeuskirjassa⁶⁷. Perustuslain rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen mukaan ketään ei saa pitää syyllisenä rikokseen eikä tuomita rangaistukseen sellaisen teon perusteella, jota ei tekohetkellä ole laissa säädetty rangaistavaksi. Rikoksesta ei saa tuomita ankarampaa rangaistusta kuin tekohetkellä on laissa säädetty.⁶⁸

Prosessuaaliset oikeudet ovat rikoksesta epäillyn ja syytetyn oikeusturvatakeita vapaudenmenetyksen yhteydessä, rikossyytteestä päätettäessä ja oikeudenkäynnissä, jonka tulee olla oikeudenmukainen ja joutuisa. Useimmissa sopimuksissa edellytetään myös tehokasta oikeussuojakeinoa, joka merkitsee tosiasiallista mahdollisuutta hakea muutosta vapaudenmenetystä koskevaan päätökseen.

Etenkin KP-sopimukseen ja Euroopan ihmisoikeussopimukseen sisältyvät kattavat oikeusturvatakeet vapaudenmenetyksen edellytyksistä, oikeudesta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ja siihen kuuluvista vähimmäisoikeuksista samoin kuin syyttömyysolettamasta. Molempien sopimusten samoin kuin EU:n perusoikeuskirjan mukaan jokaisella, jonka sopimuksissa tunnustettuja oikeuksia ja vapauksia on loukattu, on oltava käytettävissään tehokas oikeussuojakeino.⁶⁹ Perustuslaissa säädetään oikeusturvasta, jonka mukaan jokaisella on oikeus saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheetonta viivytystä lain mukaan toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa sekä oikeus saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen tai muun riippumattoman lainkäyttöelimen käsiteltäväksi.⁷⁰

67 Ihmisoikeusjulistuksen 9 artikla; KP-sopimuksen 15 artikla 1 kohta; Euroopan ihmisoikeussopimuksen 7 artiklan 1 kohta; EU:n perusoikeuskirjan 49 artikla.

68 Perustuslaki 8 §.

69 KP-sopimuksen 2 artiklan 3 kappale, 9 artiklan 4 kappale ja 14 artikla; Euroopan ihmisoikeussopimuksen 5, 6 ja 13 artiklat; EU:n perusoikeuskirjan 47 artikla.

70 Perustuslain 21 §.

2.3.1.3 Rikoksentehtäjän rangaistus ja kohtelu

Useat kansainväliset ihmisoikeusvelvoitteet ja perustuslaki asettavat kiellon kiduttaa taikka kohdella tai rangaista jotakuta julmasti, epäinhimillisesti tai alentavasti. Kidutuksen vastainen kiello koskee kaikkia, myös esimerkiksi vankeja ja tahdosta riippumattomaan hoitoon määrättyjä. Vapautensa menettäneet ovat usein suljetuissa laitoksissa eikä heidän kohtelunsa siten ole julkisen tarkastelun kohteena. Tästä seuraa, että niin kansalliset laillisuusvalvojat kuin kansainväliset seurantaelimet kiinnittävät erityistä huomiota näiden ryhmien kohteluun.

Kidutuksen vastaisesta kiellosta säädetään YK:n ihmisoikeusjulistuksessa ja KP-sopimuksessa samoin kuin Euroopan unionin perusoikeuskirjassa ja perustuslaissa.⁷¹ YK:llä on lisäksi nimenomainen kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastainen yleissopimus, jonka noudattamista sopimukseen sitoutuneissa valtioissa seuraa sopimuksessa säädetty kidutuksen vastainen komitea (Committee Against Torture, CAT).⁷² Myöskään Euroopan ihmisoikeussopimuksen mukaan ketään ei saa kiduttaa, eikä kohdella tai rangaista epäinhimillisellä tai halventavalla tavalla. Kiellon seuranta varten Euroopan neuvosto on valmistellut eurooppalaisen yleissopimuksen kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen estämiseksi⁷³. Sopimuksella on perustettu sopimusten seurantaelin, eurooppalainen komitea kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun taikka rangaistuksen estämiseksi (Committee for Prevention of Torture, CPT).

Vankien kohtelusta on annettu yksityiskohtaisia kansainvälisiä sääntökokoelmia. Näitä ovat YK:n vankeinhoidon vähimmäissäännöt (ns. Nelson Mandela –säännöt) ja niitä aiemmin hyväksytyt YK:n säännöt naisvankien kohtelusta ja naisten vapaudessa toimeentapavista seuraamuksista (ns. Bangkokin säännöt). Euroopan neuvostossa vankeinhoidon vähimmäistasosta säädetään Euroopan neuvoston ministerikomitean suosituksessa eurooppalaisista vankeinhoitosäännöistä (European Prison Rules).⁷⁴ Myös eurooppalainen komitea kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun taikka rangaistuksen

71 Ihmisoikeusjulistuksen 3 artikla; KP-sopimuksen 7 ja 10 artiklat; EU:n perusoikeuskirjan 4 artikla; perustuslain 7 §.

72 YK:n kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastainen yleissopimuksen (SopS60/1989) 17 artikla.

73 Eurooppalainen yleissopimus kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen estämiseksi, SopS 17/1991.

74 YK:n yleiskokouksen päätöslauselma (UN-doc A Res/70/175) sen täysistunnossa 17.12.2015; YK:n yleiskokouksen päätöslauselma (UN-doc A Res/65/229) sen täysistunnossa 22.12.2010; Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules. Vuodelta 2006 olevat eurooppalaiset vankeinhoitosäännöt osittaiset uudistukset hyväksyttiin Euroopan neuvoston ministerikomitean kokouksessa 1.7.2020.

estämiseksi luo eurooppalaista vähimmäistasoa vapautensa menettäneiden kohtelulle. Komitea on antanut muun muassa Suomelle suosituksiaan vierailtuaan Suomessa laitoksissa, joissa pidetään vapautensa menettäneitä ja tarkasteltuaan tätä ryhmää koskevaa lainsäädäntöä. Viimeiset suositukset ovat vuodelta 2021⁷⁵.

2.3.1.4 Oikeus elämään ja yhteiskunnan turvallisuus Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännössä

Vaarallisten rikoksenteijöiden vapauttamista harkittaessa nousee kysymys siitä, miten heidän oikeutensa henkilökohtaiseen vapauteen rikosoikeudellisen seuraamuksen suorittamisen jälkeen suhtautuu muiden ihmisten oikeuteen elämään ja turvallisuuteen, laajimmillaan koko yhteiskunnan turvallisuuteen.

Euroopan ihmisoikeussopimuksessa turvataan oikeus elämään⁷⁶. Sopimuksessa turvataan myös jokaisen oikeus vapauteen ja henkilökohtaiseen turvallisuuteen⁷⁷. Euroopan ihmisoikeussopimuksen sanamuoto ei sellaisenaan oikeuta rajoittamaan kenenkään, esimerkiksi vangin, oikeutta henkilökohtaiseen vapauteen yhteiskunnallisen turvallisuuden takaamiseksi. Sopimus ei myöskään nimenomaisesti suojele oikeutta yhteiskunnalliseen turvallisuuteen rikoksenteijöiltä, vaikka sopimuksessa mahdollistetaan kansallisen lainsäätäjän harkintavalta kaventaa esimerkiksi oikeutta yksityiselämään ja perhe-elämään tai uskonnonvapautta yhteiskunnallisen turvallisuuden sitä vaatiessa⁷⁸.

Euroopan ihmisoikeussopimus ei siten nimenomaisesti sääntele laillisesti vapautensa menettäneen oikeutta vapautumiseen suhteessa muiden oikeuteen elämään ja turvallisuuteen. Sopimusta tulkitseva Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on kuitenkin ratkaisukäytännössään arvioinut valtion velvollisuutta turvata ihmisoikeussopimuksen mukainen oikeus elämään ja luonut reunaehtoja sille, miten myös yhteiskunnallinen turvallisuus voidaan ottaa huomioon. Tuomioistuimen ratkaisukäytännön perusteella rikoksenteijöihin ja myös mahdollisiin rikoksenteijöihin voidaan tietyssä määrin kohdistaa vapaudenmenetyksiä, vapauden rajoituksia ja muita toimenpiteitä yhteiskunnallisen turvallisuuden nimissä, jos muiden elämän suojeleminen sitä vaatii.

75 Report to the Finnish Government on the visit to Finland carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 7 September to 18 September 2020CPT/Inf (2021).

76 Euroopan ihmisoikeussopimuksen 2 artikla.

77 Euroopan ihmisoikeussopimuksen 5 artikla.

78 Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 ja 9 artiklat.

Lähtökohtana kaikkien kansainvälisten ihmisoikeussopimusten täytäntöönpanossa on, että valtioiden on lainsäädännöllä turvattava ihmisoikeuksien toteutuminen. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on kuitenkin todennut, että oikeus elämään on niin keskeinen oikeus, että se asettaa valtioille elämää suojelevan lainsäädännön lisäksi käytännön velvollisuuksia (positive obligations) oikeuden turvaamiseksi käytännössä.⁷⁹

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on pyrkinyt luomaan kriteerejä valtion käytännön velvollisuuksista suojella elämää⁸⁰. Kriteerejä ovat ensinnäkin asianmukainen lainsäädäntö ja sellaiset hallinnolliset puitteet, jotka mahdollistavat tehokkaan pelotteen toimille, jotka uhkaisivat toisten elämää. Toiseksi valtion viranomaisilla on velvollisuus ryhtyä ennaltaehkäiseviin operatiivisiin toimenpiteisiin (preventive operative measures) tilanteissa, joissa toisen henkilön rikoksesta aiheutuva todellinen ja välitön vaara kohdistuu yhden tai useamman tunnistetun tai tunnistettavissa olevan henkilön elämään. Uhkan kohteena voi olla myös ennalta määrittelemätön joukko henkilöitä ja täten koko yhteiskunta⁸¹. Kolmanneksi valtiolla on oltava tehokas ja riippumaton oikeusjärjestelmä, joka viipymättä pystyy selvittämään tapahtumien tosiseikat, saattamaan syylliset vastuuseen ja tarjoamaan uhrille asianmukaiset korvaukset.

Valtion käytännön velvollisuuksista turvata oikeus elämään käytännön toimilla on Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännössä käytetty useita ilmaisuja. Valtion on muun muassa ryhdyttävä ennakoiviin operatiivisiin toimenpiteisiin turvatakseen ihmisten oikeus elämään suojaamalla heitä muiden rikoksia vastaan⁸². Oikeus elämään edellyttää myös käytännöllisiä ja toimivia suojoitoimia (practical and effective safeguards)⁸³. Tästä seuraa, etteivät esimerkiksi lainsäätäjän viranomaisille asettamat toimintavelvollisuudetkaan välttämättä riitä, jolleivät ne ole käytännössä toteutettavia ja jollei niiden voida arvioida käytännössä muuttavan lopputulosta tai vähentävän vaaraa (alter the outcome or mitigate the risk). Toisin sanoen jolleivät ne tehokkaasti turvaa oikeuksien toteutumista⁸⁴.

79 Osman v. Yhdistynyt kuningaskunta, 23452/94, 28.10.1998; Tanribilir v. Turkey, 21422/93, 16.11.2000; L.C.B. v. Yhdistynyt kuningaskunta, 23413/94, 9.6.1998; Mastromatteo v. Italia, 37703/97, 24.10.2002.

80 Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania, 41720/13, 25.6.2019.

81 Mastromatteo v. Italia, 37703/97, 24.10.2002; Maiorano ja muut v. Italia, 28634/06, 15.12.2009; Chorefakis ja Chorefaki v. Kreikka, 46846/08, 17.1.2012.

82 Osman v. Yhdistynyt kuningaskunta, 23452/94, 28.10.1998.

83 Angelova v. Bulgaria, 38361/97, 13.6.2002.

84 Bljakaj ja muut v. Kroatia, 74448/12, 18.9.2014.

Valtion käytännön velvollisuudet ja toimenpiteet eivät saa olla mahdottomia tai viranomaista kohtuuttomasti rasittavia⁸⁵. Myöskään ainoastaan elämänriiston mahdollistava vaara ei sellaisenaan merkitse, että valtio laiminlöisi velvollisuuksiaan. Laiminlyönti edellyttää syy-seuraussuhdetta yhtäältä valtion ja sen viranomaisten toiminnan ja toisaalta elämänriiston välillä⁸⁶.

Valtion käytännön velvollisuus turvata oikeus elämään toimenpiteillä edellyttää toimivia, kohtuullisia järjestelyjä viranomaistoiminnassa oikeuden turvaamiseksi käytännössä. Tämä voi merkitä esimerkiksi valvontaa tai muita vapauden rajoituksia. Jos viranomaiset tietävät tulevasta vaaratilanteesta – tai jos heidän olisi pitänyt tietää sellaisesta –, ja heillä on mahdollisuus ryhtyä kohtuullisiin toimenpiteisiin, joiden avulla tuleva vaara on vältettävissä, edellyttää Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tulkinta, että tällaisiin toimenpiteisiin on ryhdyttävä.⁸⁷ Kohtuullinen toimenpide voi esimerkiksi olla ampuma-aseen takavarikointi sen lailliselta hallussapitäjältä, jos hallussapitäjän voidaan olettaa käyttävän asetta tavalla, joka voi vaarantaa muiden elämän. Tällaista toimenpidettä voidaan pitää kohtuullisena siksikin, ettei sillä merkittävästi puututa muuhun ihmisoikeussopimuksessa suojattuun oikeuteen⁸⁸.

Valtion käytännön toimintavelvollisuuksien toteuttamiseksi ei kuitenkaan voida tehdä mitä vain edes silloin, kun se sinänsä olisi mahdollista. Esimerkiksi mahdollisen rikosten tekijän terveystietojen ennakkollinen luovuttaminen rikoksen estämiseksi ei ole sallittavaa. Terveystiedot kuuluvat ihmisoikeussopimuksen turvaamaan yksityiselämän piiriin ja niiden luovuttaminen ilman laillista perustetta johtaisi tämän oikeuden loukkaamiseen. Toimenpiteiden on aina oltava hyväksyttäviä ja oikeasuhteisia.⁸⁹

Valtion velvollisuudet suojella elämää käytännön toimenpiteillä ovat kuitenkin jossakin määrin rajalliset. Näin ollen ei ole mahdollista olettaa, että kaikki elämään kohdistuvat riskit edellyttäisivät valtiolta erityisiä toimenpiteitä, jotta oikeus elämään ei vaarantuisi.⁹⁰ Euroopan ihmisoikeustuomioistuin onkin useammassa ratkaisussaan todennut, ettei

85 Osman v. Yhdistynyt kuningaskunta, 23452/94, 28.10.1998; Mastromatteo v. Italia, 37703/97, 24.10.2002; Paul ja Audrey Edwards v. Yhdistynyt kuningaskunta, 46477/99, 14.3.2002.

86 Osman v. Yhdistynyt kuningaskunta, 23452/94, 28.10.1998; Choreftakis ja Choreftaki v. Kreikka 46846/08, 17.1.2012; Paul ja Audrey Edwards v. Yhdistynyt kuningaskunta, 46477/99, 14.3.2002, Mastromatteo v. Italia, 37703/97, 24.10.2002.

87 Osman v. Yhdistynyt kuningaskunta, 23452/94, 28.10.1998; Keenan v. Yhdistynyt kuningaskunta, 27229/95, 4.3.2001.

88 Kotilainen ja muut v. Suomi, 62439/12, 17.12.2020.

89 Kotilainen ja muut v. Suomi, 62439/12, 17.12.2020.

90 Mastromatteo v. Italia, 37703/97, 24.10.2002.

oikeutta elämään voi tulkita ehdottomaksi siten, että jokaisella olisi aina ja kaikissa tilanteissa ehdoton oikeus elämänsä suojelemiseen.⁹¹

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännössä on vain rajallisesti tapauksia, jotka koskevat vankeja tai heidän vapauttamistaan suhteessa oikeuteen elämään ja yhteiskunnan turvallisuuteen. Näissäkin tapauksissa valtiolta ja sen viranomaisilta edellytetään edellä kuvatulla tavalla toimenpiteitä sen varmistamiseksi, että oikeus elämään toteutuu käytännössä. Kysymykseen voi lisäksi tulla valtion velvollisuus tarjota yhteiskunnalle yleistä suojelua mahdollisia yhden tai useamman vaarallisesta väkivaltarikoksesta vankeustuomiota suorittavan henkilön mahdollisia tekoja vastaan⁹².

Vankien vapautumisesta ihmisoikeustuomioistuin on muun muassa todennut, että asteittainen vapautuminen vankilasta yhteiskuntaan sopeuttamiseksi on hyväksyttävä tavoite. Se, että elämänmenetyksiä ei olisi tapahtunut, jos vaarallinen rikoksentekijä edelleen olisi ollut vankilassa, ei sellaisenaan merkitse valtion laiminlyöntiä elämän turvaamiseksi, jos esimerkiksi oikeusjärjestelmän sisältämät vangin vapauttamisen yhteydessä tehtävät riskiarvioinnit ovat asianmukaisia⁹³. Arvioitavaksi jäi silloin, ovatko viranomaiset tehneet kaiken, mitä heiltä kohtuudella voitiin odottaa todellisen ja välittömän vaaran estämiseksi ihmishenkien suojaamiseksi. Nämä toimenpiteet voivat koskea esimerkiksi vangin arviointia poistumislupia ja ehdonalaista vapauttamista harkittaessa. Jos viranomaisten voidaan arvioida tehneen kaiken kohtuudella odotettavan, ei oikeutta elämään ole loukattu⁹⁴.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytäntö kehittyy jatkuvasti ja velvollisuutta suojata oikeutta elämään käytännön toimenpitein tulkitaan tapauskohtaisesti. Tällaisessa tulkinnassa on aina mahdollista, että jokin näkökulma, esimerkiksi yhteiskunnallinen turvallisuus korostuu entistä enemmän yksittäisen tapauksen johdosta. Tämä puolestaan voi johtaa yhä laajempien velvollisuuksien edellyttämiseen valtiolta ja sen viranomaisilta. Ennen kaikkea ratkaisujen eriävissä mielipiteissä onkin huolenaiheena ollut valtion ja sen viranomaisten käytännön velvollisuuksien laajuus.

Erään vuodelta 2020 olevan ratkaisun eriävissä mielipiteissä todettiin muun muassa, että traagiset tapahtumat voivat myös ihmisoikeustuomioistuimen harkinnassa johtaa siihen, että ylitetään ihmisoikeussopimuksen aiempi tulkinta siinä käsityksessä, että yksittäistapauksessa olisi ollut mahdollista taata laajakantoinen yhteiskunnallinen turvallisuus, jos

91 Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania, 41720/13, 25.6.2019; Osman v. Yhdistynyt kuningaskunta, 23452/94, 28.10.1998; Keenan v. Yhdistynyt kuningaskunta, 27229/95, 4.3.2001.

92 Mastromatteo v. Italia, 37703/97, 24.10.2002.

93 Mastromatteo v. Italia, 37703/97, 24.10.2002.

94 Mastromatteo v. Italia, 37703/97, 24.10.2002.

viranomaiset olisivat toimineet toisin. Tämä voi johtaa sellaisiin valtioon tai sen viranomaisiin kohdistuviin vaatimuksiin, joilla tosin olisi pystytty välttämään elämänriiston johdaneet tapahtumat, mutta jotka ovat määriteltävissä vasta jälkikäteisen tiedon valossa, mutta ei ennakoivasti. Kysymyksessä olevassa ratkaisussa ihmisoikeustuomioistuin antoi yhteiskunnallisen turvallisuuden suojelemiselle aiempaa ratkaisukäytäntöään suuremman merkityksen ja asetti aiempaa korkeammat vaatimukset sille, mitä viranomaisilta voidaan edellyttää todellisen ja välittömän vaaran estämiseksi. Tuomioistuimen ratkaisukäytännössä aiemmin edellytetty valtion erityinen huolellisuusvelvoite (duty of care, obligation of special diligence, duty of diligence) oli rajattu koskemaan vain viranomaisten vastuulla olevia henkilöitä, esimerkiksi vankeja⁹⁵. Nyt huolellisuusvelvoite ulotettiin ensimmäistä kertaa ja vastoin tuomioistuimen aikaisempaa ratkaisukäytäntöä koskemaan vasta myöhemmin vaaralliseksi osoittautunutta henkilöä, joka oli vapaalla jalalla eikä siten viranomaisten vastuulla. Tämä erityinen huolellisuusvelvoite menee pidemmälle kuin aiemmin selostetut valtion käytännön velvollisuudet ja edellyttää valtion viranomaisilta mahdollisten tulevien tapahtumien pitkälle menevää ennakointia ja näiden tapahtumien estämistä. Erityisen huolellisuusvelvoitteen piiriin kuuluvien toimenpiteiden tulee olla sellaisia, että niiden voidaan arvioida käytännössä muuttavan lopputulosta tai vähentävän vaaraa ja siten tehokkaasti turvaavan oikeuksien toteutuminen⁹⁶. Tällainen valtion velvollisuuksien laajennus jättää avoimeksi sen, miten viranomaisten on toimittava, kun velvollisuuksien laajuus ei ole ennakoitavissa⁹⁷.

Kokoavasti voidaan todeta, että Euroopan ihmisoikeussopimus edellyttää lainsäädäntöä, joka suojaa ihmisten oikeutta elämään, ja sopimusta tulkitsevan Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan valtiolla on käytännön velvollisuus turvata tämä oikeus. Velvollisuus edellyttää puolestaan valtioilta käytännön toimenpiteitä tämän oikeuden turvaamiseksi. Asianmukaisen lainsäädännön lisäksi viranomaisilla on siten velvollisuus ryhtyä kohtuullisiin, ennakoiviin, toimiviin ja oikeasuhtaisiin toimenpiteisiin elämänriiston estämiseksi silloin, kun viranomainen on tiennyt tai sen olisi pitänyt tietää elämään kohdistuvasta vaarasta. Nämä toimenpiteet voivat kohdistua niin vapaalla jalalla oleviin henkilöihin kuin vapautensa menettäneisiin, jos heidän vapauttamisensa voidaan kohtuudella arvioida aiheuttavan todellisen ja välittömän uhkan toisten elämälle. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännön mukaan yhteiskunnan on tarjottava suojaa mahdollisia elämän menetyksiä vastaan ja tämän voidaan tulkita merkitsevän yhteiskunnallisen turvallisuuden suojaamisvelvoitetta, vaikka yhteiskunnallinen turvallisuus ei sinänsä ole ihmisoikeussopimuksen suojaama oikeus. Viranomaisten käytännön velvollisuuksien

95 Maiorano ja muut v. Italia, 28634/06, 15.12.2009; Guiliani ja Gaggio v. Italia, 23458/02, 24.3.2011.

96 Bljakaj ja muut v. Kroatia, 74448/12, 18.9.2014.

97 Kotilainen ja muut v. Suomi, 62439/12, 17.12.2020, tuomari Eicken eriyvä mielipide.

laajuutta ei Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen muuttuvan ja muotoutuvan ratkaisukäytännön takia voi täysin tyhjentävästi luetella tai ennakoida. Tästä huolimatta valtion käytännön toimintavelvollisuuksia ei voine ulottaa kovin laajalle. Näin on siksi, että velvollisuuksien tarkoituksena tosin on yhtäältä turvata toisten oikeus elämään, mutta toisaalta tämän oikeuden toteuttaminen ei oikeuta pitkälle menevää ihmisten valvontaa tai vapauden rajoittamista yhteiskunnan turvallisuuden ennakoivan suojelun nimissä, jotta valtio jälkikäteen voisi osoittaa täyttäneensä toimintavelvollisuutensa.

2.3.2 Ehdonalainen vapauttaminen määräaikaisesta vankeusrangaistuksesta ja valvonta

Ehdonalaisesta vapauttamisesta ja sen reunaehdoista on sääntöjä Euroopan neuvoston suosituksissa ehdonalaisesta vapauttamisesta ja sähköisestä valvonnasta. Ehdonalaiseen vapauttamiseen soveltuvat myös Euroopan neuvoston yhdyskuntaseuraamustyötä koskevat säännöt⁹⁸.

Euroopan neuvoston ehdonalaista vapauttamista koskevan suosituksen lähtökohtana on, että vangin tulee vankeusrangaistuksen suorittamisen alussa tietää milloin ja millä perusteella hän voi vapautua ehdonalaaisesti, esimerkiksi säännönmukaisesti tai harkinnanvaraisesti tietyn määräajan jälkeen.⁹⁹ Ehdonalaiseen vapauteen kuuluu yleensä valvonta, jonka tulee koostua tukitoimista ja vangin valvonnasta. Valvonnan pituus ja intensiivisyys tulee olla suhteutettu kuhunkin yksittäistapaukseen ja sitä tulee voida muuttaa ehdonalaisten vapauden aikana. Ehdonalaisten vapauden ehtojen ja valvontatoimenpiteiden tulee olla oikeasuhtaisia verrattuna jäljellä olevaan rangaistukseen.¹⁰⁰

Euroopan neuvoston yhdyskuntaseuraamustyötä koskevat säännöt soveltuvat muun muassa myös vapautettuihin vankeihin, ja suosituksen säännöissä luodaan reunaehdot heidän valvonnalleen. Valvonnassa on otettava yksityiskohtaisesti huomioon rikoksenteijöiden erilaisuus ja erilaiset tarpeet, eikä valvonnan tule olla vain kontrollitehtävä vaan myös keino neuvoa, auttaa ja motivoida rikoksenteijöitä. Siihen on tarvittaessa yhdistettävä muita interventioita, kuten koulutusta, taitojen kehittämistä, työmahdollisuuksia tai hoitoa. Teknisen valvonnan taso ei saa olla korkeampi kuin mikä on välttämätöntä

98 Recommendation Rec(2003)22 of the Committee of Ministers to member states on conditional release (parole); Recommendation Rec (2014)4 of the Committee of Ministers to member States on electronic monitoring; Recommendation CM Rec (2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules.

99 Suosituksen kohta 5.

100 Suosituksen kohdat 9–10.

yksittäistapauksessa, kun otetaan huomioon tehdyn rikoksen vakavuus ja yhteisön turvallisuudelle aiheutuvat riskit.¹⁰¹

Rikoksentekijästä on tarvittaessa tehtävä arvio ennen valvontaa ja valvonnan aikana. Arviossa käsitellään suunnitelmallisesti ja perusteellisesti yksilöllisesti tapausta koskevat asiat, kuten riskit, positiiviset tekijät ja tarpeet, näiden tarpeiden käsittelyyn tarvittavat interventiot sekä rikoksentekijöiden suhtautuminen näihin interventioihin.¹⁰² Arvioinnin tulee olla jatkuva prosessi ja sen paikkansapitävyys ja tarkoituksenmukaisuus on tarkistettava määräjain. Arviointia suositellaan muun muassa valvontajakson alkaessa, aina kun rikoksentekijöiden elämässä tapahtuu merkittäviä muutoksia, kun tarkastellaan valvonnan luonteen tai tason muutosta ja kun valvonta päättyy. Arvioita tekevän henkilökunnan on oltava koulutettu ymmärtämään niiden potentiaalinen arvo ja rajoitukset sekä käyttämään niitä ammatillisen arviointinsa tukena.¹⁰³

Sähköinen valvonta on valvonnan erityislaji, joka toteutetaan siten, että rikoksentekijään kiinnitetään sähköinen valvontalaite. Euroopan neuvoston sähköistä valvontaa koskevan suosituksen mukaan sähköisellä valvonnalla viitataan erilaisiin seurantamuotoihin, joiden avulla henkilöiden sijaintia, liikkumista ja tiettyä käyttäytymistä valvotaan. Sähköistä valvontaa voidaan käyttää muun muassa vangin ehdonalaisen vapauttamisen yhteydessä esimerkiksi valvontatoimena tiettytyypisille rikoksentekijöille vankilasta vapautumisen jälkeen tai keinona suojella tiettyjä rikosten uhreja tiettyiltä rikoksentekijöiltä¹⁰⁴.

Sähköistä valvontaa voidaan käyttää rikoksentekijöiden vapautumisen valmistelemiseksi esimerkiksi lisäämällä lyhytaikaisten poistumislupien määrää tai antamalla rikoksentekijöille mahdollisuus työskennellä vankilan ulkopuolella tai sijoittua avovankilaan sekä ennenaikaisen vankilasta vapautumisen yhteydessä, toisin sanoen ennen ehdonalaista vapauttamista.¹⁰⁵ Kun sähköistä valvontaa käytetään vankeusrangaistuksen suorittamisen jälkeen vapautumisen jälkeisenä toimenpiteenä, on sähköisen valvonnan kesto ja sen puuttumisen taso valvottavan yksityiselämään määriteltävä tarkasti. Lisäksi on otettava huomioon valvontamuodon kokonaisvaikutus vapautuvaan vankiin, hänen perheeseensä ja asianosaisiin.¹⁰⁶ Sähköisen valvonnan käytössä on huolehdittava oikeudellisista ja eettisistä reunaehdoista. Oikeudellisiin reunaehtoihin kuuluu muun muassa, että oikeuslaitos tekee sähköistä valvontaa koskevat päätökset tai että tuomioistuimien päätösten

101 Suosituksen kohdat 53–55 ja 58.

102 Suosituksen kohta 66.

103 Suosituksen kohdat 69–71.

104 Suosituksen määritelmä sähköisestä valvonnasta.

105 Suosituksen kohdat 22 ja 24.

106 Suosituksen kohta 25.

laillisuutta.¹⁰⁷ Sähköisen valvonnan täytäntöönpanon muodon ja menetelmien on oltava sellaisia, että valvonnan kesto ja puuttumisen taso on suhteessa rikoksen vakavuuteen, että niissä otetaan huomioon rikosentekijän henkilökohtaiset olosuhteet ja niitä tarkastellaan säännöllisesti.¹⁰⁸ Sähköisen valvonnan laitteilla ei koskaan saa aiheuttaa rikosentekijälle tahallista fyysistä tai psyykkistä vahinkoa tai kärsimystä.¹⁰⁹

2.3.3 Elinkautinen vankeusrangaistus

Usein elinkautinen vankeusrangaistus on ankarin oikeusjärjestelmään sisältyvä rangaistus.¹¹⁰ Lisäksi on olemassa rangaistuksia, jotka eivät muodollisesti ole elinkautisrangaistuksia, mutta jotka kuitenkin ovat niin pitkiä, että ne tosiasiallisesti merkitsevät elinkautista vankeusrangaistusta¹¹¹.

Useissa kehittyneissä oikeusjärjestelmissä elinkautiseen vankeusrangaistukseen tuomittu voidaan vapauttaa ehdonalaisesti hänen suoritettuaan rangaistuksesta laissa määritellyn ajan.¹¹² Tällöin suoritettava vähimmäisaika on sama kaikille elinkautiseen vankeusrangaistukseen tuomituille, eikä ehdonalaisen vapauttamisen aikaisin ajankohta ole riippuvainen esimerkiksi tuomitusta teosta. Vapauttamisharkinnassaan tuomioistuimien voi ottaa huomioon muun muassa teon laadun ja rikosentekijän muun rikollisuuden.¹¹³

Elinkautisvankien määrä on lähes kaksinkertaistunut tämän vuosituhannen aikana. Syynä on muun muassa, että kuolemanrangaistus on useissa maissa poistettu oikeusjärjestelmästä ja elinkautisesta vankeusrangaistuksesta on muodostunut sen korvike.¹¹⁴

107 Suosituksen kohta 2.

108 Suosituksen kohta 4.

109 Suosituksen kohta 27.

110 Dirk van Zyl Smit – Catherine Appleton, *Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis*. Harvard University Press 2019, s. 87; *Penal Reform International: Policy Briefing 2018*, s. 2, www.penalreforminternational.org.

111 Esimerkiksi Meksikossa henkilö voidaan tuomita 140 vuoden pituiseen vankeusrangaistukseen ja Alaskassa pisin määräaikainen vankeusrangaistus on 99 vuotta. Dirk van Zyl Smit – Catherine Appleton, *Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis*, s. 95; *Global Prison Trends 2019*, s. 16.

112 Dirk van Zyl Smit – Catherine Appleton, *Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis*, esipuhe, s. xi.

113 Dirk van Zyl Smit – Catherine Appleton, *Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis*, s. 159.

114 Dirk van Zyl Smit – Catherine Appleton, *Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis*, esipuhe; *Global Prison Trends 2019*, s. 16.

2.3.3.1 Euroopan neuvoston suositus

Euroopan neuvosto on antanut suosituksen elinkautisvankien ja pitkäaikaisvankien kohtelusta.¹¹⁵ Suosituksen tavoitteena on muun muassa pitkäaikaisvankeuden haittojen vähentäminen ja sen mahdollistaminen, että vanki menestyksekkäästi sopeutuisi yhteiskuntaan ja voisi elää rikoksetonta elämää vankeuden jälkeen.¹¹⁶ Vangille on laadittava rangaistusajan suunnitelma, jonka tulisi sisältää vankia koskeva riski- ja tarvearvio, ja suunnitelmaa tulisi käyttää suunnitelmallisena välineenä muun muassa suunniteltaessa vangin töitä, koulutusta, kuntoutusta ja muita toimintoja.¹¹⁷ Räättälöityjen ja suunnitelmallisten vankeusajan toimintojen päämääränä on luoda edellytykset vangin sopeutumiselle yhteiskuntaan hänen vapauduttuaan vankilasta. Vangille mahdollistettavilla vapaa-ajan toiminnoina pyrittäisiin vähentämään pitkäaikaisvankeuden haittoja.

Pitkäaikaisvankeja ja elinkautisvankeja koskevien yleisperiaatteiden mukaan vankeja on kohdeltava heidän yksilöllisten tarpeidensa ja normaalisuusperiaatteen mukaisesti ja heille annetaan päivittäin vastuullisuuksia vankilassa. On myös selkeästi tunnistettava ne riskit, joita vanki voi tuottaa yhteiskunnalle, itselleen, toisille vangeille ja vankilassa työskenteleville tai vierailuille, ja huolehdittava siitä, että vankia ei eristetä vain siksi, että hän suorittaa rangaistustaan¹¹⁸. Vangin riskit itselleen tai muille tulee arvioida huolellisesti, ja riskiarvioinnissa on pyrittävä tunnistamaan vangin henkilökohtaiset tarpeet. Asianmukaisesti koulutetun henkilökunnan tulee suorittaa riski- ja tarvearviointi. Arvioinnissa on käytettävä moderneja arviointimenetelmiä, jotka soveltuvat pitkäaikaisvangeille, mutta vankia koskevat päätökset eivät yksin saa perustua arvioihin, joihin aina sisältyy virhemahdollisuuksia. Riski- ja tarvearviot tulee uusien sopivien väliajoin ja niistä kumpuavat riskit ja tarpeet on otettava huomioon valittaessa toimenpiteitä vangille sekä rangaistusajan suunnittelussa.¹¹⁹

2.3.3.2 Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntö

Euroopan ihmisoikeussopimusta tulkitseva Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on oikeuskäytännössään useita kertoja tarkentanut elinkautisen vankeusrangaistuksen suhdetta kidutuksen vastaiseen kieltoon ja siten asettanut reunaehdot sille, milloin elinkautinen vankeusrangaistus on sopusoinnussa ihmisoikeussopimuksen kanssa.

115 Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners.

116 Suosituksen kohta 2.

117 Suosituksen kohta 9 ja 10.

118 Suosituksen kohta 3–7.

119 Suosituksen kohta 12–17.

Ihmisoikeustuomioistuin on lisäksi nimenomaisesti todennut, ettei elinkautinen vankeusrangaistus sellaisenaan ole ihmisoikeussopimuksen vastainen¹²⁰.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on määritellyt, että elinkautiseen vankeusrangaistukseen on sisällyttävä tulevaisuudennäkymä vangin vapautumisesta ja mahdollisuus vapaudenmenetyksen jatkumisen tarkistamiseen¹²¹, jotta elinkautinen vankeusrangaistus ei loukkaisi ihmisoikeussopimuksen kidutuksen vastaista kieltoa. Näiden ehtojen täyttyessä sekä oikeudellisesti että tosiasiallisesti elinkautinen vankeusrangaistus täyttää ihmisoikeussopimuksen vaatimukset.¹²² Tästä seuraa, että elinkautinen vankeusrangaistus on sopu-soinnussa ihmisoikeussopimuksen kanssa vain, jos siihen liittyy selkeä menettely, joka voi johtaa elinkautisvangin tuomion uudelleen harkitsemiseen ja ehdonlaiseen vapauttamiseen tai täydelliseen vapauttamiseen elinkautisesta vankeusrangaistuksesta. Ihmisoikeustuomioistuin on kuitenkin selventänyt, ettei tuomion uudelleen harkinnan vaatimuksesta välttämättä ole johdettavissa, että elinkautisvanki kaikissa tapauksissa vapautettaisiin.¹²³

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan jäsenvaltioilla on merkittävä harkintamarginaali niiden asettaessa vähimmäisajan, jonka elinkautiseen vankeusrangaistukseen tuomitun on suoritettava, ennen kuin hänellä on mahdollisuus hakea vapauttamista¹²⁴. Elinkautinen vankeusrangaistus ei siten merkitse ihmisoikeussopimuksessa kiellettyä kidutusta, epäinhimillistä tai halventavaa kohtelua, jos siihen sisältyy menettely, jossa vangin mahdollinen vapauttaminen otetaan harkittavaksi.¹²⁵ Jos vapauttaminen kuitenkin on mahdollista vasta erittäin pitkän ajan kuluttua - ihmisoikeustuomioistuimen tulkinnan mukaan 40 vuoden jälkeen - voi rangaistus johtaa kidutuksen vastaisen kiellon loukkaukseen.¹²⁶

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on lukuisissa tapauksissa ottanut kantaa myös siihen, onko armahdus joko yhtenä tai ainoana vapautumismahdollisuutena elinkautisesta vankeusrangaistuksesta sopu-soinnussa ihmisoikeussopimuksen kanssa.

120 Hutchinson v. Yhdistynyt kuningaskunta, 57592/08, 17.7.2017.

121 "Prospect of prisoner's release" ja "Possibility to review the sentence".

122 Vinter ja muut v. Yhdistynyt kuningaskunta, 66069/09, 130/10 and 3896/10, 9.7.2003; Hutchinson v. Yhdistynyt kuningaskunta, 57592/08, 17.7.2017.

123 Laszlo Magyar v. Unkari, 73593/10, 20.5.2014.

124 Bodein v. Ranska, 40014/10, 13.11.2014; Harakchiev ja Tolumov v. Bulgaria, 15018/11 ja 61199/12, 8.7.2014.

125 Garagin v. Italia, 33290/07, 29.4.2008.

126 Bancsók and László Magyar (no. 2) v. Unkari, 52374/15 ja 53364/15, 28.10.2021.

Hallitsijan tai muun määrätyn tahon armahdus vapautumismahdollisuutena elinkautisesta vankeusrangaistuksesta voi täyttää ihmisoikeussopimuksen vaatimukset. Edellytyksenä on kuitenkin, että vangilla on sekä oikeudellisesti että tosiasiallisesti tulevaisuudennäkymä vapauttamisesta.¹²⁷ Ainoastaan lailla säädetty mahdollisuus armonanomukseen ei siten riitä, vaan mahdollisuuden käyttämisen on oltava tosiasiallista.

Armahdus ainoana vapautumismahdollisuutena elinkautisesta vankeusrangaistuksesta on Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan hyväksyttävä ihmisoikeussopimuksen näkökulmasta vain, jos lainsäädäntöön sisältyy armahdusmenettely, joka oikeudellisesti ja tosiasiallisesti voi johtaa elinkautisvangin vapauttamiseen.¹²⁸

Kaikissa tapauksissa edes oikeusjärjestelmään sisältyvä mahdollisuus armonanomuksen tekemiseen ei riitä, vaikka tämä on säädetty pakolliseksi menettelyksi. Jos esimerkiksi ensimmäinen mahdollisuus armonanomuksen tekemiselle on niin monen vankilassa vietetyn vuoden jälkeen, ettei vangin todellisuudessa voida arvioida olevan hengissä tuona ajankohtana, ei järjestelmä täytä ihmisoikeussopimuksen vaatimuksia. Lainsäädäntöön ei silloin sisälly riittäviä oikeusturvatakeita eikä siten käytännössä ihmisoikeustuomioistuimen edellyttämää tulevaisuudennäkymää vapautumisesta ja mahdollisuutta vapaudenmenetyksen jatkumisen tarkistamiseen.¹²⁹

Ihmisoikeustuomioistuin on korostanut, että armahdusmenettelyn on oltava selkeä ja tosiasiallinen. Näin ei kuitenkaan tuomioistuimen oikeuskäytännön mukaan ole, jos armahdus on mahdollinen vain myötätunnosta, esimerkiksi vangin sairauden tai korkean iän johdosta, sillä tällöin vangin tuomioon ei sisälly tulevaisuudennäkymää vapautumisesta.¹³⁰

2.3.4 Pituudeltaan määrittelemättömät seuraamukset ja toimenpiteet

Eräissä oikeusjärjestelmissä yhteiskuntaa ja ihmisten elämää pyritään suojelemaan vaarallisilta rikoksentekeijöiltä määräämällä heille pitkiä tai pituudeltaan täysin määrittelemättömiä rikosoikeudellisia seuraamuksia. Toisissa oikeusjärjestelmissä säädetään samaa tarkoitusta varten turvaamistoimenpiteistä, joiden sisältönä on vapaudenmenetys, vaikka kyse ei ole rikosoikeudellisesta seuraamuksesta.

127 Harakchiev ja Tolumov v. Bulgaria, 15018/11 ja 61199/12, 8.7.2014; Murray v. Alankomaat, 10511/10, 26.4.2016.

128 Iorgov (No. 2) v. Bulgaria, 36295/02, 2.9.2010.

129 T.P. ja A.T. v. Unkari, 37871/14, 4.10.2016.

130 Öcalan v. Turkki (no. 2), 24069/03, 197/04, 6201/06 ja 10464/07, 18.3.2014.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on ratkaisukäytännössään muodostanut reunaehtoja pituudeltaan määrittelemättömille seuraamuksille ja toimenpiteille ja Euroopan neuvosto on antanut suosituksen vaarallisista rikoksenteijöistä.

2.3.4.1 Euroopan neuvoston suositus

Euroopan neuvosto on antanut suosituksen vaarallisista rikoksenteijöistä¹³¹ muun muassa sen vuoksi, että on löydettävä tasapaino niin vaarallisten rikoksenteijöiden oikeuksien turvaamiseksi kuin yhteiskunnan turvallisuuden turvaamiseksi. Suositus määrittelee muun muassa pituudeltaan määrittelemättömiksi seuraamuksiksi ja toimenpiteiksi ennakoivan turvasäilön (secure preventive detention) ja ennakoivan valvonnan (preventive supervision), joiden kuitenkin tulee täyttää eräitä vaatimuksia.

Suosituksen mukaan ei ole välttämätöntä, että kansallisiin oikeusjärjestelmiin sisältyy pituudeltaan määrittelemättömiä seuraamuksia tai toimenpiteitä, vaikka sellaiset voivat olla laillisia ja sopusoinnussa perus- ja ihmisoikeuksien kanssa. Jos sellaisista kuitenkin säädetään, on otettava huomioon valtioiden perustuslainmukaiset periaatteet, oikeudelliset perinteet ja oikeuslaitoksen riippumattomuus. Suositusta ei sovelleta alaikäisiin tai henkilöihin, joihin rikosoikeudellista seuraamusjärjestelmää ei sovelleta. Myös vaarallisten rikoksenteijöiden ihmisoikeuksia on kunnioitettava ja huomiota on kiinnitettävä heidän erityiseen tilanteeseensa ja henkilökohtaisiin tarpeisiinsa samanaikaisesti kuin yhteiskuntaa suojellaan heiltä.¹³²

Tuomioistuimen tulee aina päättää vapaudenmenetyksestä ja vapauden rajoittamisesta. Päätöksen on noudatettava suhteellisuusperiaatetta suhteessa rikoksenteijän arvioituun riskiin, ja käytössä olevista rajoituksista on valittava se keino, joka on vähiten rajoittava, mutta joka ottaa huomioon yhteiskunnan suojelun ja yhteiskunnalle mahdollisesti aiheutuvan riskin minimoinnin.¹³³

Jos vaarallisista rikoksenteijöistä säädetään kansallisessa lainsäädännössä, on tämä ryhmä määriteltävä tarkasti siten, että se muodostaa pienen vähemmistön vankiväestöstä, mutta kuitenkin niin, ettei se vaaranna yhteiskunnallista turvallisuutta. Kohderyhmän kriteerien tulee sisältää näyttöä aiemmasta vakavasta väkivalta- tai seksuaalirikollisuudesta, rikoksenteijän luonteenpiirteistä tai hänen rikollisuudestaan, joka osoittaa hänen todennäköisyytensä huomattavasta tai jatkuvasta riskistä syyllistyä väkivalta- tai

131 Recommendation CM/Rec(2014)3 of the Committee of Ministers to member States concerning dangerous offenders.

132 Suosituksen kohdat 2 ja 3.

133 Suosituksen kohta 4.

seksuaalirikollisuuteen. Kriteerien on myös osoitettava vähäisempien toimenpiteiden riittämättömyys, esimerkiksi se, että rikoksentekijä on aiemmin rikkonut sääntöjä tai jatkanut rikollista käyttäytymistään mainituista toimenpiteistä riippumatta. Rangaistuksen pituus tai rikoksentekijän yleinen rikoksen uusiminen eivät kuitenkaan yksin voi muodostaa perustetta sille, että rikoksentekijä luokitellaan vaaralliseksi.¹³⁴

Vaarallisen rikoksentekijän riskienhallinnan tulee pitkällä tähtäimellä tähdätä rikoksentekijän turvalliseen sopeuttamiseen yhteiskuntaan, kuitenkin hänen aiheuttamansa vaara huomioon ottaen. Riskienhallintaan tulee sisältyä henkilökohtainen suunnitelma, joka sisältää asteittaisen suunnitelman yhteiskuntaan sopeuttamista varten samoin kuin tätä tukevat toimenpiteet.¹³⁵ Jos vaarallisista rikoksentekijöistä säädetään, on myös ryhdyttävä toimenpiteisiin, jotka ehkäisevät syrjintää ja stigmatisointia, jonka kohteeksi vaaralliseksi luokiteltu rikoksentekijä voi joutua vankilassa tai ennakoivan valvonnan kohteena oleva voi kokea yhteiskunnassa¹³⁶.

Suosituksen mukaan ennakoiva turvasäilö merkitsee oikeudellisen toimielimen, käytännössä tuomioistuimen, määräämää vapaudenmenetystä, joka suoritetaan joko määräaikaisen vankeuden aikana tai sen jälkeen, ja josta säädetään kansallisessa lainsäädännössä. Tällainen ennakoiva turvasäilö ei perustu ainoastaan jo tehtyyn rikokseen vaan myös siihen, että rikoksentekijän arvioidaan voivan syyllistyä erittäin vakavaan väkivalta- tai seksuaalirikokseen tulevaisuudessa.¹³⁷ Tämän vaaran tulee perustua arviointiin.

Tuomioistuimen päätöksessä vaarallisen rikoksentekijän säilöön määräämiseksi on otettava huomioon asiantuntijalausuntoihin perustuva riskiarvio. Turvasäilö on perusteltu vain, jos se on mahdollisista toimenpiteistä vähiten rajoittava toimenpide tarkoitukseensa.¹³⁸

Jos turvasäilö jatkuu vapaudenmenetyksenä rangaistuksen suorittamisen jälkeen, on keskeistä, että vapaudenmenetyksestä tai sen pituudesta on muutoksenhakuoikeus, ja että tuomioistuin ainakin joka toinen vuosi rangaistuksen suorittamisen jälkeen ottaa asian uudelleen käsiteltäväksi. Turvasäilössä pidettävälle tulee valmistella kirjallinen suunnitelma, joka mahdollistaa sen, että hän voi ottaa kantaa riskitekijöihinsä ja luonteenpiirteisiinsä, jotka vaikuttavat hänen kategorisointiinsa vaaralliseksi rikoksentekijäksi. Viranomaisten tavoitteena tulee olla rajoittavan toimenpiteen vähentäminen ja vapauttaminen

134 Suosituksen kohta 5.

135 Suosituksen kohta 6.

136 Suosituksen kohta 7.

137 Suosituksen määritelmä 1 g ja kohta 17.

138 Suosituksen kohdat 16 ja 18.

turvasäilöstä tavalla, joka huomioi niin yhteiskunnan turvaamisen kuin rikosentekijän vaarallisuuden.¹³⁹

Turvasäilössä oleva vaarallinen rikosentekijä tulee rangaistuksen suorittamisen jälkeen pitää sopivissa tiloissa, jotka mahdollistavat sen, että samanaikaisesti otetaan huomioon rikosentekijään liittyvä riskien hallinta, turvallisuus ja yhteiskunnallinen suojele. Rikosentekijän ihmisarvo on kaikissa olosuhteissa turvattava.¹⁴⁰

Ennakoivaa valvontaa voidaan suosituksen mukaan soveltaa henkilöön, joka on tuomittu rikoksesta ja suorittanut vankeusrangaistuksen taikka vaihtoehtona vankeusrangaistuksen sijaan tai ehtona ehdonalaiselle vapauttamiselle. Ennakoiva valvonta ei perustu ainoastaan jo tehtyyn rikokseen vaan myös siihen, että rikosentekijän arvioidaan voivan syyllistyä erittäin vakavaan rikokseen tulevaisuudessa. Valvonnan tarkoituksena on siten vakavien rikosten ennaltaehkäisy.¹⁴¹

Ennakoivaa valvontaa voidaan käyttää vaihtoehtona turvasäilölle, ehdonalaisen vapauttamisen ehtona tai vapauttamisen jälkeisenä toimenpiteenä. Valvonnan välttämättömyys on arvioitava säännöllisin väliajoin.¹⁴² Ennakoiva valvonta voi sisältää yhden tai useamman toimenpiteen, esimerkiksi säännöllisen ilmoittautumisvelvollisuuden määrätylle viranomaiselle, velvollisuuden ilmoittaa välittömästi asuinsoitteen, työpaikan tai muun vastaavan tiedon vaihdosta, velvollisuuden osallistua erilaisiin toimintoihin tai koulutusohjelmiin, velvollisuuden suostua käyttämään sähköisiä laitteita jatkuvan valvonnan mahdollistamiseksi, kiellon poistua asunnosta tai määrätyltä alueelta ilman lupaa, kiellon osallistua sellaiseen toimintaan, joka voi tarjota mahdollisuuden rikoksen tekoon, kiellon lähestyä uhria tai ottaa yhteyttä häneen tai hänen läheisiinsä sekä kiellon vierailta tai oleskella määrättyillä alueilla ja velvollisuuden tarpeen mukaan osallistua säännöllisiin uudelleenarviointeihin taikka muita kansallisen lainsäädännön mukaisia toimenpiteitä.¹⁴³

Kokoavasti voidaan todeta, että vaarallisiin väkivaltarikollisiin on kansainvälisten oikeusasiakirjojen mukaan mahdollista kansallisessa lainsäädännössä kohdentaa vapaudenmenetyksiä ja -rajoituksia myös ennalta määrittelemättömäksi ajaksi, jos tämän arvioidaan olevan välttämätöntä yhteiskunnallisen turvallisuuden takaamiseksi. Vaarallisten väkivaltarikollisten määrittely on kuitenkin oltava tarkkarajainen ja kohderyhmään kohdistettavista, henkilökohtaiseen vapauteen puuttuvista toimenpiteistä on valittava se, joka on

139 Suosituksen kohdat 19–21.

140 Suosituksen kohdat 22.

141 Suosituksen määritelmä 1 h.

142 Suosituksen kohta 23.

143 Suosituksen kohta 24.

lievin mahdollinen suhteessa tavoitteeseen. Tuomioistuimen on aina päätettävä vapaudenmenetyksestä ja vapauden rajoittamisesta ja päätöksen on oltava oikeassa suhteessa rikosentekijän arvioituun riskiin. Vaarallisten rikosentekijöiden riskienhallinnan tulisi pitkällä tähtäimellä tähdätä rikosentekijän turvalliseen sopeuttamiseen yhteiskuntaan, kuitenkin hänen aiheuttamansa vaara huomioon ottaen. Tämä merkitsee, ettei toimenpide saa olla luonteeltaan vain rankaiseva, vaan sille on annettava sisältö, joka tavoitteena on rikosentekijän sopeutuminen yhteiskuntaan.

2.3.4.2 Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytäntö

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on ratkaisukäytännössään useampaan kertaan jo ennen vaarallisia rikosentekijöitä koskevan Euroopan neuvoston suosituksen antamista ottanut kantaa pituudeltaan määrittelemättömiin seuraamuksiin ja muihin toimenpiteisiin, jotka kohdistuvat vaarallisiksi arvioituihin rikosentekijöihin. Suurin osa ratkaisuista ovat koskeneet sellaisia Saksan rikoslain mukaisia, pituudeltaan ennalta määräämättömiä turvaamistoimenpiteitä, jotka ovat kohdistuneet vaarallisten rikosentekijöiden määräämiseen turvasäilöön ja erityisesti vaarallisen rikosentekijän tuomion jälkeiseen turvasäilöön määräämiseen vielä sen jälkeen kun hän on ollut määrättyä oikeuspsykiatriseen sairaalahoitoon¹⁴⁴. Turvasäilö ei sellaisenaan tai kaikissa tapauksissa ole kielletty, mutta ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisujen perusteella on muotoutunut kansallisia lainsäätäjiä velvoittavia reunaehtoja turvasäilöä koskevalle lainsäädännölle.

Yleisinä edellytyksinä turvasäilöön määräämiselle on Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan, että määräämisestä vastaa tuomioistuin ja että siihen on oltava muutoksenhakuoikeus. Turvasäilöön määrääminen edellyttää aina, että rikosentekijä on riippumattoman arvioinnin tuloksena todettu vaaralliseksi yhteiskunnalle. Tämä merkitsee käytännössä, että pidetään todennäköisenä, että rikosentekijä vapauduttaan uusii rikoksen. Jotta turvasäilö olisi sopusoinnussa ihmisoikeussopimuksen kanssa, on turvasäilöön määräämiselle oltava selkeät perusteet kansallisessa lainsäädännössä. Turvasäilölle ei kuitenkaan tarvitse olla säädettyä vähimmäis- tai enimmäisaikaa. Turvasäilöön määräämistä voidaan myös pidentää alun perin määrätystä ajasta. Edellytyksenä on tällöin, että rikosentekijä edelleen arvioidaan vaaralliseksi ja että vapaudenmenetyksen ehdot täyttyvät koko turvasäilössä olon ajan¹⁴⁵.

Kansallisessa oikeusjärjestyksessä esimerkiksi turvaamistoimenpiteeksi luokiteltu turvasäilö, joka määrätään rikosentekijälle siitä syystä, että hänen arvioidaan olevan

144 „Sicherungsverwahrung“, Saksan rikoslain 66 §, ja „Nachträgliche Anordnung der Unterbringung in der Sicherungsverwahrung“, Saksan rikoslain 66 b §.

145 *Ilseher v. Saksa*, 10211/12 ja 27505/14, 4.12.2018.

vaarallinen yhteiskunnalle ja uusivan rikoksen vankilasta vapauduttuaan, voi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan kuitenkin muodostaa ihmisoikeussopimuksessa tarkoitetun rikosoikeudellisen vapaudenmenetyksen.¹⁴⁶ Turvasäilöön sovelletaan tällöin ihmisoikeussopimusta, jonka mukaan keneltäkään ei saa riistää hänen vapauttaan, paitsi tarkoin määritellyissä tapauksissa ja lain määräämässä järjestyksessä. Tällainen tapaus voi olla käsillä, jos vangitseminen tapahtuu lain nojalla sen jälkeen, kun rikosentekijä on tuomittu toimivaltaisessa tuomioistuimessa.¹⁴⁷ Turvasäilön luonne kansallisessa lainsäädännössä ei siten ole ratkaiseva.

Tapauksiin, joissa turvasäilön katsotaan muodostavan rikosoikeudellisen vapaudenmenetyksen, sovelletaan myös rikosoikeudellista laillisuusperiaatetta, jonka mukaan rangaistavan teon on oltava kriminalisoitu sen tekohetkellä eikä seuraamus saa olla ankarampi kuin mitä tekohetken lainsäädäntö sallii¹⁴⁸. Tämä merkitsee, että tuomion jälkeen pidennetty turvasäilö¹⁴⁹ voi merkitä ihmisoikeussopimuksen vastaista vapaudenmenetystä, jos turvasäilö on alun perin määrätty mielenterveyden häiriön vuoksi ja sen pidennys puolestaan on luonteeltaan rangaistus. Toimenpiteen luonteen muutos rikosoikeudelliseksi vapaudenmenetykseksi merkitsee, ettei toimenpiteen kesto rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen mukaan saa ylittää alun perin määrättyä enimmäisaikaa.¹⁵⁰ Toisaalta jälkikäteen pidennetty turvasäilö, jota oli pidennetty vapautensa menettäneen mielenterveyden häiriön takia ja sen hoitamiseksi, oli uusi edellytys jälkikäteiselle turvasäilölle, jonka luonne oli hoito ja tarkoitus oli hoitaa mielenterveyden häiriötä. Tällöin kysymyksessä ei ollut ihmisoikeussopimuksen tarkoittama rikosoikeudellinen vapaudenmenetys eikä rikosoikeudellista laillisuusperiaatetta sovellettu¹⁵¹.

Rikosentekijää voidaan edellä mainitun tavallisen turvasäilön ohella myös pitää turvasäilössä vapautensa menettäneenä mielenterveyteensä liittyvän ongelman vuoksi, toisin sanoen muullakin perusteella kuin vain arvioidun vaarallisuuden. Vapaudenmenetys perustuu tällöin ihmisoikeussopimuksen mukaisesti sille, että henkilöltä riistetään vapaus lain nojalla esimerkiksi hänen heikon mielenterveytensä vuoksi.¹⁵² Kysymys voi olla eri-

146 Bergmann v. Saksa, 23279/14, 7.1.2016; M. v. Saksa, 19359/04, 17.12.2009; Ilmseher v. Saksa, 10211/12 ja 27505/14, 4.12.2018.

147 Euroopan ihmisoikeussopimuksen 5 artiklan (1) a kohta.

148 Euroopan ihmisoikeussopimuksen 7 artikla.

149 Subsequently or retrospectively prolonged preventive detention.

150 Glien v. Saksa, 7345/12, 28.11.2013; Ilmseher v. Saksa, 10211/12 ja 27505/14, 4.12.2018.

151 Bergmann v. Saksa, 23279/14, 7.1.2016.

152 Euroopan ihmisoikeussopimuksen 5 artiklan (1) e kohta.

laisista mielenterveydellisistä diagnooseista, joille ei ole tyhjentävää määritelmää¹⁵³. Keskeistä on, että mielenterveyden häiriö on todellinen, ei esimerkiksi hetkellinen tai itseaiheutettu, ja että siihen myös tosiasiaissa annetaan hoitoa. Vapaudenmenetyksen edellytyksiä on aina tulkittava suppeasti.¹⁵⁴

Jos vapaudenmenetys perustuu mielenterveyden häiriöön, on Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan kolmen ehdon täytyttävä. Ensiksi asianomaisen viranomaisen on katsottava olevan luotettavasti todistettu, että henkilöllä on todellinen mielenterveyden häiriö, ja tämän on perustuttava objektiiviseen lääketieteelliseen asiantuntija-arvioon. Toiseksi mielenterveyden häiriön on oltava sellainen, että se edellyttää pakollista eristämistä, ja kolmanneksi vapaudenmenetyksen on perustuttava siihen, että mielenterveyden häiriö jatkuu, ja muussa tapauksessa henkilö on välittömästi vapautettava. Lisäksi tällainen vapaudenmenetys on sopusuunnassa ihmisoikeussopimuksen kanssa vain jos vapaudenmenetyksen kohdetta hoidetaan sairaalassa tai muussa hoitolaitoksessa, mutta ei vankilassa.¹⁵⁵

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin edellyttää myös, että kansallisessa lainsäädännössä tehdään selkeä ero turvaamistoimenpiteiden ja rikosoikeudellisten vapaudenmenetysten välillä, sillä muussa tapauksessa turvaamistoimenpidettä on edelleen pidettävä rangaistuksena¹⁵⁶. Eron on oltava selkeä esimerkiksi siten, että vaarallisuutensa perusteella turvasäilöön määrätyle on järjestettävä toimenpiteitä, jotka tähtäävät uusimisriskin vähentämiseen ja siten vapaudenmenetyksen lyhentämiseen¹⁵⁷. Myös rikosentekijän vaarallisuuden perustuvan turvasäilön ja mielenterveyden häiriön perusteella määrätyn turvasäilön on vapaudenmenetyksen kohteen olojen kannalta poikettava toisistaan. Näin esimerkiksi turvasäilöön määrääminen erilliseen vankilan siipeen ilman, että vapautensa menettäneen mielenterveyden häiriö oli tällaisen määräyksen edellytys, johti siihen, että turvasäilö oli luokiteltava rikosoikeudelliseksi seuraamukseksi¹⁵⁸. Mielenterveyshäiriöisen henkilön sijoittaminen turvasäilöön erilliseen vankilan siipeen ei sijoitustilojen näkökulmasta täyttänyt ihmisoikeustuomioistuimen vaatimusta mielenterveyden häiriöistä kärsivän henkilön

153 Aiemmin Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on käyttänyt ilmaisua ”mentally ill”, joka viittaa mielisairausdiagnoosiin. Nykyisin ihmisoikeustuomioistuin käyttää useimmiten ilmaisuja ”unsound mind” tai ”mental disorder”.

154 *Ilseher v. Saksa*, 10211/12 ja 27505/14, 4.12.2018.

155 Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen niin sanotut Winterwerp-kriteerit, jotka perustuvat ratkaisuun *Winterwerp v. Alankomaat*, 6301/73, 24.10.1979.

156 *M. v. Saksa*, 19359/04, 17.12.2009; *Schmitz v. Saksa*, 30493/04, 28.11.2011; *Mork v. Saksa*, 31047/04 ja 43386/08, 9.9.2011.

157 *M v. Saksa*, 19359/04, 17.12.2009.

158 *M v. Saksa*, 19359/04, 17.12.2009.

sijoittamisesta sairaalaan tai muuhun sopivaan laitokseen.¹⁵⁹ Vastaava sijoittaminen mielenterveyden häiriön perusteella ei myöskään täyttänyt edellytyksiä kun sijoittamiseen ei liitetty asianmukaista hoitoa.¹⁶⁰

Kokoavasti voidaan todeta, että Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tulkinta asettaa varsin yksityiskohtaiset edellytykset turvasäilön kaltaisten turvaamistoimenpiteiden kansalliselle sääntelylle. Turvasäilöön tuomittu, vaaralliseksi arvioitu rikoksenteekijä voidaan sijoittaa vankilaan, mutta vankilaolojen tulee selkeästi erota rikosseuraamusta suorittavien vankien oloista, ja turvasäilön määrittelemisen turvaamistoimenpiteeksi ei estä sitä, että turvasäilö on rikosoikeudellinen vapaudenmenetyksensä ihmisoikeussopimuksen tarkoituksessa. Erityistä huolellisuutta on noudatettava, jos vaarallinen rikoksenteekijä määrätään turvasäilöön mielenterveyden häiriön vuoksi, sillä hänen vapaudenmenetyksensä ei saa olla luonteeltaan rangaistus ja hänet on sijoitettava hoitoon vankilan ulkopuolelle. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisut ovatkin johtaneet merkittäviin muutoksiin Saksan turvasäilöä koskevassa lainsäädännössä.

2.4 Vangin vapauttamismenettelyt eräissä muissa maissa

Vakavan väkivaltarikoksen tehnyt rikoksenteekijä voidaan tuomita vankeusrangaistukseen, joka useimmiten on määräaikainen seuraamus. Lisäksi useimmissa oikeusjärjestelmissä, joihin Suomen järjestelmää voidaan verrata, on käytössä elinkautinen vankeusrangaistus. Yhteistä määräaikaiselle ja elinkautiselle vankeusrangaistukselle on, että vanki kuitenkin vapautetaan hänen suoritettuaan jonkun ajan tai osan vankeusrangaistustaan, ja että vapauttamiselle tai vapauttamisharkinnalle on säädetty menettely. Vapauttamiseen liittyy yleensä ehdonalainen vapauttaminen ja erilaisia ehtoja.

Eräissä maissa on vankeusrangaistuksen lisäksi tai sen sijaan olemassa pituudeltaan määrittelemättömiä seuraamuksia tai turvaamistoimenpiteitä. Näiden toimenpiteiden oikeudellinen luonne ja asettautuminen oikeusjärjestelmän sisällä vaihtelee rikosoikeudellisesta seuraamuksesta tahdosta riippumattomaan hoitoon. Näille toimenpiteille on kuitenkin säädetty menettely, jossa vapaudenmenetyksen jatkuminen arvioidaan uudelleen, mutta äärimmillään vapaudenmenetyksensä voi jatkua rikoksenteekijän loppuelämän.

Rikosoikeudellisen seuraamusjärjestelmän sijaan vakavan väkivaltarikoksen tehnyt rikoksenteekijä voidaan eräin edellytyksin määrätä myös toisenlaiseen seuraamukseen. Rikosoikeudellisen järjestelmän ulkopuolelle kuuluvat erilaiset hoitoseuraamukset, ennen kaikkea

¹⁵⁹ Winterwerp-kriteerit; O.H. v. Saksa, 4646/08, 24.11.2011.

¹⁶⁰ Glien v. Saksa, 7345/12, 28.11.2013.

tahdosta riippumaton hoito, josta myös käytetään ilmaisua pakkohoito, ja joka yleensä toteutetaan psykiatrisessa sairaalassa.

Erilaiset ratkaisut oikeusjärjestelmien sisällä vaikuttavat kokonaisuuden muodostumiseen. Esimerkiksi tahdosta riippumattoman hoidon ja erilaisten hoitomuotojen laaja käyttö voi vähentää tarvetta pitkille vankeusrangaistuksille tai turvaamistoimenpiteille. Eri maissa on myös erilaiset perinteet ja käytännöt, ja se merkitsee, etteivät lainsäädännölliset vaihtoehdot ole suorassa suhteessa niiden käyttöasteen kanssa. Joissakin tapauksissa lainsäädännön tarjoamia vaihtoehtoja ei käytännössä sovelleta. Jokainen oikeusjärjestelmä ja siihen liittyvä käytäntö muodostaa siksi oman kokonaisuutensa.

Tässä luvussa kuvataan lainsäädäntöä ja menettelyjä maissa, joiden oikeusjärjestelmiä voidaan verrata Suomen järjestelmään. Näille maille ei ole täsmällistä määritelmää, mutta ainakin perinteisten demokraattisten Euroopan maiden oikeusjärjestelmiä voidaan tässä yhteydessä verrata Suomen järjestelmään. Kuitenkaan edes Pohjoismaiden oikeusjärjestelmiin ei aina sisälly toisiaan vastaavia seuraamuksia. Tästä syystä määrätyn oikeusjärjestelmävalikoiman mukainen esittämistapa klassisena oikeusvertailuna ei ole tarkoituksenmukainen. Tavoitteena on pikemminkin antaa kokonaiskuva erilaisista käytössä olevista ratkaisuista vankien ja erityisesti vaarallisten väkivaltarikollisten vapauttamisessa ja muussa kohtelussa.

2.4.1 Ehdonalainen vapauttaminen määräaikaisesta vankeusrangaistuksesta

Ehdonalaisella vapauttamisella määräaikaisesta vankeusrangaistuksesta tarkoitetaan sitä, että ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomittu vanki vapautetaan ehdonalaisesti suorittamaan loppuosa vankeusrangaistuksestaan vapaudessa. Ehdonalainen vapauttaminen on vangin asteittaista ja hallittua vapauttamista, johon voidaan liittää erilaisia ehtoja, koeaikoja ja valvontaa. Lisäksi eräissä maissa on säädetty ehdonalaista vapauttamista edeltävistä vapauttamismuodoista, jollaisia ovat Suomen oikeusjärjestelmään sisältyvä, ehdonalaista vapauttamista edeltävä valvottu koevapaus. Ehdonalainen vapauttaminen ei merkitse vankeusrangaistuksen loppumista, vaan vanki suorittaa edelleen vankeusrangaistusta ehdonalaisen vapauden aikana. Myös vaaralliset väkivaltarikolliset vapautetaan yleensä ehdonalaisesti, jos heidät on tuomittu määräaikaiseen vankeusrangaistukseen.

Seuraavassa tarkastellaan ehdonalaista vapauttamista määräaikaisesta vankeusrangaistuksesta yhdeksän eurooppalaisen maan oikeusjärjestelmässä: Pohjoismaat (Norja, Islanti, Ruotsi ja Tanska), mannereurooppalaisista maista Belgia, Itävalta, Saksa ja Sveitsi ja lähi- maista Viro.

2.4.1.1 Ehdonalaisen vapauttamisen määräosat

Kaikissa vertailumaissa ehdonalaisen vapauttamisen ajankohta on sidottu määräosaan suoritettua vankeusrangaistuksesta. Määräosa merkitsee joko sitä, että vanki vapautetaan säännönmukaisesti, kun hän on suorittanut säädetyn määräosan vankeusrangaistustaan, tai, ehdonalaisen vapauttamisen ollessa harkinnanvarainen, että vanki voidaan vapauttaa ehdonalaisesti aikaisintaan suoritettuaan määräosan. Jälkimmäisessä tapauksessa ehdonalainen vapauttaminen tapahtuu harkinnan mukaan, ja määräosa luo siten vapauttamisen ensimmäisen tarkasteluajankohdan.

Belgiassa ja Islannissa ehdonalainen vapauttaminen on pääsäännön mukaan mahdollista vangin suoritettua kolmanneksen (1/3) vankeusrangaistuksesta, Itävallassa vangin suoritettua puolet (1/2) vankeusrangaistuksesta ja Norjassa, Ruotsissa, Saksassa, Sveitsissä ja Tanska kaksi kolmasosaa (2/3).

Virossa ehdonalaisen vapauttamisen määräaika riippuu vangin suostumuksesta sitoutua asetettuihin ehtoihin tai hänen rikoksensa vakavuudesta. Ehdonalainen vapauttaminen on siten mahdollinen vangin suoritettua kolmanneksen (1/3) vankeusrangaistuksesta hänen suostuessaan sähköiseen valvontaan, ja muissa tapauksissa hänen suoritettuaan puolet (1/2) vankeusrangaistuksesta. Vakavasta rikoksesta voi vapautua ehdonalaisesti vangin suoritettua puolet (1/2) vankeusrangaistuksesta hänen suostuessaan sähköiseen valvontaan. Vaihtoehtona on ehdonalainen vapauttaminen vangin suoritettua kaksi kolmasosaa (2/3) vankeusrangaistuksesta.

2.4.1.2 Ehdonalaisesta vapauttamisesta päättäminen ja päätöksen luonne

Ehdonalaisesta vapauttamisesta päättää Belgiassa, Itävallassa, Saksassa ja Virossa tuomioistuin, mutta Norjassa, Islannissa, Ruotsissa, Tanskassa ja Sveitsissä rikosseuraamusviranomaisen.

Ehdonalainen vapauttaminen on harkinnanvarainen Belgiassa, Islannissa, Itävallassa, Norjassa, Ruotsissa, Saksassa, Tanskassa ja Virossa. Vertailumaista ehdonalainen vapauttaminen on Suomen tavoin säännönmukainen vain Sveitsissä.

Tämä merkitsee sitä, että Norjassa, Islannissa, Ruotsissa ja Tanskassa harkinnanvaraista ehdonalaista vapauttamista koskeva päätös on uskottu rikosseuraamusviranomaiselle, joka siten harkintansa mukaan voi lyhentää vankilassa suoritettavaa rangaistusajaa ilman tuomioistuimen myötävaikutusta. Harkinnanvarainen ehdonalainen vapauttaminen voi myös johtaa siihen, että vanki suorittaa vähimmäismääräosaa pidemmän tai jopa koko vankeusrangaistuksensa vankilassa. Esimerkiksi Tanskassa noin neljäsosa vangeista saa kielteisen ehdonalaista vapauttamista koskevan päätöksen ja suorittaa koko

rangaistuksensa vankilassa. Syynä on joko se, että nämä vangit eivät hyväksy ehdonalaiseen vankeuteen liittyviä ehtoja tai että heidän riskinsä tehdä uusi rikos arvioidaan korkeaksi¹⁶¹

2.4.1.3 Vakavasta rikoksesta tuomitun ehdonalainen vapauttaminen

Vakavasta rikoksesta tuomitun ehdonalaista vapauttamista koskevia erityisiä säännöksiä sisältyy kahden vertailumaan oikeusjärjestelmään. Islannissa ehdonalainen vapauttaminen on mahdollinen myös vakavaan rikokseen tai muulla tavoin merkittävään rikokseen syyllistyneelle hänen suoritettuaan puolet hänelle määrätystä vankeusrangaistuksesta säännönmukaisen kolmanneksen sijaan. Edellytyksenä on kuitenkin, että erityiset henkilökohtaiset syyt puoltavat vapauttamista ja että tuomittu on käyttäytynyt mallikelpoisesti vankeuden aikana, tai että tuomittu on määrätty karkotettavaksi maasta hänen suoritettuaan rangaistuksensa. Virossa vakavasta rikoksesta tuomittu vanki voi vapautua ehdonalaisesti suoritettuaan puolet vankeusrangaistuksestaan ja suostuessaan sähköiseen valvontaan. Vaihtoehtona on ehdonalainen vapauttaminen vangin suoritettua kaksi kolmasosaa vankeusrangaistuksestaan.

Ehdonalaiseen vapauttamiseen voidaan liittää erilaisia ehtoja, joihin vangin on suostuttava. Tällaisia ovat esimerkiksi valvontatapaamiset tai ilmoittautuminen viranomaisille määrätyn väliajoin, hoito, sähköinen valvonta, kieltä liikkua määritellyillä alueilla tai tavata esimerkiksi rikoskumppaneita.

2.4.1.4 Ehdonalaisen vapauttamisen lykkääminen

Ehdonalaisen vapauttamisen lykkääminen merkitsee sitä, ettei vankia vapauteta, kun hän on suorittanut laissa määritellyn määräosan vankeusrangaistustaan. Vanki suorittaa tällöin määräosaa pidemmän ajan rangaistustaan vankilassa. Ehdonalaisen vapauttamisen lykkääminen on mahdollista etenkin silloin, kun ehdonalainen vapauttaminen on harkinnanvaraista.

Ruotsissa ehdonalainen oli kauan lain mukaan harkinnanvarainen, mutta käytännössä kuitenkin säännönmukainen. Määräaikaiseen vankeusrangaistukseen tuomittu vanki vapautui siten käytännössä aina ehdonalaiseen vapauteen kun hän oli suorittanut kaksi kolmasosaa vankeusrangaistuksestaan.

¹⁶¹ <https://www.kriminalforsorgen.dk/straf/faengsel/afsoning-af-faengselsdom/proeve-loesladelse/>, 23.8.2022.

Vuonna 2017 Ruotsissa selvitettiin laajasti mahdollisuuksia vahvistaa toimenpiteitä rikok-senuusijoiden ehdonalaisen vapauttamisessa.¹⁶² Selvityksessä lykkäämismahdollisuuden laajentamista pidettiin epätarkoituksenmukaisena sillä perusteella, että uusintarikollisuuden estävä vaikutus kestäisi vain lykkäämisajan. Vuonna 2020 annettiin kuitenkin osana Ruotsin laajaa rikosten ennaltaehkäisyohjelmaa hallituksen esitys, jonka tarkoituksena oli rakentaa entistä selkeämpi kytkös yhtäältä ehdonalaisen vapauttamisen ja toisaalta rikok-sen uusimisen ehkäisyyn liittyviin toimenpiteisiin osallistumisen välille. Ruotsin rikoslain uusi ehdonalaista vapauttamista koskeva säännös¹⁶³ tuli voimaan 1.5.2021. Uudistuksen vaikutuksia on vielä liian aikaista arvioida.

Uuden sääntelyn myötä ehdonalaiselle vapauttamiselle asetetaan entistä korkeam-mat vaatimukset, sillä vapauttamista voidaan lykätä, jollei vanki osallistu vankeusaikai-seen hoitoon. Tavoitteena on luoda vangeille voimakas kannustin suorittaa vankeusran-gaistuksensa asianmukaisesti ja osallistua sellaiseen toimintaan ja hoitoon, jonka tavoit-teena on ehkäistä rikoksen uusimisen vaaraa. Osallistumisellaan vanki osoittaa motivaat-ionsa muuttaa haitallista käyttäytymistään ja ansaitsee käyttäytymisellään ehdonalaisen vapauttamisen.

Ehdonalaisen vapauttamisen lykkäämisen kynnystä laskettiin siten, että myös huolimaton käyttäytyminen vankeusaikana voi johtaa lykkäämiseen. Kysymykseen voi tulla esimer-kiksi järjestyssääntöjen rikkominen tai aggressiivinen käyttäytyminen. Lykkäämisen edel-lytyksenä olleet ”painavat syyt” muutettiin siten, että edellytyksenä ovat vähemmän vaa-tivat ”erityiset syyt”¹⁶⁴. Lykkäämisestä päättää Ruotsin rikosseuraamusviranomainen. Käy-tännössä muutos merkitsee sitä, useampi vanki suorittaa pidemmän osan vankeusrangais-tustaan vankilassa, jolleivät he osallistu toimintaan ja hoitoon. Uusi sääntely koskee ensi sijassa seksuaali- ja väkivaltarikoksista tuomittuja.

2.4.2 Vangin vapautuminen elinkautisesta vankeusrangaistuksesta muissa Pohjoismaissa

Islannin lainsäädäntöön sisältyy elinkautinen vankeusrangaistus. Elinkautiseen van-keusrangaistukseen tuomittu voi hakea vapauttamista suoritettuaan vankeudesta 16 vuotta. Islannissa ei kuitenkin ainakaan vuosina 2011–2020 ole ollut yhtäkään

162 Villkorlig frigivning – förstärkta åtgärder mot återfall i brott. SOU 2017:61.

163 Ruotsin rikoslain, brottsbalken, 26 luvun 6 a §.

164 Aiemmin ”synnerliga skäl” ja nyt ”särskilda skäl”.

elinkautisrangaistusta suorittavaa vankia¹⁶⁵ vaan vangit suorittavat määräaikaisia vankeusrangaistuksia. Myös murhasta, josta voi lain mukaan seurata elinkautinen vankeusrangaistus, tuomitaan käytännössä pitkä määräaikainen vankeusrangaistus.

Norjassa ei muista Pohjoismaista poiketen ole elinkautisvankeutta. Pisin vankeusrangaistus on pääsäännön mukaan 21 vuotta, mutta kansanmurhasta ja törkeästä terrorismirikoksesta rangaistus on 30 vuotta vankeutta. Norjan oikeusjärjestelmän ankarin rikosoikeudellinen seuraamus on turvasäilö (ks. jakso 2.4.3), joka pisimmällään voi kestää rikosentekijän loppuelämän.

Ruotsissa tuli vuoden 2022 alussa voimaan lakimuutos, joka mahdollistaa elinkautisen vankeusrangaistuksen tuomitsemisen myös 18–21 -vuotiaille¹⁶⁶. Aiemmin elinkautiseen vankeusrangaistukseen on voitu tuomita vain 21 vuotta täyttänyt henkilö, ja 18–21 -vuotiaalle rikosentekijälle on voitu tuomita enimmillään 14 vuotta vankeutta. Yleensä elinkautinen vankeusrangaistus tuomitaan murhasta. Elinkautista vankeusrangaistusta suorittavien vankien määrä on pysynyt vakaana, ja vuonna 2020 elinkautisvankeja oli 152, mikä merkitsee kolmea prosenttia vankiväestöstä.¹⁶⁷ Elinkautiseen vankeusrangaistukseen tuomitseminen on Ruotsissa edellyttänyt raskauttavia asianhaaroja¹⁶⁸, joten sen soveltamiselle on ollut korkeat vaatimukset. Lainsäädäntöä muutettiin vuoden 2020 alusta siten, että murhasta voidaan tuomita elinkautiseen vankeusrangaistukseen ilman raskauttavia asianhaaroja¹⁶⁹. Lainmuutoksen päämääränä on, että murhasta tuomitaan entistä useammin elinkautiseen vankeusrangaistukseen.

Elinkautinen vankeusrangaistus on pituudeltaan määrittelemätön, mutta tuomittu voi hakea elinkautisen muuntamista määräaikaiseksi vankeusrangaistukseksi, kun vankeutta on suoritettu 10 vuotta. Tällöin elinkautinen vankeusrangaistus voidaan muuntaa määräaikaiseksi. Vankeusrangaistus ei tällöin kokonaisuudessaan saa alittaa 18 vuotta, joka on määräaikaisen vankeusrangaistuksen enimmäispituus. Määräaikaiseksi muunnettuun vankeusrangaistukseen sovelletaan normaaleja ehdonalaista koskevia säännöksiä. Muunnosta

165 Nordisk statistik for kriminalforsorgen i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige 2011–2015 (saatavilla osoitteesta <https://www.kriminalforsorgen.dk/wp-content/uploads/2018/12/nordiskstatistik2011-2015.pdf>); Nordisk statistik for kriminalforsorgen i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige 2016–2020 (saatavilla osoitteesta <https://www.kriminalomsorgen.no/informasjon-paa-engelsk.536003.no.html>).

166 Ruotsin rikoslain, brottsbalken, 29 luvun 7 §.

167 Nordisk statistik for kriminalforsorgen i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige 2016–2020 (saatavilla osoitteesta <https://www.kriminalomsorgen.no/informasjon-paa-engelsk.536003.no.html>).

168 "Försvårande omständigheter".

169 Ruotsin rikoslain 3 luvun 1 §.

päättää Örebron käräjäoikeus ja käräjäoikeuden päätös on valituskelpoinen. Harkinnassaan tuomioistuimen on erityisesti otettava huomioon suoritettu rangaistusaika, tuomion perusteena oleva rikos, uusimisriski, tuomitun mahdolliset väärinkäytökset rangaistusaikana ja se, onko hän toiminnallaan edistänyt sopeutumistaan vapauteen.¹⁷⁰ Tuomioistuin myös pyytää oikeuslääketieteellisen selvityksen, jollei se ole ilmeisen tarpeeton. Selvitykseen sisältyy lausunto tuomitun uusimisriskistä ja siitä, minkä tyyppistä rikollisuutta uusimisriski koskee.¹⁷¹ Väkivaltariski arvioidaan matalaksi, keskisuureksi tai korkeaksi. Lisäksi hallitus voi armahtaa elinkautisvangin. Kun elinkautinen vankeusrangaistus on muunnettu määräaikaiseksi, sovelletaan siihen samoja sääntöjä kuin muihin määräaikaisiin vankeusrangaistuksiin. Tämä koskee myös ehdonalaista vapauttamista. Elinkautisen ja sittemmin määräaikaiseksi muunnetun vankeusrangaistuksen keskipituus on 16 vuotta ennen ehdonalaista vapauttamista.

Tanskan lainsäädäntöön sisältyy elinkautinen vankeusrangaistus, mutta siihen tuomitaan vain muutama henkilö vuositasolla. Vankiväestöstä elinkautisvangit muodostavat vain prosentin¹⁷². Elinkautiseen vankeusrangaistukseen tuomittu voi hakea vapauttamista oikeusministeriöltä suoritettuaan vankeudesta 12 vuotta. Jos hakemukseen suostutaan, on ehdonalaisen vapauden pituus viisi vuotta. Tuomitulla on myös mahdollisuus tehdä armonanomus hallitsijalle suoritettuaan rangaistuksesta 12 vuotta. Elinkautisen vankeusrangaistuksen keskipituus on 17 vuotta ennen ehdonalaista vapauttamista.

2.4.3 Pituudeltaan määrittelemättömät seuraamukset (turvasäilö)

Eräiden maiden oikeusjärjestelmiin sisältyy pituudeltaan määrittelemättömiä seuraamuksia tai toimenpiteitä (jatkossa turvasäilö). Näiden seuraamusten tai toimenpiteiden oikeudellinen luonne poikkeaa toisistaan eri maissa. Kysymyksessä ei näin ollen ole yhteismittainen seuraamuskategoria, mutta yhteinen piirre on rikoksentehtäjän sulkeminen pois yhteiskunnasta hänen arvioidun vaarallisuutensa vuoksi. Seuraavassa kuvataan Norjan, Tanskan ja Saksan pituudeltaan määrittelemättömiä seuraamuksia. Islannissa, Ruotsissa ja Suomessa ei ole vastaavanlaisia seuraamuksia.

170 Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarjan julkaisu 2021:70, Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen, s. 143 siinä mainituin viittein.

171 Ruotsin elinkautisvankeuden muuntamisesta annetun lain, lag om omvandling av fängelse på livstid, 10 §:n 2 momentti.

172 Nordisk statistik for kriminalforsorgen i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige 2011–2015 (saatavilla osoitteesta <https://www.kriminalforsorgen.dk/wp-content/uploads/2018/12/nordiskstatistik2011-2015.pdf>); Nordisk statistik for kriminalforsorgen i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige 2016–2020 (saatavilla osoitteesta <https://www.kriminalomsorgen.no/informasjon-paa-engelsk.536003.no.html>).

2.4.3.1 Seuraamuksen luonne ja sen taustaa

Norjassa turvasäilö (forvaring) on rikoslain ankarin seuraamus ja se on siten vaihtoehto monessa muussa maassa käytössä olevalle elinkautiselle vankeusrangaistukselle, joka on poistettu Norjan lainsäädännöstä. Rikoksentekeijä voidaan tuomita turvasäilöön vain, jollei määrääikäisen vankeusrangaistuksen arvioida olevan riittävä seuraamus yhteiskunnan suojelemiseksi rikoksentekeijältä.

Turvasäilöllä on Norjassa pitkät perinteet vuodesta 1920 alkaen. Nykyisessä muodossaan se sisällytettiin Norjan oikeusjärjestelmään vuonna 2002, ja se korvasi aiemmin voimassa olleen yhteiskunnan suojaamistoimenpiteen. Tämän pituudeltaan määrittelemättömän suojaamistoimenpiteen tarkoituksena oli ollut suojella yhteiskuntaa tulevaisuudessa tehtäviltä vakavilta rikoksilta ja sen käyttöala ulottui kaikkiin rikoksiin ja siihen voitiin määrätä niin syyntakeinen kuin syyntakeeton henkilö. Se voitiin myös määrätä vankeusrangaistuksen lisäksi, toisin sanoen suoritetun vankeusrangaistuksen jälkeen suoritettavaksi¹⁷³ Nykyisen turvasäilön edellytykset ovat kapeammat kuin sitä edeltäneen suojaamistoimenpiteen.

Turvasäilö on Norjan oikeusjärjestelmässä nimenomaan rikosoikeudellinen seuraamus, jota kuitenkin kutsutaan erityiseksi rikosoikeudelliseksi reaktioksi (strafferettslige særreaksjoner). Se on pituudeltaan määrittelemätön rangaistus, joka voidaan tuomita, jos henkilö on tehnyt vakavan rikoksen ja tuomioistuin arvioi rikoksen uusimisen olevan todennäköistä.¹⁷⁴

Tanskassa on myös käytössä turvasäilö (forvaring). Se on pituudeltaan määrittelemättömän toimenpide, johon tuomioistuin voi tuomita henkilön, joka on tehnyt vakavan rikoksen ja jonka arvioidaan olevan vaaraksi toisten elämälle ja turvasäilö arvioidaan välttämättömäksi.

Tanskassa rikosseuraamuksia vähennettiin lainsäädännöstä 1930-luvulla, mutta samalla lisättiin mahdollisuuksia eristää muun muassa psykopaatteja, luonteeltaan poikkeavia ja yhteiskunnallisesti vaarallisiksi arvioituja henkilöitä yhteiskunnasta määrittelemättömäksi ajaksi.¹⁷⁵ Kun lainsäädäntöä vuonna 1973 uudistettiin, poistettiin suurin osa näistä pituudeltaan määrittelemättömistä seuraamuksista. Syitä lainsäädännön muuttamiselle olivat muun muassa tällaisten seuraamusten kielteinen vaikutus vapautensa menettäneisiin,

173 Johnsen, Berit – Engbo, Hans Jørgen, Forvaring i Norge, Danmark og Grønland – noe likheter og ulikheter. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab, 102 (2) 2015, s. 175-193.

174 <https://www.domstol.no/straffesak/straffereaksjoner/>.

175 Waaben, Knud, Strafferettens almindelige del II, Sanktionslæren, 5. painos, Kööpenhamina 2001, s. 7.

joka usein ilmeni masentuneisuutena, samoin kuin määräajan puutteen ristiriita yhdenvertaisuus- ja suhteellisuusperiaatteisiin. Pituudeltaan määrittelemättömien seuraamusten tehokkuutta epäiltiin myös, sillä rikoksenuusimisriski tosin laski vapaudenmenetyksen aikana, mutta näyttö uusimisriskin laskemisesta vapaudessa oli epävarma. Lainsäädäntöön jäi jäljelle psyykkisesti poikkeavien rikoksenteekijöiden oikeuspsykiatrinen hoito¹⁷⁶ ja aikaisempaa kapeampi käyttöala rikoksenteekijän turvasäilöön tuomitsemiselle¹⁷⁷.

Turvasäilön luonnetta määritellään oikeusjärjestelmässä ja kirjallisuudessa monin tavoin. Kysymyksessä ei ole yksiselitteisesti rikosoikeudellinen seuraamus vaan ennen kaikkea turvaamistoimenpide.¹⁷⁸ Toimenpiteen tarkoitus on ainakin periaatteessa ennaltaehkäistä rikoksia eikä rangaista, joskin tahdosta riippumattomassa vapaudenmenetyksessä edelleen on rankaisevia elementtejä.¹⁷⁹ Rikosoikeudellisesti tarkastellen turvasäilö ja laitokseen ottaminen rinnastuvat lähinnä vankeusrangaistukseen, jolle ei ole asetettu määräaika¹⁸⁰. Toimenpiteiden kantavana ajatuksena on, että muutama, harva rikoksenteekijä on niin vaarallinen tai hänen voidaan olettaa olevan niin vaarallinen, ettei yhteiskunnan tule ottaa riskiä vapauttaa heitä. Päämääränä ei siis ensisijaisesti ole tällaisten rikoksenteekijöiden hoitotarpeista huolehtiminen¹⁸¹. Turvasäilöstä säädetään Tanskan rikosten täytäntöönpanosta annetussa laissa¹⁸² jonka mukaan turvasäilöön soveltuvat vankeusrangaistusta koskevat säännökset.

Saksassa on vaarallisille rikoksenteekijöille käytössä turvasäilö (Sicherungsverwahrung), jonka tavoitteena on suojella yhteiskuntaa ja mahdollisia uhreja vaarallisilta rikoksenteekijöitä. Turvasäilön tavoite on siten rikosten ennalta ehkäisy.

Turvasäilöä koskevat säännökset lisättiin Saksan oikeusjärjestelmään 1930-luvulla. Lainsäädäntöä on sittemmin muutettu useasti, ja etenkin vuodesta 1998 alkaen tehtiin useita turvasäilön käyttöalaa laajentavia ja sitä ankaroittavia muutoksia sääntelyyn yksittäisten, mutta yhteiskunnallista keskustelua herättäneiden oikeustapausten seurauksena. Turvasäilön edellytyksiä on sittemmin 2010-luvulla muutettu muun muassa Euroopan

176 "Tagande in på anstalt", Tanskan rikoslain 68–69 §.

177 Tanskan rikoslain 70 §.

178 Tanska rikoslain otsikoinnin mukaan "rikoksen johdosta annettava muu oikeudellinen seuraamus" (andre retsfølger af den straffbare handling) ja oikeuskirjallisuudessa "erityistoimenpiteenä" (særforanstaltning, Waaben, Knud, Strafferettens almindelige del II, Sanktionslæren, 5. painos, Kööpenhamina 2001, s. 111).

179 Johnsen, Berit – Engbo, Hans Jørgen, Forvaring i Norge, Danmark og Grønland – noe likheter og ulikheter. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab, 102 (2) 2015, s. 177–178.

180 Toftegaard Nielsen, Gorm, Strafferet 2, Sanktionerne, Kööpenhamina 2009, s. 29.

181 Toftegaard Nielsen, Gorm, Strafferet 2, Sanktionerne, Kööpenhamina 2009, s. 29.

182 Tanskan rikosten täytäntöönpanosta annettu laki, straffuldbyrdsloven, 105 §.

ihmisoikeustuomioistuimen ja Saksan liittovaltion perustuslakituomioistuimen ratkaisujen seurauksena.

Turvasäilö ei Saksassa ole rikosoikeudellinen seuraamus vaan yksi oikeusjärjestelmän tuntemista parannus- ja turvallisuustoimenpiteistä (Maßregeln der Besserung und Sicherung), jonka tuomioistuin voi Saksan rikoslaisissa määrittelyin ehdoin määrätä seuraamuksena lainvastaisesta teosta.¹⁸³

Ratkaisevaa turvasäilön käytössä on ainoastaan rikoksentekijän vaarallisuus suhteessa yhteiskuntaan eikä sen käyttö rikosoikeudellisten seuraamusten tavoin edellytä syyllisyyttä. Tämä merkitsee, että myös syntykeeton rikoksentekijä voidaan määrätä turvasäilöön. Rikoksentekijän vaarallisuus on ennen turvasäilöön määräämistä näyttäytynyt erityisen törkeän rikoksen teossa. Vaarallisuus on myös todennettava vaarallisuusarvion (Gefährlichkeitsprognose) avulla, jossa rikoksentekijä luokitellaan todennäköisesti vaaralliseksi.

2.4.3.2 Turvasäilön edellytykset

Norjassa turvasäilöön voidaan tuomita nimenomaan vankeusrangaistuksen sijasta¹⁸⁴. Edellytyksenä on, että määräaikaista vankeusrangaistusta ei pidetä riittävänä muiden ihmisten elämän, terveyden tai vapauden turvaamiseksi ja siten yhteiskunnan suojelemiseksi. Turvasäilöön tuomitseminen edellyttää vakavaa rikosta tai vakavan rikoksen yritystä. Lain mukaan vakavia rikoksia ovat väkivaltarikokset, seksuaalirikokset, vapaudenriisto, tuhopolttotai muu rikos, joka loukkaa toisen elämää, terveyttä tai vapautta tai joka vaarantaa jonkun mainituista oikeushyvistä¹⁸⁵. Alle 18-vuotias syytetty voidaan tuomita turvasäilöön vain poikkeuksellisissa tapauksissa. Lisäksi turvasäilön edellytyksenä on, että on todennäköistä (nærliggende fare), että tekijä uusii samankaltaisen rikoksen¹⁸⁶.

Turvasäilöön tuomitseminen on mahdollista myös, vaikka rikos olisi vähemmän vakava, jos rikoksentekijä on aikaisemmin tehnyt tai yrittänyt tehdä edellä mainitun rikoksen, jos tekojen välillä arvioidaan olevan yhteys, ja jos pidetään erittäin todennäköisenä (særlig nærliggende fare), että tekijä uusii samankaltaisen rikoksen¹⁸⁷.

Rikoksen uusimisen vaaraa arvioitaessa on otettava huomioon kysymyksessä oleva rikos suhteessa rikoksentekijän käyttäytymiseen sekä sosiaaliseen ja henkilökohtaiseen

183 Saksan rikoslain, Strafgesetzbuch, 66 §.

184 Norjan rikoslain, lov om straff (yleisemmin straffeloven), 40 §.

185 Norjan rikoslain 40 §:n 1 momentti.

186 Norjan rikoslain 40 §:n 2 momentti.

187 Norjan rikoslain 40 §:n 3 momentti.

toimintaan. Tuomioistuin arvioi ennen tuomitsemista, onko säännönmukainen vankeusrangaistus riittävä yhteiskunnan suojelemiseksi vai onko tuomittavan vaarallisuus vapauttamisajankohtana este määräaikaiselle vankeusrangaistukselle.

Norjassa tuomioistuin määrää ennen turvasäilöön tuomitsemista syytetyn henkilöselvitykseen, jossa selvitetään syytetyn henkilön elämäntilanne ja saadaan tietoa siitä, millainen rikosoikeudellinen seuraamus on hänelle suotuisin (personundersøkelse). Tuomioistuin voi myös määrätä, että syytetylle on tehtävä oikeuspsykiatrinen tutkimus, joko henkilötutkimuksen sijaan tai sen lisäksi, mutta oikeuspsykiatrinen tutkimus ei lain mukaan ole pakollinen. Lakia säädettyä tarkoituksena oli, että ensisijaisesti suoritettaisiin henkilötarkastus, jonka avulla saataisiin tietoa rikosentekijän sosiaalisesta tilanteesta ja hänen tulevaisuuden näkymistään. Käytännössä mielentilatutkimusten teettäminen on kuitenkin muodostunut ensisijaiseksi arviointikeinoksi.¹⁸⁸

Rikosentekijälle on turvasäilön suorittamisen aikana annettava mahdollisuus muuttaa käyttäytymistään ja sopeutua vankilan ulkopuoliseen elämään. Siksi turvasäilön sisällön on poikettava vankeusrangaistuksen sisällöstä¹⁸⁹. Erityistä huomiota on kiinnitettävä turvasäilössä olevan yksilökohtaiseen seurantaan vakavan rikollisuuden uusimisen ehkäisemiseksi¹⁹⁰. Kokonaisuutena turvasäilöön tuomittuun kuitenkin sovelletaan samoja säännöksiä kuin vankeusrangaistukseen tuomittuun, ja turvasäilö suoritetaan vankilassa.

Tanskassa turvasäilöön tuomitsemisen edellytyksistä säädetään Tanskan rikoslaisissa ja se edellyttää laissa määritellyn rikoksen tekoa, vaarallisuutta muille ja välttämättömyyttä.¹⁹¹

Turvasäilöön on voitu vuodesta 1973 alkaen tuomita henkilö, joka on syyllistynyt tappoon, ryöstöön, vapaudenriistoon, vakavaan väkivaltarikokseen tai uhkukseen, joka kohdistuu toisen elämään, terveyteen tai hyvinvointiin, tuhopolttoon taikka jonkin näiden rikosten yritykseen. Lisäksi edellytyksenä on, että rikoksen olosuhteiden johdosta ja rikosentekijää koskevien tietojen perusteella on oletettava, että rikosentekijä muodostaa välittömän vaaran muiden elämälle, keholle, terveydelle tai vapaudelle. Lopuksi turvasäilön on oltava välttämätön tulevan vaaran ennalta ehkäisemiseksi, johon määräaikaisen vankeusrangaistuksen ei arvioida riittävän. Turvasäilön tulee vaikuttaa tätä uhkaa vähentävästi¹⁹². Tämä

188 Johnsen, Berit – Engbo, Hans Jørgen, forvaring i Norge, Danmark og Grønland – noe likheter og olikheter. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab, 102 (2) 2015, s. 179.

189 Norjan hallituksen esitys Ot.prp. nr 87 (1993-94), s. 75.

190 Norjan turvasäilöä koskeva ohjeen (forvaringsforeskriften) 3 §, <https://lovdata.no/static/ROO/ksf-2004-9001.pdf>.

191 Tanskan rikoslain, straffeloven, 70 §.

192 Tanskan rikoslain 70 §:n 1 momentti.

merkitsee, että jos yhteiskunnan turvallisuus voidaan taata määräaikaisella tai elinkautisella vankeusrangaistuksella, ei turvasäilö ole välttämätön eikä siihen pidä tuomita.

Turvasäilöön on voitu vuodesta 1997 alkaen myös tuomita henkilö, joka on syyllistynyt raiskaukseen tai muuhun vakavaan seksuaalirikokseen taikka edellä mainitun yritykseen. Myös tällöin vaarallisuus- ja välttämättömyyskriteerien on täytyttävä.¹⁹³ Tämä seksuaalirikoksia koskeva sääntely lisättiin lakiin, jotta turvasäilöön tuomittu voidaan velvoittaa lääkahoitoon ja keskusteluterapiaan. Taustalla ei siis varsinaisesti ollut tahto laajentaa turvasäilön käyttöalaa vaan mahdollistaa tehokas hoito.

Tanskassa turvasäilöstä päättää tuomioistuin, ja tuomiota edeltää aina mielentilatutkimus. Kysymyksessä on mielentilatutkimus, ei varsinaisesti vaarallisuusarvio, vaikkei mielentilan häiriö tai psyykinen poikkeavuus olekaan edellytys turvasäilöön tuomitsemiselle.

Rikoksenteikijälle tehtävä mielentilatutkimus tehdään asian ja henkilöä koskevien tietojen nojalla, erityisesti hänen aikaisemman rikollisuutensa perusteella¹⁹⁴, mutta myös käsillä olevan rikoksen on oltava vakava. Turvasäilöön tuomitaan määräaikaisen vankeuden sijaista, ja rikoksenteikijän vaarallisuutta tulevaisuudessa on arvioissa pidettävä merkittävänä. Näin ollen ei riitä, että ainoastaan on olemassa mahdollisuus sille, että rikoksenteikijä tulevaisuudessa olisi vaarallinen. Turvasäilöön tuomitaan käytännössä sekä tuomittavasta rikoksesta että aikaisemmista rikoksista.

Myös alaikäinen voidaan tuomita turvasäilöön. Turvasäilö voidaan yhdistää toiseen rikosoikeudelliseen seuraamukseen kuten sakkoon tai määräaikaiseen vankeuteen¹⁹⁵. Elinkautiseen vankeuteen tuomittua ei määrätä turvasäilöön. Turvasäilö suoritetaan Herstedvesterin vankilassa.

Saksassa tuomioistuimen on määrättävä rikoksenteikijä rikosoikeudellisen seuraamuksen lisäksi turvasäilöön, jos tämä 1) tuomitaan tahallisesta, laissa täsmällisesti määritellystä rikoksesta vähintään kahden vuoden mittaiseen vankeusrangaistukseen, 2) on tuomittu jo kaksi kertaa aikaisemmin vähintään vuoden mittaiseen vankeusrangaistukseen laissa määritellystä rikoksesta, 3) on ennen uutta tekoa suorittanut yhden tai useamman aikaisemman teon johdosta vähintään kaksi vuotta vankeusrangaistusta tai parannus- ja turvallisuustoimenpiteistä, tai 4) kokonaisarviona rikoksesta ja hänen teoistaan seuraa, että hänellä on katsottava olevan taipumus rikoksiin, jotka aiheuttavat vakavaa haittaa uhrien henkiselle tai ruumiilliselle hyvinvoinnille ja olevan tuomiohetkellä yhteiskunnalle

193 Tanskan rikoslain 70 §:n 2 momentti.

194 Toftegaard Nielsen, Gorm, Strafferet 2, Sanktionerne. Kööpenhamina 2009, s. 29.

195 Tanskan rikoslain 88 §:n 4 momentti.

vaarallinen. Eräiden laissa määriteltyjen rikosten kohdalla turvasäilö on valinnainen ja siten tuomioistuimen päätettävissä¹⁹⁶.

Turvasäilöön määrääminen voi sisältyä tuomioon¹⁹⁷, ja vuoteen 2002 tämä olikin ainoa lainsäädännön tuntema mahdollisuus. Nykyisin turvasäilön määrääminen on mahdollista sisällyttää varauksena tuomioon¹⁹⁸. Jos tuomioon sisältyy varaus, järjestetään tuomitun vankeusrangaistuksen lopussa uusi pääkäsittely, jonka yhteydessä tehdään vaarallisuusarvio ja päätetään turvasäilön määräämisestä. Tällöin otetaan psykologisen asiantuntijalauseannon lisäksi huomioon tuomitun vankeusaikainen käyttäytyminen, ja jos vaarallisuuden arvioidaan olevan riittävä suuri, määrätään tuomittu turvasäilöön. Varaus lisättiin lakiin väkivalta- ja seksuaalirikollisia ajatellen. Varaus merkitsee, ettei tuomittu vankeusrangaitusta suorittaessaan tiedä, milloin hänet tosiasiallisesti vapautetaan.

Saksassa turvasäilöön määrääminen on myös mahdollista taannehtivasti. Tämä merkitsee, että rikoksenteikijä voidaan määrätä turvasäilöön oikeuspsykiatrisen hoidon jälkeen, jos rikoksenteikijä hoidosta vapautumisajankohtana ei enää ole syyntakeeton tai alentuneesti syyntakeeton, ja tekohetken syyntakeettomuus tai alentunut syyntakeettomuus oli syy oikeuspsykiatriseen hoitoon sijoittamiselle¹⁹⁹. Taannehtiva turvasäilöön määrääminen on myös mahdollista, jos rikoksenteikijällä oikeuspsykiatrisen hoidon jälkeen on joko vankeusrangaistus tai osa vankeusrangaitusta suoritettavana. Taannehtivaa turvasäilöön määräämistä voidaan soveltaa myös ensikertalaisiin rikoksenteikijöihin. Turvasäilö voidaan määrätä alaikäisille rikoksenteikijöille (14–17 -vuotiaat) ja nuorille rikoksenteikijöille (18–20 -vuotiaat) vain osana tuomiota tai taannehtivasti, mutta ei varauksella.

Turvasäilö suoritetaan vankilassa. Turvasäilön päämääränä on lain mukaan, että turvasäilöön määrätty sijoitetaan turvallisesti suljettuun laitokseen yhteiskunnan suojelemiseksi. Häntä on myös tuettava yhteiskuntaan sopeutumisessa²⁰⁰. Tätä tarkoitusta varten turvasäilöön määrätty saa käyttää omia vaatteita ja vuodevaatteita vankilassa, hänelle voidaan antaa lupa tehdä työtä palkkiota vastaan, jos sen arvioidaan edistävän tai ylläpitävän hänen mahdollisuuksiaan ansiotyöhön vapauttamisen jälkeen ja hän voi saada taskurahaa. Turvasäilöön määrätyn ehdonalaista vapauttamista valmisteltaessa hänelle voidaan

196 Saksan rikoslain 66 §.

197 Saksan rikoslain 66 §.

198 Saksan rikoslain 66 a §.

199 Saksan rikoslain 66 b §.

200 Saksan rangaistusten täytäntöönpanosta annetun lain, Gesetz zum Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung, 129 §.

myöntää enintään kuukauden pituinen erityisloma.²⁰¹ Kokonaisuutena turvasäilöön määrättyyn sovelletaan kuitenkin samoja säännöksiä kuin vankeusrangaistusta suorittaviin.

2.4.3.3 Seuraamuksen päättyminen tai jatkaminen

Norjassa turvasäilö päättyy aikaisintaan, kun sille määrätty vähimmäisaika on suoritettu ja riittävä muutos tuomitun käyttäytymisessä on todennettu. Norjassa turvasäilön käyttöä varten on rikoslaissa säädetty enimmäis- ja vähimmäisaikoja ja menettelyä koskevat oikeusturvatakeet. Tuomioistuin määrää turvasäilölle vähimmäisajan, joka yleensä ei ole lyhyempi kuin 15 vuotta ja enimmäisajan, joka ei saa ylittää 21 vuotta²⁰². Jos kysymyksessä kuitenkin on sellainen rikos, josta on säädetty vankeusrangaistus, jonka pituus on enintään 30 vuotta, voi tuomioistuin määrätä turvasäilön pituudeksi enintään 30 vuotta. Tällaisia rikoksia ovat rikokset ihmisyyttä vastaan ja terrorismirikokset. Jos tuomittu ei tekoheikkellä ole täyttänyt kahdeksaatoista vuotta, ei turvasäilön pituus yleensä saa ylittää 10 vuotta, ja sen enimmäisaika on 15 vuotta. Määräaikojen tarkoituksena on taata rikosentekijän oikeusturva siten, että turvasäilön päättyminen tai jatkuminen aina arvioidaan tuomioistuimessa.

Tuomioistuin voi päättää ehdonalaisesta vapauttamisesta. Turvasäilöön tuomittujen ehdonalaista vapauttamiseen liitetään tavanomaista ehdonalaista vapauttamista ankarampia ehtoja, joita voidaan purkaa ajan myötä. Turvasäilön ehdonalaista vapauttamisen aikana käytetään valvontaa, mutta ei sähköistä valvontaa. Turvasäilön ehdonalaista vapauttamisen koeaika on yhdestä viiteen vuoteen. Tämän ajan jälkeistä valvontaa ei ole.

Tuomioistuin voi kuitenkin syyttäjän vaatimuksesta pidentää turvasäilön enimmäisaikaa viiden vuoden välein. Syyttäjän on esitettävä vaatimuksensa vähintään kolme kuukautta ennen turvasäilön päättymistä. Tuomittu voidaan pitää turvasäilössä loppuelämänsä.

Turvasäilö on Norjassa osa rikosoikeudellista seuraamusjärjestelmää eikä laki estä soveltamasta sitä kehitykseltään poikkeaviin tai kehitysvammaisiin henkilöihin. Sitä ei kuitenkaan saa määrätä syyntakeettomalle rikosentekijälle. Käytännössä turvasäilöä käytetään suhteellisen vähän etenkin, kun otetaan huomioon, että Norjassa ei ole elinkautista vankeusrangaistusta. Uusia tuomioita on yleensä alle 10 vuodessa. Määrä on viime vuosina ollut

201 Saksan rangaistusten täytäntöönpanosta annetun lain 132–134 §.

202 Norjan rikoslain 43 §.

jonkin verran nousussa: vuonna 2016 turvasäilöön tuomittuja oli vain 90, mutta vuonna 2020 yhteensä jo 132.²⁰³

Tanskassa turvasäilöstä seuraava vapaudenmenetys ei saa kestää kauemmin kuin on välttämätöntä. Tästä huolehtiminen on syyttäjän velvollisuus ja siitä seuraa, että toimenpiteen jatkamisen välttämättömyys otetaan säännöllisin väliajoin tarkasteltavaksi²⁰⁴. Toimenpiteen päättämistä voi hakea vapautensa menettänyt itse, hänelle määrätty edunvalvoja, rikosseuraamusviranomaisen, laitoksen johtaja tai syyttäjä. Jos vapautensa menettäneen tai hänen edunvalvojansa hakemus hylätään, on uusi hakemus mahdollinen aikaisintaan kuuden kuukauden jälkeen. Lakiin ei sisälly määräaikoja turvasäilön pituudelle. Turvasäilön jatkuminen on arvioitava tuomioistuimessa viimeistään kolmen vuoden jälkeen.²⁰⁵ Jos tuomiota jatketaan, arvioi tuomioistuin tämän jälkeen jatkon tarpeen vuoden välein. Tuomioistuin voi päättää ehdonalaisesta vapauttamisesta turvasäilöstä. Tätä edeltää yleensä pitkä totuttelujakso, jonka aikana rikoksentehtijä ensin saa poistua vankilasta vain valvotuna ja myöhemmin yksin. Tanskan rikosseuraamusviranomaisen voi liittää ehdonalaiseen vapauttamiseen erilaisia ehtoja, esimerkiksi lääkehoitoa. Turvasäilöön tuomittua voidaan valvoa ehdonalaisen vapauden koeaikana. Sähköistä valvontaa ei käytetä tänä aikana eikä koeajan päätyttyä.

Tanskassa turvasäilön keskimääräinen pituus on 15 vuotta ja turvasäilö voi siten käytännössä olla lyhyempi kuin elinkautinen tai määräaikainen vankeusrangaistus. Se voi kuitenkin myös jatkua vangin loppuelämän. Turvasäilön käyttö on suhteellisen vähäistä ja uusia tuomioita on yleensä alle 10 vuodessa. Määrä on kuitenkin viime vuosina ollut jonkin verran nousussa. Vuonna 2016 turvasäilöön tuomittuja oli vain 56, mutta vuonna 2020 yhteensä 76.²⁰⁶

Saksassa tuomioistuin voi milloin tahansa arvioida turvasäilön jatkumisen tarpeellisuuden. Tarpeellisuus on arvioitava kuitenkin vähintään vuoden välein ja turvasäilön jatkuttua 10 vuotta yhdeksän kuukauden välein²⁰⁷.

203 Nordisk statistik for kriminalforsorgen i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige 2016–2020 (saatavilla osoitteesta <https://www.kriminalomsorgen.no/informasjon-paa-engelsk.536003.no.html>).

204 Tanskan rikoslain 72 §.

205 Tanskan oikeusministeriön määräyksen turvasäilöön tuomittujen ehdonalaista vapauttamista koskevasta menettelystä, ekendtgørelse om behandlingen af sager om prøvedskrivning af forvaringsdømte, yleisemmin prøvedskrivningsbekendtgørelsen, 2 §.

206 Nordisk statistik for kriminalforsorgen i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige 2016–2020 (saatavilla osoitteesta <https://www.kriminalomsorgen.no/informasjon-paa-engelsk.536003.no.html>).

207 Saksan rikoslain 67 e §.

Turvasäilö voi Saksan rikoslain pääsäännön mukaan jatkua korkeintaan kymmenen vuotta.²⁰⁸ Jos rikosentekijän kuitenkin tämänkin jälkeen arvioidaan olevan lain tarkoittamalla tavalla yhteiskunnalle vaarallinen, voi tuomioistuin määrätä, että turvasäilöä jatketaan. Lakiin ei siten sisälly ehdotonta enimmäisaikaa turvasäilölle, sillä sen jatkuminen perustuu aina siihen, miten vaarallisena yhteiskunnalle turvasäilöön määrätyn arvioidaan olevan. Myös Saksan liittovaltion perustuslakituomioistuin on todennut tämän olevan sopu-soinnussa perustuslain kanssa. Käytännössä turvasäilö voi jatkua rikosentekijän loppuelämän. Saksan nykyinen turvasäilöä koskeva lainsäädäntö on useamman kerran ollut Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen arvioitavana. Ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisujen seurauksena sääntelyä on muutettu muun muassa siten, että sen edellytykset ovat entistä kapeammat ja että lainsäädännössä tehdään selkeä ero yhtäältä sellaisen turvasäilön, joka on turvaamistoimi, välillä ja toisaalta mielenterveyden häiriön perusteella määrätyn turvasäilön välillä.

Jos tuomioistuin tuomitun vankeusrangaistuksen lopussa ei arvioi tämän olevan vaarallinen yhteiskunnalle, on turvasäilö päätettävä ja tuomittu vapautettava. Tuomioistuin asettaa hänet tällöin valvontaan (Führungsaufsicht), jonka kesto on kahdesta viiteen vuotta. Valvontaan voi sisältyä useita laissa määriteltyjä ehtoja, esimerkiksi niin sanottu oleskeluvalvonta (Aufenthaltsüberwachung), jonka avulla valvontaan asetetun sijainti on määriteltävissä ja joka toteutetaan sähköisellä jalkapantavalvonnalla²⁰⁹.

Turvasäilöön määrätään vuositasolla noin 550 henkilöä Saksan asukasluvun ollessa 82 miljoonaa. Vuosina 2009–2020 turvasäilöön määrättyjen määrä oli pääsääntöisesti yli 500, korkeimman määrän ollessa 31.3.2021 yhteensä 596.²¹⁰ Turvasäilöön määrättyt henkilöt vapautuvat vankilasta keskimäärin yli 15 vuoden jälkeen. Tähän ajanjaksoon sisältyy sekä vankeusrangaistus että turvasäilö.

2.4.3.4 Yhteenveto

Norjan, Saksan ja Tanskan oikeusjärjestelmiin sisältyvä turvasäilö osoittaa useita yhteisiä piirteitä. Turvasäilöllä on kaikissa näissä maissa pitkät perinteet ja sitä on pääasiassa sovellettu psyykkisesti häiriintyneisiin tai muutoin poikkeaviin henkilöihin. Tavoitteena on rikosentekijän sulkeminen yhteiskunnasta hänen arvioidun vaarallisuutensa perusteella ja yhteiskunnan suojelemiseksi, vaikkakin perustelut jonkin verran poikkeavat toisistaan. Näin ollen muiden ihmisten ja yhteiskunnan turvallisuus asetetaan yksilön vapauden

208 Saksan rikoslain 67 d §:n 3 momentti.

209 Saksan rikoslain 68 b §.

210 <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/75094/umfrage/strafgefangene-in-sicherungsverwahrung/>, tarkastettu 12.9.2022.

edelle. Historiallisesti turvasäilöön sisältyy ajatus siitä, että poikkeava ja vaarallinen henkilö voidaan parantaa yhteiskunnasta eristämällä ja hoidolla.

Turvasäilöä koskevaa lainsäädäntöä on kaikissa maissa tarkennettu useaan otteeseen ja turvasäilön käyttöalaa on supistettu. Turvasäilön edellytykset ovat täsmällisesti säädetty laissa ja sitä käytetään pääasiassa väkivalta- tai henkirikoksen ja seksuaalirikoksen tehneille.

Turvasäilöön tuomitseminen edellyttää, että rikosentekijän arvioidaan olevan vaarallinen muille. Rikosentekijän vaarallisuuden, väkivaltaisuuden tai mielentilan arvioinnista on kuitenkin säännelty niukasti. Arvioinnin suorittaa lääketieteen asiantuntija ja päätöksen turvasäilöstä tekee tuomioistuimien, joka ei kuitenkaan ole sidottu saamiinsa arviointeihin tai lausuntoihin. Käytännössä arvioinneissa korostuu aikaisemman rikollisuuden merkitys.

Turvasäilöön tuomittu pidetään vankilassa. Vankilaolojen ja suorittamisajan sisällön tulisi tähdätä rikosentekijän yhteiskuntaan sopeutumiseen, mutta tämän toteutuminen vaihtelee. Turvasäilöä voidaan jatkaa, jos rikosentekijän edelleen arvellaan olevan vaarallinen yhteiskunnalle ja tämä tekee turvasäilön pituudesta ennalta määrittelemättömän.

Yhteistä on myös, että ehdonalainen vapauttaminen turvasäilöstä ja siihen liittyvät määräykset ovat mahdollisia. Näin ollen vapautuminen on ainakin lain mukaan mahdollinen, vaikka se myös voi jatkua rikosentekijän loppuelämän.

Norjan, Saksan ja Tanskan turvasäilöä koskevassa sääntelyssä ja käytännössä on myös useita eroja, joista ensimmäinen on turvasäilön luonne ja sen kategorisointi lainsäädännössä. Norjassa turvasäilö on selkeästi rikosoikeudellinen seuraamus, Saksassa yhteiskunnan suojelemiseen tähtäävä turvaamistoimenpide ja Tanskassa kahden edellä mainitun välimuoto.

Norjan sääntely on yksityiskohtaisempi, sillä turvasäilöön tuomitulle on laissa oikeusturvatakeina selkeät enimmäis- ja vähimmäisajat, jotka lisäävät ehdonalaisen vapauttamisen ennakoitavuutta. Saksassa ja Tanskassa vastaavia aikoja ei ole säädetty.

Saksan turvasäilö on ainakin lainsäädännön mukaan ankarin kuvatuista kolmesta oikeusjärjestelmästä, sillä sitä voidaan soveltaa myös syyntakeettomiin ja ensikertaisiin rikosentekijöihin. Saksassa turvasäilö on myös selkeimmin rikosentekijän yhteiskunnalliseen vaarallisuuteen perustuva toimenpide eikä sitä Norjan ja Tanskan tavoin ole säädetty vaihtoehdoksi määräaikaiselle vankeusrangaistukselle.

Kokoavasti voidaan todeta, että turvasäilö merkitsee huomattavaa puuttumista yksilön vapauteen. Sen kesto on pituudeltaan määrittelemätön ja tässä mielessä sitä voidaan

verrata elinkautiseen vankeusrangaistukseen. Turvasäilö voi kuitenkin jatkaa rikoksente-kijän loppuelämän, toisin kuin määräaikainen ja lähtökohtaisesti myös elinkautinen van-keusrangaistus kuvatuissa maissa, joista pääasiassa vapaudutaan. Turvasäilö perustuu rikoksente-kijän arvioituun tulevaan käyttäytymiseen ja sen vaikutukseen muiden ihmisten ja sitä kautta yhteiskunnan turvallisuuteen. Yhteiskunnan suojelu on tässä seuraamusmuo-dossa asetettu yksilön vapauden edelle.

2.4.4 Vangin väkivaltariskin arviointi ja arviointimenetelmät muissa Pohjoismaissa²¹¹

Pohjoismaiden oikeusjärjestelmiin sisältyy erilaisia seuraamuksia väkivaltarikoksista tuo-mituille vangeille, joiden uusimisriskin arvioidaan olevan korkea. Seuraavassa tarkastel-laan väkivaltariskin arviointia ehdonalaisessa vapauttamisessa Norjan ja Tanskan oikeus-järjestelmiin sisältyvästä turvasäilöseuraamuksesta ja elinkautisen vankeusrangaistuksen muuntamisesta määräaikaiseksi vankeusrangaistukseksi Ruotsissa.

Norjassa väkivaltariskiarviolla on erittäin keskeinen asema harkittaessa vaarallisen rikok-sente-kijän ehdonalaista vapauttamista turvasäilöstä. Lain valmisteluvaiheessa myös uusi-misriskin jatkuvaa arviointia rangaistuksen aikana pidettiin tärkeänä. Riskiarviota on kui-tenkin myös arvosteltu sillä perusteella, että luotettavaa yksittäisen rikoksente-kijän uusi-misriskin arviointimenetelmää ei käytännössä ole. Vapauttamisharkinnan on aina perus-tuttava uuteen, tuomitsemisajan harkinnasta riippumattomaan itsenäiseen punnintaan. Hakemus ehdonalaisesta vapauttamisesta voidaan hylätä, jos on olemassa välitön vaara sellaisen rikoksen uusimisesta, josta voisi seurata turvasäilöön tuomitseminen. Riskin tulee olla todellinen ja yksilöity, sillä turvasäilöön tuomitsemisen keskiössä on muiden yhteis-kunnan jäsenten suojelu. Arviossa ratkaisevaa on uuden vakavan rikoksen riski. Vuonna 2015 uudistettu lainsäädäntö korostaa aiempaa enemmän sitä, että vapauttamisharkin-nassa on otettava vakavasti huomioon ne seikat, jotka tukevat vangin selviämistä vapau-dessa. Harkintavalta on tuomioistuimella, ja oikeuspsykiatrisella todistelulla on ollut vaih-televa painoarvo. Tuomioistuimet ovat joissain tapauksissa kyseenalaistaneet asiantun-tijoiden menetelmät ja johtopäätökset, ja tuomioistuimen rooli on korostunut erityi-sesti tapauksissa, joissa asiantuntijat ovat päätyneet toisistaan poikkeavaan riskiarvioon. Tuomioistuimet ovat myös korostaneet suhteellisuusperiaatteen huomioon ottamista vapauttamisharkinnassa.

211 Tämä luku perustuu valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarjan jul-kaisuun 2021:70, Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arviointi, s. 138-147, siinä käytetyin viittein.

Tanskassa turvasäilön jatkuminen on otettava tuomioistuimen käsiteltäväksi viimeistään kolmen vuoden turvasäilössä vietetyn vuoden jälkeen. Arvio, jonka tulee perustua psykiatriseen asiantuntijalausuntoon, toimitetaan syyttäjälle, joka antaa oman lausuntonsa asiasta tuomioistuimelle. Edellytyksenä ehdonalaiselle vapauttamiselle on, ettei vangin arvioida jatkavan vakavien rikosten tekemistä. Turvasäilöön tuomittu vanki on vapautettava ehdonalaisesti, ellei ole olemassa todellista ja yksilöityä riskiä, että hän vapaututtuaan syyllistyy rikokseen, josta hänet voisiin tuomita turvasäilöön. Tuomioistuin hyödyntää harkinnassaan psykiatrisia lausuntoja, ja voi myös poiketa lausunnoista tuomitun eduksi tai päätyä hylkäämään ehdonalaiseseen vapauteen päästämisen painottamalla uusimisriskiä toisella tavalla kuin asiantuntijat.

Ruotsissa elinkautiseen vankeusrangaistukseen tuomittu voi hakea tuomion muuntamista määräaikaiseksi vankeusrangaistukseksi. Tuomioistuimen on harkinnassaan erityisesti otettava huomioon suoritettu rangaistusaika, tuomion perusteena oleva rikos, uusimisriski, tuomitun mahdolliset väärinkäytökset rangaistusaikana ja se, onko hän toiminnallaan edistänyt sopeutumistaan vapauteen. Tuomioistuin pyytää myös oikeuslääketieteellisen selvityksen, jollei se ole ilmeisen tarpeetonta. Selvitykseen sisältyy lausunto tuomitun uusimisriskistä ja siitä, minkä tyyppistä rikollisuutta uusimisriski koskee. Harkinnassa arvioidaan ensimmäiseksi tuomitun väkivaltariskiä. Ruotsin korkeimman oikeuden mukaan konkreettinen ja varteenotettava riski syyllistyä uuteen vakavaan väkivaltarikokseen on ehdoton este elinkautisen vankeuden muuntamiseksi määräaikaiseksi vankeudeksi. Jos uusimisriskiä ei arvioida konkreettiseksi ja varteenotettavaksi, muuntamista harkitaan muiden laissa mainittujen kriteerien perusteella. Näin ollen useassa tapauksessa juuri väkivaltariski on keskeisin muuntamisharkinnassa huomioon otettava kriteeri.

Väkivaltariskin arvioinnissa on Norjassa, Ruotsissa ja Tanskassa lähtökohtana asiantuntija-arvion käyttäminen. Vertailumaiden lakien esitöissä ei kuitenkaan ole otettu kantaa siihen, mitä menetelmää riskin arviointiin olisi sovellettava. Ruotsin esitöissä on korostettu, että menetelmien tulee olla tieteellisesti testattuja. Tarkempi käytettävien menetelmien ja asiantuntijoiden määrittely on jätetty tutkimuksia tekevän viranomaistahon määriteltäväksi. Norjan ja Tanskan lakien esitöissä on viitattu siihen, että kansainvälisesti on kehitetty erilaisia menetelmiä, joilla riskiä pyritään arvioimaan tutkimustietoon pohjautuen, mutta samalla on tiedostettu menetelmiin liittyvät virhemahdollisuudet.

Väkivaltariskin arvioinneista ei niiden virhemahdollisuuksista huolimatta ole katsottu olevan mahdollista luopua vangin vapauttamismenettelyssä turvasäilöstä Norjassa ja Tanskassa ja elinkautisrangaistuksen muuntamista määräaikaiseksi vankeudeksi Ruotsissa. Asiantuntija-arvion painoarvo kuitenkin vaihtelee. Merkittävin se näyttää olevan Ruotsissa ja kriittisimmin tuomioistuimet ovat suhtautuneet asiantuntija-arvioihin Norjassa. Myös Norjan lain esitöissä on korostettu kokonaisarvion merkitystä, jossa psykiatrin lausunnon tulisi keskittyä diagnostiseen arvioon tuomitun mielentilasta.

Missään Pohjoisessa ei edellytetä, että asiantuntija-arvio perustuisi nimenomaan oikeuspsykiatriseen arvioon. Oikeuspsykiatrinen asiantuntemus halutaan suunnata ensi sijassa hoidollisiin toimiin, ei tuomioistuinten käyttöön seuraamusharkintaa varten. Oikeuspsykiatrinen lausunto voidaan kaikissa vertailumaissa hankkia tuomioistuimen harkinnan mukaan. Painopiste on kuitenkin psykiatriseen arvioon, rikokseen, vankilaikaiseen käyttäytymiseen, sosiaalisiin suhteisiin ja oikeusturvanäkökohtiin perustuvassa kokonaisarviossa.

Eryyisesti Norjassa on korostettu sitä, että psykiatrista asiantuntemusta olisi syytä kohdentaa vangin kanssa työskentelyyn rangaistusaikana, ei pelkästään tuomitsemisvaiheessa ja vapauttamisharkinnassa. Norjassa on myös painokkaasti korostettu, että vapauttamisharkinnan pitäisi perustua ”objektiiviseen” arvioon, joka viittaa lähinnä rikosteon oikeudelliseen arviointiin. Vangin väkivaltariskin arvioon pitäisi siten perustua ennen kaikkea rikosteosta pääteltävään riskiarvioon. Oikeuskäytännössä kuitenkin korostetaan, että vapauttamisharkinnassa ratkaiseva kriteeri on riski sellaisena, joksi se arvioidaan juuri sillä hetkellä. Tällä on haluttu korostaa sitä, että vanki voi vankilaikaisella käyttäytymisellään osoittaa riskin vähentyneen siitä, millaiseksi riski arvioitiin pelkästään hänen rikostekonsa perusteella.

Yleisvaikutelmaksi jää, että väkivaltariskin arviointiin liittyvistä epävarmuustekijöistä huolimatta yhteiskunnan suojeleu vakavilta väkivaltauhilta on poliittisesti merkittävä tavoite, jonka perusteella vapauttamisen elinkautisesta vankeudesta ja turvasäilöstä on perustuttava ainakin osin väkivaltariskin arvioon. Ruotsinkin lain esitöissä on korostettu, että vangin korkea väkivaltarikoksen uusimisriski voi olla esteenä elinkautisen vankeusrangaistuksen muuntamiselle määräaikaiseksi, vaikka vangin rangaistusaika olisi kestänyt jo kauan. Tämä viittaa vahvasti yhteiskunnan muiden jäsenten suojeleu tarpeeseen. Näin siitä huolimatta, että toisaalla saman lain esitöissä on korostettu sitä, että vapauttamisharkinnan lähtökohtana on vankeutena jo suoritettu aika. Uusimisriskiä on esitöissä käsitelty empiirisen tiedonkin pohjalta, mutta loppupäätelmänä on kuitenkin ollut väkivaltarikosten yleiseen vakavuuteen keskittyvä painotus. Ajatuksena on, että alempikin uusimisriski on otettava vapauttamisharkinnassa huomioon, kun kysymys on vakavan väkivaltariskin ehkäisystä.

Vertailumaissa käytetään osittain samoja, osittain eri riskiarviointimenetelmiä. Norjassa turvasäilöstä vapauttamisen harkinnassa, mielentilatutkimuksessa ja oikeuspsykiatrisessa hoidossa ovat käytössä menetelmät SPJ ja HCR-20 (HCR_20 V3 väkivalta yleensä), SARA (parisuhdeväkivalta), SVR-20 (seksuaalirikokset), SAVRY (nuorten väkivalta), Armidilo (kehitysvammaiset), START ja V-RISK 10. Ruotsissa käytetään elinkautisvankien vapauttamisessa riskinarviointimenetelmää HCR-20, joskin myös kliininen arvio, rikoshistoria ja käytös vankilassa vaikuttavat. Lisäksi käytetään joskus instrumentteina LSI-R, PCL-R, VRAG, VRS. Mielentilatutkimuksessa ja oikeuspsykiatrisessa hoidossa käytetään HCR-20, lisäksi joskus START, BVC ja SVR-20. Tanskassa käytetään elinkautisvankien ja turvasäilöön tuomittujen

vapauttamisharkinnassa riskinarviointimenetelmiä LS/RNR ja HCR-20, joskus myös RSVP, PCL-R ja Static99. Mielentilatutkimuksessa ja oikeuspsykiatrisessa hoidossa menetelminä ovat HCR-20, START, joskus SAPROF, RSPV, SOAS, ACT, V-RISK 10.

Kaikissa vertailumaissa strukturoitu riskiarvio on vain osa kokonaisriskiarviota, johon vaikuttaa myös kliininen arvio ja erityisesti väkivaltahistoria.

2.5 Tahdosta riippumaton oikeuspsykiatrinen hoito eräissä muissa maissa

Henkilöä, joka on tehnyt lainvastaisen teon, ei aina tuomita rikosoikeudelliseen seuraamukseen. Näin on ennen kaikkea silloin, kun hän rikoksentekehetyllä on ollut syyntakeeton ja hänet siksi vapautetaan rikosvastausta. Tällaisissa tapauksissa henkilö ei muodollisesti ole rikoksentekeijä, mutta hänestä käytetään jatkossa yksinkertaisuuden vuoksi ilmaisua ”syyntakeeton rikoksentekeijä”. Eri maissa on eri vaihtoehtoja sille, miten tällaisissa tapauksissa toimitaan. Yleisin rikosoikeudellisen seuraamuksen sijaan tuleva seuraamus on oikeuspsykiatriseen sairaalahoitoon määrääminen tai tuomitseminen. Eräissä maissa rikosoikeudelliseen seuraamukseen voidaan liittää oikeuspsykiatrinen hoito, ja oikeuspsykiatrinen hoito voidaan myös määrätä yhteiskunnan suojelemiseksi. Alla käsitellään tahdosta riippumatonta oikeuspsykiatrista sairaalahoitoa ja oikeuspsykiatrista avohoitoa Norjassa, Ruotsissa, Saksassa ja Tanskassa.

2.5.1 Tahdosta riippumaton oikeuspsykiatrinen hoito

Oikeuspsykiatrinen sairaalahoito, toisin sanoen sairaalahoito, johon syyntakeeton rikoksentekeijä tai eräissä tapauksissa myös syyntakeinen rikoksentekeijä määrätään, on kaikissa vertailumaissa tahdosta riippumatonta hoitoa. Ruotsia lukuun ottamatta oikeuspsykiatrinen sairaalahoito on kaikissa vertailumaissa sidottu siihen, että rikoksentekeijän ei katsota tekehetyllä ymmärtäneensä tekonsa seurauksia (syyntakeettomuus).

Oikeuspsykiatriseen sairaalahoitoon tuomitsee tai määrää kaikissa vertailumaissa tuomioistuimien. Edellytykset kuitenkin vaihtelevat eri maissa. Niissä korostuu eri määrin yhtäältä syyntakeettoman rikoksentekeijän hoitotarpeet, jotka Ruotsissa ovatkin ensisijaisia, ja toisaalta yhteiskunnan suojeleminen ja uusintarikollisuuden ehkäisy, joilla Norjassa, Saksassa ja Tanskassa korostuneempi asema.

2.5.2 Syyntakeisuus ja yhteys rikosoikeudellisiin seuraamuksiin

Vertailumaista Norjassa, Saksassa ja Tanskassa samoin kuin monissa muissa maissa rikoksen tehneen henkilön tuomitseminen edellyttää, että tekijä ymmärtää tekonsa tekohetkellä (syyntakeisuus). Tästä seuraa, ettei syyntakeetonta rikoksenteikijää yleensä voi tuomita rikosoikeudelliseen seuraamukseen, mutta sen sijaan oikeuspsykiatrinen sairaalahoito voi tulla kysymykseen. Kriteerit syyntakeettomuudelle vaihtelevat jonkin verran eri maissa.

Norjassa rikosoikeudelliseen seuraamukseen ei tuomita henkilöä, joka tekohetkellä oli syyntakeeton vakavan poikkeavan mielentilan, vakavan tajunnanhäiriön tai vaikean kehitysvamman takia. Muun muassa tekohetken psykoosi täyttää syyntakeettomuuden kriteerit. Syyntakeettomuutta arvioidessa on lisäksi otettava huomioon henkilön todellisuudentaju ja toimintakyky. Väliaikaisesti syyntakeetonta rikoksenteikijää ei vapauteta rikosvastuusta, jolleivät erityiset syyt puolla tätä. Jos vakava poikkeava mielentila on itseaiheutettu, voidaan henkilöä pitää rikosoikeudellisesti syyntakeisena ja rangaistavana, jos erityiset syyt tätä puoltavat.²¹² Norjan rikoslainsäädäntö ei muodollisesti tunne alentuneesti syyntakeisen käsitettä, vaikka syyntakeettomuuden eri asteita tunnistetaankin oikeuspsykiatriassa ja kirjallisuudessa. Rikoksenteikijä, jolla tekohetkellä on voimakkaasti poikkeavan mielentilan, henkisen jälkeenjääneisyyden tai tajunnan häiriön vuoksi ollut huomattavasti heikentynyt todellisuuden ymmärrys, voidaan tuomita lievempään rangaistukseen ja henkinen vajavaisuus voidaan ottaa huomioon lieventävä asianhaarana rangaistuksen määräämisessä.²¹³ Syyntakeinen ja vaaralliseksi arvioitu rikoksenteikijä voidaan tuomita turvasäilöön²¹⁴, joka on pituudeltaan määrittelemätön rikosoikeudellinen seuraamus.

Tanskassa rikoksenteikijää, joka tekohetkellä oli syyntakeeton psyykkisen sairauden tai muun vastaavan tilan takia, ei tuomita rikosoikeudelliseen seuraamukseen.²¹⁵ Mielisairas henkilö vapautetaan lain esitöiden mukaan poikkeuksetta rikosoikeudellisesta vastuusta. Henkilö, joka rikoksen tekohetkellä oli säännöksen mukaisessa muussa vastaavassa tilassa esimerkiksi alkoholin tai päihteiden vuoksi, voidaan kuitenkin tuomita rikosoikeudelliseen seuraamukseen, jos erityiset syyt puoltavat sitä. Syyntakeettomiksi todettuihin voidaan Tanskassa kohdistaa eri toimenpiteitä, joita voivat olla määrääminen oikeuspsykiatriseen hoitoon, mutta myös vaarallisille rikoksenteikijöille tarkoitettuun turvasäilöön.²¹⁶ Tekohetkellä alentuneesti syyntakeetonta ei rangaista, jolleivät erityiset syyt puolla sitä.²¹⁷

212 Norjan rikoslain, straffeloven, 20 §.

213 Norjan rikoslain 80 ja 78 §.

214 Forvaring, Norjan rikoslain 40 §.

215 Tanskan rikoslain, straffelov, 16 §.

216 Forvaring, Tanskan rikoslain 70-71 §.

217 Tanskan rikoslain 16 §.

Saksassa vain tekohetkellä syyntakeinen voidaan tuomita teosta rangaistukseen.²¹⁸ Syyntakeettomuus edellyttää, että rikoksenteikijällä on tekohetkellä ollut sairaalloista mielenterveyden häiriötä, syvää tajunnan häiriötä tai älyllistä häiriötä tai muuta vakavaa psykologista häiriötä, eikä häntä tästä syystä pidetä syyllisenä tekoonsa. Alentuneesti syyntakeinen rikoksenteikijä tuomitaan yleensä tavallista lievempään rangaistukseen.²¹⁹ Vaaralliseksi arvioitu rikoksenteikijä voidaan tuomita turvasäilöön (Sicherungsverwahrung)²²⁰, joka ei ole rikosoikeudellinen seuraamus vaan yksi Saksan oikeusjärjestelmän tuntemista parannus- ja turvallisuustoimenpiteistä (Maßregeln der Besserung und Sicherung).

Poikkeuksen syyntakeisuuteen keskittyvästä seuraamusajattelusta muodostaa Ruotsi. Lainsäädännöstä poistettiin vuonna 1962 syyntakeisuus edellytyksenä rikosoikeudelliselle seuraamukselle. Sen sijaan rikoksen tehneen henkilön vakava mielenterveyden häiriö otetaan huomioon rangaistuksen valinnassa. Ennen vuotta 2008 henkilöä, joka on tehnyt vakavan rikoksen vakavan mielenterveyshäiriön alaisena, ei saanut lainkaan sijoittaa vankilaan. Nykyisin sen sijaan rangaistuksen valinnassa säädetään vankeuden viimesijaisuudesta rikoksenteikijälle, jolla on vakava mielenterveyshäiriö. Tämän mukaan vakavasti mielenterveyshäiriöinen rikoksenteikijä on ensisijaisesti tuomittava muuhun rangaistukseen kuin vankeuteen. Vankeusrangaistukseen tuomitseminen on mahdollista vain erityisistä, laissa määritellyistä syistä²²¹.

2.5.3 Hoitoon määräämisen edellytykset

Ruotsissa rikoksen tehneen henkilön oikeuspsykiatrisen hoidon edellytys on, että hän kärsii vakavasta mielenterveyshäiriöstä. Vakava mielenterveyshäiriö on oikeudellinen mutta ei lääketieteellinen ilmaisu, ja oikeuspsykiatristen potilaiden diagnoosit vaihtelevat siten toisistaan. Sillä viitataan ensisijaisesti tiloihin, jotka ovat luonteeltaan psykoottisia. Tällaisissa tiloissa henkilön todellisuudentaju on häiriintynyt, ja oirekuvaan kuuluvat harhaluulot, hallusinaatiot ja sekavuus. Käsite kattaa myös esimerkiksi aivovamman seurauksena syntyneet vakavat psyykkiset toiminnanvajavuudet joissa todellisuuden taju on häiriintynyt, vakavat masennustilat joihin liittyy itsemurhariski, vakavat persoonallisuushäiriöt joihin liittyy psykoottisten impulssien läpilyöntejä, kriisireaktioista aiheutuvat psykoottisluonteiset tilat, alkoholipsykoosit ja huumeriippuvuuteen liittyvät psykoosit.²²² Suurimmalla osalla tähän ryhmään kuuluvilla henkilöillä on jonkin tyyppinen psykoosi. Vakavan

218 Saksan rikoslain, Strafgesetzbuch, 20 §.

219 Saksan rikoslain 49 §.

220 Saksan rikoslain, Strafgesetzbuch, 66 §.

221 Ruotsin rikoslain, brottsbalken, 30 luvun 6 §.

222 Regeringens proposition om psykiatrisk tvångsvård, m.m. Prop. 1990/91:58, s. 86.

mielenterveyshäiriön olemassaolo selvitetään ennen tuomiota oikeuspsykiatrisella selvityksellä. Tuomioistuin voi määrätä rikoksenteikijän oikeuspsykiatriseen hoitoon. Edellytyksenä on, että rikoksesta seuraisi sakkoa vakavampi rangaistus, että rikoksenteikijällä on vakava mielenterveydenhäiriö ja että hänen henkinen tilansa ja muut henkilökohtaiset olosuhteet huomioon ottaen katsotaan tarpeelliseksi määrätä hänet psykiatriseen hoitoon tarkoitettuun hoitolaitokseen²²³. Lisäksi edellytyksenä on, että kyseessä on tila, joka on hoidolla parannettavissa tai lievitettävissä.

Norjassa oikeuspsykiatrisen hoidon edellytyksenä on, että siihen määrättävä henkilö on ollut tekohetkellä syyntakeeton. Edellytyksenä on lisäksi, että hän on tehnyt tai yrittänyt tehdä rikoksen, joka loukkaa muiden oikeutta elämään, terveyteen tai vapauteen tai voisi asettaa nämä oikeudet vaaraan, hoito on tarpeen yhteiskunnan suojelemiseksi ja uuden ja vakavan koskemattomuuden loukkauksen vaara on uhkaava.²²⁴ Oikeuspsykiatrisen hoitoon voidaan määrätä myös henkilö, joka on tehnyt toistuvasti yhteiskunnallisesti vahingollisia tai erityisen raskauttavia rikoksia, jos hoitoon määrääminen on tarpeen yhteiskunnan suojelemiseksi tällaisilta rikoksilta, uusien samankaltaisten rikosten vaara on erityisen välitön ja muut toimenpiteet ovat osoittautuneet ilmeisen riittämättömiksi²²⁵. Rikoksen uusimisriskiä arvioitaessa korostetaan tehtyä rikosta suhteessa rikoksenteikijän muuhun käyttäytymiseen, sairaushistoriaan, tämänhetkiseen mielentilaan ja suhteeseen huumaisiin²²⁶. Oikeuspsykiatriseen hoitoon määräämistä edeltää oikeuspsykiatrisen tutkimus. Kokonaisuutena Norjan oikeuspsykiatriseen hoitoon määräämisen edellytykset osoittavat, että päämääränä on hoidon ohella suojella yhteiskuntaa vaarallisilta rikoksenteikijöiltä.

Tanskassa edellytyksenä oikeuspsykiatriselle hoidolle on, että syyntakeettomalla rikoksenteikijällä oli tekohetkellä mielisairaus tai muu vastaava tila, jollei muun hoidon tai valvonnan arvioida olevan riittävä toimenpide.²²⁷ Oikeuspsykiatriseen hoitoon voidaan tuomita myös rikoksenteikijä, joka tekohetkellä on ollut alentuneesti syyntakeinen tai joka tuona ajankohtana on ollut riittämättömästi kehittynyt, jolla on ollut henkisten toimintojen heikentyminen tai häiriö, jollei häntä tuomita rangaistukseen²²⁸. Oikeuspsykiatrisen hoito voidaan myös yhdistää vankeuteen määräämiseen siten, että rikoksenteikijä vielä oikeuspsykiatrisen hoidon jälkeen siirretään vankilaan turvasäilöön, jonka tarkoituksena on suojella yhteiskuntaa vaarallisilta rikoksenteikijöiltä. Edellytyksenä on tällöin, että rikoksenteikijä, joka on todettu olleen syyntakeeton tai alentuneesti syyntakeeton rikoksen tekohetkellä

223 Ruotsin rikoslain 31 luvun 3 §.

224 Norjan rikoslain, 62 §:n 1 momentti.

225 Norjan rikoslain 62 §:n 2 momentti.

226 Norjan rikoslain 62 §:n 3 momentti.

227 Tanskan rikoslain 68 §.

228 Tanskan rikoslain 69 §.

ja joka sen johdosta on tuomittu oikeuspsykiatriseen hoitoon, todetaan hoidon aikana olevan syyntakeinen tai alentuneesti syyntakeinen mutta edelleen vaarallinen yhteiskunnalle²²⁹. Edelleen rikoksenteikijä voidaan rikosoikeudellisen seuraamuksen sijasta määrätä oikeuspsykiatriseen hoitoon, jos hän tekohetkellä oli syyntakeinen, mutta hänelle ennen rikosoikeudellisen seuraamukseen tuomitsemista kehittyy mielisairaus tai muu vastaava tila²³⁰. Oikeuspsykiatriseen hoitoon määräämistä edeltää mielentilatutkimus.²³¹

Saksassa oikeuspsykiatrisen hoidon edellytyksenä on tuomioistuimen määräys syyntakeettoman tai alentuneesti syyntakeisen rikoksenteikijän oikeuspsykiatriseen hoitoon. Tekijästä ja hänen teostaan tehtävän kokonaisarvioinnin on tällöin osoitettava, että hän terveydentilansa johdosta voi olla vaaraksi yhteiskunnalle koska hänen arvioidaan tulevaisuudessa uusivan vastaavan rikoksen²³². Tällainen määräys perustuu syyntakeettoman rikoksenteikijän vaarallisuuteen eikä siten ensi sijassa hoidon tarpeeseen. Vaarallisuuden arviointia varten on epäilyn mielentilasta hankittava asiantuntija-arvio²³³.

Jos yleinen turvallisuus sitä vaatii, voi tuomioistuin jo ennen oikeudenkäyntiä syyttäjän esityksestä määrätä henkilön väliaikaisesti sijoitettavaksi psykiatriseen sairaalaan tai päihdehuoltolaitokseen, jos on painavia syitä epäillä, että hän on tehnyt rikoksen syyntakeettomana tai alentuneesti syyntakeisena²³⁴.

Saksassa edellytyksenä päihderiippuvaisen rikoksenteikijän määräämiseen tahdosta riippumattomaan päihdehoitoon on, että rikos tehtiin päihteiden alaisena ja että hoidolla voidaan arvioida olevan parantava vaikutus. Päihdehoito on tahdosta riippumaton, mutta ei kuitenkaan sisällöltään oikeuspsykiatrista hoitoa. Määräys ei edellytä syyntakeettomuutta tai alentunutta syyntakeisuutta²³⁵.

2.5.4 Hoitomuodot ja niiden tarkoitus

Norjassa, Ruotsissa ja Tanskassa oikeuspsykiatrista hoitoa voidaan antaa niin suljettuna laitoshoidona kuin vapaudessa suoritettavana avohoitona. Käytännössä hoito on kuitenkin aina alussa suljettua.

229 Tanskan rikoslain 68 §.

230 Tanskan rikoslain 73 §.

231 Tanskan prosessilain, lov om rettens pleje, yleisemmin retsplejeloven, 809 §.

232 Saksan rikoslain 63 §.

233 Saksan rikosprosessilain, Strafprozessordnung, 80 a §.

234 Saksan rikosprosessilain 126 a §.

235 Saksan rikoslain 64 § ja 67 d §:n 1 momentti.

Avointa oikeuspsykiatrista hoitoa saavat potilaat voivat asua kotona, liikkua vapaasti eikä heihin kohdisteta samankaltaisia rajoitustoimenpiteitä kuin suljetussa oikeuspsykiatrisessa hoidossa oleviin potilaisiin. Heidän tulee kuitenkin noudattaa erilaisia ehtoja, esimerkiksi lääkitysvastavuutta, vastavuutta pitää yhteyttä tiettyyn henkilöön, päihteiden käytön kieltä tai oleskelua tietyssä paikassa. Tanskassa rikosseuraamusviranomaisen voi myös valvoa heitä.

Saksassa avohoidon käyttö on muita vertailumaita rajoitetumpi, sillä oikeuspsykiatrinen hoito toteutetaan lähtökohtaisesti aina suljetussa sairaalassa, ja avohoito on mahdollinen vain vapautumisen jälkeisenä jälkihoitona.

Oikeuspsykiatrisen hoidon tavoitteet vaihtelevat jonkun verran vertailumaissa, mutta yleisesti hoidolla pyritään parantamaan potilaat tai lieventämään heidän oireitaan sekä ehkäisemään uusia rikoksia. Avoimen oikeuspsykiatrisen hoidon tarkoituksena on huolehtia sellaisten mielenterveyden häiriöistä kärsivien potilaiden hoidon tarpeesta, jotka eivät välttämättä tarvitse oikeuspsykiatrista hoitoa suljetussa sairaalassa.

2.5.5 Hoidon lopettaminen

Oikeuspsykiatrinen hoito voi kaikissa vertailumaissa kestää korkeintaan sen ajan, kun perusteet tahdosta riippumattomalle oikeuspsykiatriselle hoidolle ovat voimassa. Tämä merkitsee, ettei oikeuspsykiatriselle hoidolle käytännössä ole enimmäisaikaa. Hoito on aina lopetettava, jos tuomitun mielenterveyden ja yleisten henkilökohtaisten olosuhteiden kannalta ei ole välttämätöntä, että häntä pidetään suljetussa oikeuspsykiatrisessa sairaalassa tai jos tuomitulle voidaan antaa avointa oikeuspsykiatrista hoitoa.

Ruotsissa oikeuspsykiatrinen hoito lopetetaan ylilääkärin päätöksellä, jos hoidettavalla ei enää ole vakavaa mielenterveydenhäiriötä. Lääkärillä on vastavuus jatkuvasti arvioida hoidon jatkumisen tarvetta²³⁶. Oikeuspsykiatrinen hoito voidaan lopettaa myös suorittamalla erityinen kotiuttamisharkinta (särskild utskrivningsprövning) sellaiselle hoidettavalle, jolla ei enää ole vakavaa mielenterveydenhäiriötä, mutta jolla arvioidaan olevan korkea rikoksen uusiutumiseriski²³⁷. Erityisen kotiuttamisharkinnan määrää tuomioistuimien, eikä ylilääkäri tällöin voi itsenäisesti päättää hoidon lopettamisesta ja hoidettavan vapauttamisesta. Jos oikeuspsykiatrisen hoidon oheisseuraamukseksi on määrätty erityinen kotiuttamisharkinta, on hoito lopetettava, jos harkinta osoittaa, ettei ole enää vaaraa, että hoidettava palaa mielenterveyshäiriön seurauksena vakavan rikollisuuden pariin. Ilmoituksen

²³⁶ Ruotsin oikeuspsykiatrisesta hoidosta annetun lain 13 §.

²³⁷ Ruotsin oikeuspsykiatrisesta hoidosta annetun lain 15 §.

tuomioistuimelle erityisen kotiuttamisharkinnan tarpeesta tekee yllilääkäri viimeistään neljä kuukautta hoitoon määräämispäätöksestä ja tämän jälkeen kuuden kuukauden välein. Erityinen kotiuttamisharkinta voidaan suorittaa myös tuomitun aloitteesta²³⁸.

Norjassa oikeuspsykiatrisen hoidon jatkuminen on sidoksissa syyntakeettoman rikoksen tekijän vaarallisuuteen. Hoidon kestolle ei ole määräaikaa ja se voi siten enimmillään jatkua niin kauan kuin rikoksen uusimisvaaran arvioidaan olevan olemassa²³⁹. Syyttäjän on viimeistään kolmen vuoden kuluttua oikeuspsykiatriseen hoitoon määräämisestä vietävä kysymys hoidon jatkamisesta tuomioistuimen arvioitavaksi. Eräissä laissa määrätyissä tapauksissa määräaikainen oikeuspsykiatrisen hoito voi kuitenkin kestää korkeintaan kolme vuotta ja se päättyy tällöin viimeistään määräajan umpeuduttua²⁴⁰.

Tanskassa syyttäjällä on vastuu seurata sitä, ettei oikeuspsykiatrisen hoito jatku kauemmin kuin sen edellytykset ovat olemassa tai laajempana rajoituksena kuin mikä on tarpeen. Syyttäjän on vietävä hoidon lopettamista koskeva asia viipymättä tuomioistuimen ratkaistavaksi. Hoidolle voidaan hoitoon määräämisen yhteydessä määrätä enimmäispituus, joka on viisi vuotta. Vakavan rikoksen tehneelle hoitoon määrättävälle ei yleensä aseteta hoidon enimmäispituutta. Hoidon jatkumisen uudelleenarvioimiselle tuomioistuimessa on laissa säädetty määräajat²⁴¹.

Saksassa tuomioistuin voi milloin tahansa oikeuspsykiatrisen hoidon tai tahdosta riippumattoman päihdehoidon alkamisen jälkeen ottaa hoidon jatkuminen käsiteltäväkseen²⁴². Oikeuspsykiatrisen hoidon jatkuminen on kuitenkin otettava käsiteltäväksi viimeistään vuoden kuluttua sen alkamisesta ja päihdehoidon jatkuminen viimeistään kuuden kuukauden kuluttua. Oikeuspsykiatrisen hoito ja tahdosta riippumaton päihdehoito on päätettävä, jolleivät niiden edellytykset enää ole voimassa. Tahdosta riippumaton päihdehoito voi kestää enintään kaksi vuotta.²⁴³ Oikeuspsykiatriselle hoidolle ei ole säädetty enimmäispituutta, mutta yli kuuden vuoden pituista sijoitusta hoitoon ei lain mukaan pidetä oikeasuhtaisena. Poikkeuksen tästä muodostavat tapaukset, joissa syyntakeettoman rikosentekijän arvioidaan mielentilansa johdosta voivan syyllistyä merkittäviin uusiin rikoksiin, jotka muodostaisivat vaaran uhreille. Syyntakeeton rikosentekijä voidaan oikeuspsykiatrisen hoidon päättyessä määrätä valvontaan.²⁴⁴

238 Ruotsin oikeuspsykiatrisesta hoidosta annetun lain 16 a §.

239 Norjan rikoslain 65 §:n 1 momentti.

240 Norjan rikoslain 65 §:n 4 momentti.

241 Tanskan rikoslain 68 a §:n 1 ja 2 momentti.

242 Saksan rikoslain 67 e §:n 1 momentti.

243 Saksan rikoslain 67 d §:n 1, 5 ja 6 momentti.

244 Saksan rikoslain 67 d §:n 6 momentti.

2.5.6 Muutoksenhaku

Ruotsissa muutosta oikeuspsykiatriseen hoitoon määräämiseen saa hakea tuomioistuimelta, sillä muutoksenhakukiellosta ei ole säädetty.²⁴⁵ Muutoksenhakukelpoisia päätöksiä ovat myös muun muassa avoimesta oikeuspsykiatrisesta hoidosta suljettuun siirtäminen ja oikeuspsykiatrisen hoidon lopettamista koskevan hakemuksen epääminen²⁴⁶.

Norjassa muutosta oikeuspsykiatriseen hoitoon määräämisestä saa hakea tuomioistuimelta²⁴⁷. Muutosta saa hakea myös hoidossa tapahtuneista muutoksista, esimerkiksi siirrosta avohoidosta suljettuun laitokseen. Tällaisen muutoksenhaun ratkaisee erityinen toimielin, joka koostuu juristipuheenjohtajasta ja lääkäreistä sekä potilastaustaisista jäsenistä, ja sen päätöksestä saa hakea muutosta tuomioistuimelta.

Tanskassa muutosta oikeuspsykiatriseen hoitoon määräämisestä saa hakea tuomioistuimelta²⁴⁸. Muutoksenhakuoikeus on myös kaikista oikeuspsykiatriseen hoitoon sisältyvistä pakkotoimenpiteistä, ja tuomitulle on ilmoitettava oikeudesta muutoksenhakuun²⁴⁹.

Saksassa tuomioistuimen määräykseen oikeuspsykiatriseen hoitoon määräämisestä on muutoksenhakuoikeus²⁵⁰. Muutoksenhaku tuomioistuimeen on mahdollinen myös oikeuspsykiatrisen hoidon täytäntöönpanoon liittyvistä asioista, jos ne koskevat hoitoon määrätyn oikeuksia.²⁵¹

2.5.7 Yhteenveto

Norjan, Ruotsin, Saksan ja Tanskan oikeusjärjestelmät osoittavat useita samankaltaisuuksia. Oikeuspsykiatrinen hoito on aina tahdosta riippumatonta hoitoa, ja siihen määräämistä tai tuomitsemista edeltää ainakin jonkun asteinen mielentila-arvio tai muu riippumaton arvio. Edellytykset oikeuspsykiatriselle hoidolle on kaikissa vertailumaissa määriteltä laissa. Päätöksen oikeuspsykiatriseen hoitoon määräämisestä tai tuomitsemisesta

245 Ruotsin prosessilain, rättegångsbalken, 49 luvun 1 §.

246 Ruotsin oikeuspsykiatrisesta hoidosta annetun lain, lag om rättspsykiatrisk vård, 18 §.

247 Norjan rikosprosessilain, lov om rettergangsmåten i straffesaker, yleisemmin straffeprosessloven, 306 §.

248 Tanskan prosessilain 686 §.

249 Tanskan pakon käytöstä psykiatriassa annetun lain, lov om anvendelse af tvang i psykiatrien m.v., yleisemmin psykiatriloven, 32 §.

250 Saksan rikosprosessilain 312, 413 ja 414 §.

251 Saksan rangaistusten täytäntöönpanosta annetun lain, Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung, 109 §.

tekee tuomioistuin ja päätös on valituskelpoinen. Hoito on pääsääntöisesti lopetettava viran puolesta, jollei sen jatkumiselle ole perusteita. Vertailumaissa on käytössä avohoito, jota sovelletaan etenkin Norjassa, Ruotsissa ja Tanskassa. Saksassa avohoitoa annetaan vain jälkihoitona.

Vertailumaiden välillä on myös eroja. Oikeuspsykiatrisen hoidon edellytyksenä on Norjassa, Saksassa ja Tanskassa rikosoikeudellinen syyntakeettomuus. Ruotsin lainsäädäntöön ei sisälly syyntakeisuuden käsitettä vaan ratkaisevaa on tekijän vakava mielenterveyden häiriö rikoksen tekohetkellä, ja hänet voidaan edellytysten täytyessä tuomita joko vankeusrangaistukseen tai tahdosta riippumattomaan oikeuspsykiatriseen hoitoon. Eroja on myös mielenterveyden ja sen eri häiriöiden määritelmässä vertailumaiden lainsäädännöissä.

Norjassa, Saksassa ja Tanskassa korostuu oikeuspsykiatrisen hoidon tarpeen lisäksi tai jopa sijasta tarve suojata yhteiskuntaa vaaralliseksi arvioiduilta henkilöiltä. Ruotsissa ei ole vastaavaa lainsäädäntöä ja oikeuspsykiatrisen hoidon tavoitteena on nimenomaisesti parantaa, ei sulkea yhteiskunnasta.

2.6 Nykytilan arviointi

2.6.1 Rikoksenteikijän vaarallisuus ja lainsäädännössä käytetty terminologia

Jaksossa 2.2.12 on todettu, että rikoksenteikijän väkivaltariskin ja vaarallisuuden määrittelemissä on käytännön tasolla kyse samasta asiasta. Terminologisesti rikoksenteikijän määrittelyä vaaralliseksi voidaan pitää ongelmallisena. Vaarallisuuden käsitettä on kritisoitu ennen kaikkea sen epämääräisyyden vuoksi²⁵². Rikosoikeudessa vaarallisuuden käsitettä käytetään kuvaamaan rikoksenteikijöitä, jotka ovat jo syyllistyneet törkeään väkivalta-rikokseen ja joilla on korkea riski syyllistyä tällaiseen rikokseen uudelleen. Voidaan siis toisin sanoen puhua korkeasta väkivallan riskistä.²⁵³

252 Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki ym., Vaarallisuuden arviointi – Sattuman summaako? Edilex 2020/41, s. 4; Repo, Katja, Vaaralliset rikoksenteikijät: perusoikeuksien hyväksyttävää suojelua? Helsingin yliopisto, Oikeustieteellinen tiedekunta 2020, s. 10-11 ja 109-110; Pohjola, Annakaisa, Vaarallinen rikoksenteikijä? Tutkimus rikoksenteikijän vaarallisuuden arvioinnista rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä. Suomalainen lakimiesyhdistys 2017, s. 21.

253 Pohjola, Annakaisa, Vaarallinen rikoksenteikijä? Tutkimus rikoksenteikijän vaarallisuuden arvioinnista rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä. Suomalainen lakimiesyhdistys 2017, s. 21.

Psykiatrian piirissä vaarallisuuden käsitteestä onkin pitkälti luovuttu²⁵⁴. Henkilön vaaralliseksi luokittelun sijaan on siirrytty arvioimaan henkilön riskiä syyllistyä väkivalta- tai muihin vakaviin rikoksiin. Kategorisemman vaarallisuuden määrittelyn sijaan kysymys on henkilön arvioidusta väkivaltariskistä, joka voi vaihdella riippuen muuttuvista eli dynaamisista muutostekijöistä, kuten päihteiden käytöstä.

Voimassa olevassa rikoslainsäädännössä vaarallisuuden käsitettä on käytetty yhdistelmärangaistusta koskevassa sääntelyssä rikoslain 2 c luvun 11 §:ssä (”rikoksentehtijää on... pidettävä erittäin vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle”) ja oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:ssä (”...lausunto siitä, onko syytettyä pidettävä erittäin vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle”). Kyseinen sääntely pohjautuu pitkälti yhdistelmärangaistusta edeltäneeseen koko rangaistuksen suorittamiseen vankilassa ja sitä edeltäneeseen vaarallisia rikoksenuusijoita koskeneeseen pakkolaitossääntelyyn. Vaarallisuuden käsitettä ei ole sääntelyä uudistettaessa juurikaan problematisoitu²⁵⁵.

Lainsäädännössä on käytetty vaarallisuuden lisäksi myös väkivaltariskin käsitettä. Elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetun lain 1 §:n 2 momentin mukaan elinkautisvankia koskevaan lausuntoon on liitettävä ”arvio vangin riskistä syyllistyä väkivaltarikokseen”. Ehdonalaisen vapauden valvontaa koskevassa yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanosta annetun lain 70 §:ssä puolestaan on käytetty muotoilua ”tuomitun vangin riski syyllistyä uuteen väkivalta(- tai seksuaali)rikokseen arvioidaan korkeaksi”.

2.6.1.1 Päätelmät

Koska käytännössä vaarallisuutta ja väkivaltariskiä arvioidaan edellä mainituissa säännöksissä tarkoitetuissa tilanteissa samoin menetelmin, olisi syytä selkeyttää ja yhdenmukaistaa lainsäädännössä käytettävää terminologiaa. Voimassa olevassa lainsäädännössä käytetty vaihteleva terminologia aiheuttaa turhaan epäselvyyttä siitä, millaisesta arvioinnista missäkin tilanteessa on kyse²⁵⁶. Koska arvioinnissa käytetään menetelmiä, joissa on kysymys väkivalta- tai muuhun vakavaan rikokseen syyllistymisen riskin arvioinnista, on perusteltua, että lainsäädännössä terminologia olisi yhdenmukainen tämän kanssa. Käytännössä yhdistelmärangaistuksen määrittämistä varten tehtävässä vaarallisuudenarvioinnissa on kysymys siitä, arvioidaanko henkilöllä olevan korkea riskitaso syyllistyä tulevaisuudessa toisen henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvaan vakavaan rikokseen.

254 Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki ym., Vaarallisuuden arviointi – Sattuman summaako? Edilex 2020/41.

255 HE 268/2016 vp ja HE 262/2004 vp.

256 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 74 ja 164.

Tämän vuoksi yhdistelmärangaistuksen määrittämisestä koskevia edellä mainittuja säännöksiä tulisi muuttaa siten, että niissä luovuttaisiin vaarallisuuden käsitteestä ja tämän sijaan puhuttaisiin henkilöllä olevasta korkeasta riskistä syyllystyä uudelleen johonkin yhdistelmärangaistussäännöksessä mainittuun vakavaan henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvaan rikokseen. Koska vaarallisuuden käsitettä voidaan pitää jossain määrin epämoderninä, ehdotettu muotoilu vastaisi myös paremmin rikosoikeudelliseen laillisuusperiaatteen sisältyvän epätäsmällisyyskiellon edellyttämästä rikosoikeudellisten säännösten selvyydestä ja täsmällisyydestä.

2.6.2 Vaarallisuus- ja väkivaltariskiarvioiden hyödyntäminen rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä

Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioimisessa on kyse tulevaisuudessa tapahtuvien tekojen ennakoinnista. Tämänhetkisen tutkimusnäytön valossa nykyisten menetelmien perusteella laadittuja riskiarvioita on pidettävä luonteeltaan suuntaa-antavina. Vaarallisuus- ja väkivaltariskiarvioihin liittyy erityisesti yksilötasolla epävarmuustekijöitä. Kansainvälisten tutkimusten mukaan korkean väkivaltariskin ennakoiminen on mahdollista korkeintaan keskinkertaisella tasolla, kun taas riskin mataluuden ennustamisessa on huomattavasti parempi osumatarkkuus.²⁵⁷ Myös Suomessa tehty tutkimus on osoittanut, että yksittäisen rikosentekijän vaarallisuuden ja väkivaltariskitason määrittäminen on hyvin haastavaa²⁵⁸.

Suomen rikosoikeusjärjestelmä perustuu tekorikosoikeuteen, jossa keskeistä on se rikos tai ne rikokset, joihin henkilö on syyllystynyt. Rangaistus määrätään siitä teosta, johon henkilö on syyllystynyt. Henkilön arvioituun vaarallisuuteen tai väkivaltarisktiin perustuvat seuraamukset tai muut henkilön oikeusasemaan vaikuttavat menettelyt tai rajoitukset pohjautuvat tulevaisuudessa mahdollisesti tapahtuviin tekoihin ja ovat näin poikkeusjärjestelmässä. Arvioiden hyödyntämistä rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä voidaan pitää jossain määrin ongelmallisena, sillä rikosten seuraamusten tulee olla yhdenvertaisia ja ennakoitavissa.

Toisaalta eduskunnan perustuslakivaliokunta on nostanut esille yhdistelmärangaitusta koskevan lainsäädännön eduskuntakäsittelyn yhteydessä sen, että vaarallisia

²⁵⁷ Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 22-23.

²⁵⁸ Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 101; Pohjola, Annakaisa, Vaarallinen rikosentekijä? Tutkimus rikosentekijän vaarallisuuden arvioinnista rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä. Suomalainen lakimiesyhdistys 2017, s. 397.

rikoksenuusijoita koskevien rikosoikeudellisten seuraamusten on huomioitava myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytäntö, jossa on korostettu valtion positiiivista toimintavelvoitetta yksilön hengen ja fyysisen koskemattomuuden turvaamiseksi²⁵⁹. Tämän näkökulma huomioiden valtioilla on velvollisuus selvittää tiettyjen rikosentekijöiden vaarallisuutta tai väkivaltariskiä ja tämän puolestaan voidaan katsoa puoltavan vaarallisuus- ja väkivaltariskiarvioiden hyödyntämistä osana seuraamusjärjestelmää arvioihin liittyvistä epävarmuustekijöistä huolimatta.

Euroopan ihmisoikeussopimus edellyttää lainsäädäntöä, joka suojaa ihmisten oikeutta elämään. Sopimusta tulkitsevan Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan valtion on ryhdyttävä käytännön toimenpiteisiin tämän oikeuden turvaamiseksi. Asianmukaisen lainsäädännön lisäksi viranomaisilla on siten velvollisuus ryhtyä kohtuullisiin, ennakoiviin, toimiviin ja oikeasuhtaisiin toimenpiteisiin elämäniiriston estämiseksi silloin, kun viranomaisen on tiennyt tai sen olisi pitänyt tietää elämään kohdistuvasta vaarasta. Nämä toimenpiteet voivat kohdistua niin vapaalla jalalla oleviin henkilöihin kuin vapautensa menettäneisiin, jos heidän vapauttamisensa voidaan kohtuudella arvioida aiheuttavan todellisen ja välittömän uhan toisten elämälle. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännön mukaan yhteiskunnan on tarjottava suojaa mahdollisia elämän menetyksiä vastaan ja tämän voidaan tulkita merkitsevän yhteiskunnallisen turvallisuuden suojaamisvelvoitetta, vaikka yhteiskunnallinen turvallisuus ei sinänsä ole ihmisoikeussopimuksen suojaama oikeus. Viranomaisten käytännön velvollisuuksien laajuutta ei Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen muuttuvan ja muotoutuvan ratkaisukäytännön takia voi täysin tyhjentävästi luetella tai ennakoida. Tästä huolimatta valtion käytännön toimintavelvollisuuksia ei voine ulottaa kovin laajalle. Näin on siksi, että velvollisuuksien tarkoituksena tosin on yhtäältä turvata toisten oikeus elämään, mutta toisaalta tämän oikeuden toteuttaminen ei oikeuta pitkälle menevää ihmisten valvontaa tai vapauden rajoittamista yhteiskunnan turvallisuuden ennakoivan suojelun nimissä, jotta valtio jälkikäteen voisi osoittaa täyttäneensä toimintavelvollisuutensa.

Kenenkään henkilökohtaista vapautta ei perustuslain 7 §:n 3 momentin mukaan saa riistää mielivaltaisesti. Edelleen kyseisen säännöksen mukaan vapaudenriisto edellyttää laissa säädettyä perustetta. Perusoikeuksia, kuten henkilön vapautta, rajoittavaa lainsäädäntöä koskee vaatimus tarkkarajaisuudesta ja täsmällisyydestä. Tähän edellytykseen nähden suuntaa antaviin vaarallisuus- ja väkivaltariskiarvioihin tukeutuminen henkilön vapaudenmenetyksestä määrättäessä näyttäytyy ongelmallisena. Konkreettinen vaara henkilön syyllistymisestä vakavaan rikokseen eroaa vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioinnissa tavallisesti kyseessä olevasta tulevan väkivaltaisen käyttäytymisen ennakoimisesta, jossa on kyse abstraktista oletetun riskitason toteutumisesta. Konkreettista vaaraa henkilön

259 PeVL 10/2017 vp, s. 2.

syyllystymisestä uuteen rikokseen ilmentää esimerkiksi vapautumassa olevan vangin tiettyyn henkilöön kohdistamat uhkaukset ja jollaisesta tilanteesta on kyse rikoslain 2 c luvun 9 §:ssä tarkoitetussa ehdonalaisen vapauttamisen lykkäämisessä.

2.6.2.1 Riskiarvioiden käytön kehitys

Viime vuosina väkivaltariskiarvioiden käyttöä rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä on lisätty erilaisissa yhteyksissä. Aiemmin arviointia tehtiin ainoastaan yhdistelmä-rangaistusta edeltäneen koko rangaistuksen suorittamisen vankilassa yhteydessä ja tätä edeltävästi pakkolaitosrangaistuksen yhteydessä. Nämä seuraamukset olivat nimenomaisesti tarkoitettu vaarallisina pidettäville rikoksenuusijoille.

Vuonna 2011 pitkäaikaisvankien vapauttamismenettelystä annettuun lakiin lisättiin säännös elinkautisvankien väkivaltariskin arvioinnista osana vapauttamisharkintamenettelyä. Vuonna 2018 puolestaan yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanosta annettuun lakiin lisättiin säännökset, joiden tarkoituksena on mahdollistaa sellaisten vankien valvontaan asettaminen ehdonalaisen vapauden ajaksi, joilla arvioidaan väkivaltariskiarvioinnin perusteella olevan korkea riski syyllytyä uuteen väkivalta- tai seksuaalirikokseen.

Kumpaakaan mainituista uudistuksista ei ole käsitelty valmisteluvaiheessa eduskunnan perustuslakivaliokunnassa. Lakivaliokunta sen sijaan on omassa mietinnössään²⁶⁰ todennut, että väkivaltariskiarvioinnin perusteella ei välttämättä ole mahdollista tarkkaan arvioida sitä, millaiseen väkivaltarikokseen vanki mahdollisesti syyllytyy, vaan siinä voidaan arvioida väkivaltaisen käyttäytymisen riskiä yleensä. Edelleen lakivaliokunta on todennut, että ehdonalaiseen vapauteen päästäminen tapahtuu aina hovioikeuden kokonaisharkinnan perusteella, ja siten lopullinen kannanotto, voidaanko vanki päästää ehdonalaiseen vapauteen, jää jatkossakin hovioikeuden tehtäväksi. Väkivaltariskiarviolle ei siis ole annettu määräävää asemaa elinkautisvankien vapauttamisessa. Elinkautisvangeille tehtävän väkivaltariskiarvion asemaa on käsitelty tarkemmin seuraavassa jaksossa 2.6.3.

Myös ehdonalaisen vapauden valvontaa koskevan uudistuksen yhteydessä lakivaliokunta on kiinnittänyt huomiota siihen, että riskiarviointimenetelmät toimivat yhtenä tietolähteenä arvioitaessa henkilön riskiä syyllytyä uuteen väkivalta- tai seksuaalirikokseen vapautumisen jälkeen. Muita valvontaan asettamista koskevassa harkinnassa huomioitavia seikkoja ovat esimerkiksi vankeusrangaistukseen nyt ja aikaisemmin johtaneen rikoksen tai rikosten laatu ja samankaltaisuus, tuomitun muu mahdollinen vankeusaikainen tai muu käyttäytymisen, rangaistusajan suunnitelman toteutuminen vankeusaikana ja

²⁶⁰ LaVM 35/2010 vp, s. 3.

vapautumisen jälkeiset olosuhteet.²⁶¹ Kyseisen sääntelyn hyväksyttävyyden näkökulmasta lakivaliokunta on katsonut merkityksellistä olevan se, että kyse ei ole rangaistavaksi säätämistä koskevasta sääntelystä, jonka suhteen rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen asetavat vaatimukset sääntelyn täsmällisyydestä ovat korostuneet. Edelleen lakivaliokunta on todennut, että vaikka valvontaan asettaminen merkitsee tuomittuun kohdistuvaa toimenpidettä, se kuitenkin kiinteästi liittyy jo aiemmin tietystä rikoksesta tuomittuun rangaistukseen. Tämän perusteella valvontaa voidaan luonteeltaan pitää ainakin osin turvaamistoimenpidettä muistuttavana. Lakivaliokunta on myös katsonut, että sääntelyn hyväksyttävyyttä täsmällisyyden näkökulmasta arvioitaessa on kiinnitettävä huomiota myös sen tavoitteisiin, jotka liittyvät ennen muuta vakavien rikosten uusimisriskin vähentämiseen.²⁶²

Yhdistelmärangaistusta ja sitä edeltänyttä koko rangaistuksen suorittamista vankilassa koskevat säännökset sen sijaan ovat olleet eduskunnan perustuslakivaliokunnan käsittelyssä²⁶³. Yhdistelmärangaistuksen määräämisen edellytyksenä olevan vaarallisuuden arvioinnin osalta perustuslakivaliokunta on ainoastaan todennut, että rikosentekijän vaarallisuuden arviointia koskeviin edellytyksiin ei ehdoteta muutosta ja että ehdotettu sääntely on riittävän tarkkarajaista ja täsmällistä. Lisäksi perustuslakivaliokunta on tässä yhteydessä todennut, että yhdistelmärangaistusta edeltänyt sääntely koko rangaistuksen suorittamisesta on säädetty perustuslakivaliokunnan myötävaikutuksella. Kyseisessä koko rangaistusajan suorittamista vankilassa koskevassa perustuslakivaliokunnan lausunnossa ei kuitenkaan ole käsitelty lainkaan vaarallisuuden arviointia, arvioinnin luotettavuutta tai rangaistuksen määräämisen perusteena käytettävän vaarallisuusarvioinnin suhdetta perustuslain säännöksiin. Myöskään lakivaliokunta ei ole näitä säännöksiä koskevissa omissa mietinnöissään käsitellyt sen enempää vaarallisuuden arviointiin liittyviä kysymyksiä²⁶⁴. Vaikuttaakin siltä, että mainittujen vaarallisuuden arviointiin osittain perustuvien rangaistusten sääntely on sellaisenaan hyväksytty aiemman pakkolaitossääntelyn seuraajina, eikä varsinaista keskustelua vaarallisuusarvioiden käytön hyväksyttävyydestä osana rikosoikeudellista seuraamusjärjestelmää ole uudistusten yhteydessä käyty.

2.6.2.2 Riskiarvioiden käyttö muissa Pohjoismaissa

Myös muissa Pohjoismaissa tiettyjen rikosentekijöiden väkivaltariskin arviointia käytetään rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä. Norjassa ja Tanskassa väkivaltariskin arviointia hyödynnetään turvasäilön yhteydessä ja Ruotsissa harkittaessa elinkautisvankeuden muuntamista määräaikaiseksi vankeudeksi. Väkivaltariskiarvioiden käyttö on

261 LaVM 9/2018 vp, s. 9.

262 LaVM 9/2018 vp, s. 6.

263 PeVL 10/2017 vp ja PeVL 21/2005 vp.

264 LaVM 9/2017 vp ja LaVM9/2005 vp.

kohdannut kritiikkiä erityisesti Norjassa, jossa tuomioistuimet ovat suhtautuneet asiantuntija-arvioihin kriittisimmin. Myös Norjan lain esitöissä on korostettu kokonaisarvion merkitystä turvasäilön käytössä. Missään Pohjoismaassa ei edellytetä sitä, että asiantuntija-arvio perustuisi oikeuspsykiatriseen arvioon. Aiemmin nimenomaan oikeuspsykiatrinen arvio oli pakollinen, kun arvioitiin vapauttamista turvasäilö-rangaistuksesta (Norjassa ja Tanskassa). Tästä pakollisuudesta luovuttiin lähinnä kustannussyistä. Oikeuspsykiatrinen asiantuntemus haluttiin suunnata ensisijassa hoidollisiin toimiin, ei tuomioistuinten käyttöön seuraamusharkinnassa. Oikeuspsykiatrinen lausunto on kuitenkin mahdollista hankkia kaikissa Pohjoismaissa tuomioistuimen harkinnan mukaan. Psykiatrian merkitystä arvioinnissa ei suinkaan kiistetä, mutta painopiste on psykiatriseen arvioon, rikokseen, vankilaikaiseen käyttäytymiseen, sosiaalisiin suhteisiin ja oikeusturvanäkökohtiin perustuvassa kokonaisarviossa.

Muissa Pohjoismaissa käydyn keskustelun perusteella vaikuttaa siltä, että väkivaltariskin arviointiin liittyvistä epävarmuustekijöistä huolimatta yhteiskunnan suojele vakavilta väkivaltauhilta on poliittisesti merkittävä tavoite, jonka perusteella vapauttamisen on tietyissä tapauksissa ainakin osin perustuttava väkivaltariskin arvioon²⁶⁵. Ruotsinkin lain esitöissä on korostettu, että vangin korkea väkivaltarikoksen uusimisriski voi olla esteenä elinkautisen vankeusrangaistuksen muuntamiselle määräaikaiseksi, vaikka vangin rangaistusaika olisi kestänyt jo kauan. Tämä viittaa vahvasti yhteiskunnan muiden jäsenten suojele tarpeeseen. Samalla toisaalla saman lain esitöissä on korostettu sitä, että vapauttamisharkinnan lähtökohtana on vankeutena jo suoritettu aika. Uusimisriskiä on esitöissä käsitelty empiirisen tiedonkin pohjalta, mutta loppupäätelmänä on kuitenkin ollut väkivaltarikosten yleiseen vakavuuteen keskittyvä painotus. Ajatuksena on, että alempikin uusimisriski on otettava vapauttamisharkinnassa huomioon, kun kysymys on vakavan väkivaltariskin ehkäisystä.

2.6.2.3 Päätelmät

Eryteisesti väkivaltariskiarvioiden luotettavuuteen kohdistuvien seikkojen vuoksi riskiarvioiden käyttöön tulisi suhtautua pidättyväisesti eikä niiden käyttöalaa tulisi laajentaa nykyisestä. Rangaistuksen sisällön tai keston taikka rangaistukseen liitettävien muiden toimien ei pitäisi perustua ainakaan yksinomaan riskinarviointiin. Suomen lainsäädännössä vaarallisuus- tai väkivaltariskiarviota ei ole asetettu minkään seuraamuksen tai toimenpiteen ainoaksi perusteeksi. Yhdistelmä-rangaistuksessa vaarallisuusarvion lisäksi rikoksenteijän on täytynyt syyllistyä jo aiemmin vähintään kertaalleen vakavaan henkeen, terveyteen tai vapautteen kohdistuvaan rikokseen. Elinkautisvankien vapauttamisharkintaa ohjaavat

²⁶⁵ Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70.

rikoslain 2 c luvun 10 §:ssä säädetty perusteet, kuten elinkautiseen vankeusrangaistukseen johtaneen rikoksen tai rikosten laatu ja vankeusaikainen käyttäytyminen. Myös ehdonalaisten vapauden valvontaa koskevassa sääntelyssä on esitöiden mukaan ajatuksena, että väkivaltariskiarvioinnin lisäksi valvontaan asettamista koskevassa päätöksenteossa huomioidaan riskiarvioinnin lisäksi muun muassa vankeusrangaistukseen johtaneen rikoksen tai rikosten laatu ja rangaistusajansuunnitelman toteutuminen. Kyseistä sääntelyä on arvioitu tarkemmin jäljempänä jaksossa 2.6.4.

Jos vaarallisuuden ja väkivaltariskin arviointia käytetään osana rikosoikeudellista seuraamusjärjestelmää, on huolehdittava siitä, että arviointeja tekevät vain riittävän koulutuksen saaneet ammattihenkilöt ja arvioinnissa käytetään mahdollisimman luotettavia arviointimenetelmiä. Käytettävät menetelmät tulee kulloinkin valita tarkoituksenmukaisella tavalla huomioiden muun muassa se, millainen rikoshistoria arvioitavalla henkilöllä on. Arvioinnin laadukkuuden varmistaminen edellyttää riittäviä henkilöresursseja arviointeja tekevissä viranomaisissa, eli Rikosseuraamuslaitoksen asiakasarvioinnin yksikössä, Vankiterveydenhuollon yksikössä sekä valtion mielisairaaloissa. Tärkeää on myös, että arvioita oikeudellisessa toiminnassa hyödyntävät henkilöt, kuten syyttäjät ja tuomarit ovat perehtyneet riittävässä määrin arvioihin liittyviin epävarmuustekijöihin. Lisäksi on syytä tiedostaa, ettei arvioinnissa käytettäville riskitasoille ole olemassa mitään tiettyä vertailukohtaa, johon riskitasoa voitaisiin suoraan verrata.

Väkivaltariskiarvioinnin lisäämisen sijaan tulisi keskittyä siihen, että rajalliset oikeuspsykiatriset resurssit kohdistuisivat mahdollisimman vaikuttavalla tavalla rikosentekijöiden uusimisriskiä vähentävään hoitoon ja kuntouttamiseen. Toisaalta muiden kuin lääketieteen ja käyttäytymistieteen ammattilaisten tekemän riskiarvioinnin lisäämiseen tulee niin ikään suhtautua hyvin varauksellisesti siltä osin kuin kysymys on rikosentekijän oikeuksiin merkittävästi vaikuttavasta arvioinnista.

Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arviointien tekemisestä ei ole säädetty tarkemmin. Arviointien tekeminen perustuu lähinnä lakien esitöihin sekä oikeuspsykiatriassa ja Rikosseuraamuslaitoksessa muotoutuneisiin käytäntöihin. Arviointimenettelyt ja arvioinnista laadittavat lausunnot voivat käytännössä kuitenkin olla hyvinkin merkityksellisessä roolissa oikeudellisessa harkinnassa. Käytännön tasolla arviointien tekemisessä ei ole ilmennyt merkittäviä ongelmia. Elinkautisvankien, koko rangaistusta suorittavien ja yhdistelmä-rangaistusvankien riskiarvioinnit tehdään suunnilleen yhtenevällä tavalla Vankiterveydenhuollon yksikön Psykiatrisessa vankisairaaloissa tai valtion mielisairaaloissa. Ehdonalaisten vapauden valvontaa varten arviot tehdään Rikosseuraamuslaitoksen asiakasarvioinnin yksikössä Vankiterveydenhuollon yksikköä konsultoiden. Arvioinnit pyritään tekemään hyvässä yhteistyössä arvioitavan kanssa.

Lakivaliokunta on todennut ehdonalaisen vapauden valvontaan liittyvän väkivaltariski-arviointia koskevan sääntelyn yhteydessä, että jatkossa on syytä arvioida, olisiko riskiarviointia koskevasta menettelystä syytä säätää tarkemmin²⁶⁶. Kyseinen sääntely on varsin tuoretta ja tullut voimaan 1.9.2019. Sitä sovelletaan rikoksenteijöihin, jotka ovat tehneet rikoksensa lain voimaantulon jälkeen. Kun tästä tuoreimmasta väkivaltariskiarviointia koskevasta uudistuksesta on saatu kerättyä riittävästi tietoa, olisi syytä arvioida kokonaisuutena tarve säätää nykyistä täsmällisemmin eri yhteyksissä käytettävien riskiarvioiden tekemisestä, kuten millaista osaamista arvioiden tekeminen edellyttää ja missä arvioita voidaan tehdä. Varsinaisten arvioinnissa käytettävien menetelmien käytöstä ei ole syytä säätää, sillä ne kehittyvät jatkuvasti. Kansallinen ohjeistus väkivaltariskiarvioiden tekemiseen ja niitä koskevien lausuntojen laatimiseen voisi joka tapauksessa olla jo tässä vaiheessa perusteltua laatia. Tällaisen ohjeistuksen laatimista voisi koordinoida esimerkiksi Terveys- ja hyvinvoinnin laitos, joka on jo aiemmin julkaissut mielentilatutkimusten ja vaarallisuusarvioiden tekemisestä oppaan.

2.6.3 Elinkautisvankien vapauttaminen

Elinkautisvankien määrä on Suomessa kasvanut voimakkaasti viimeisen parinkymmenen vuoden aikana. Kun 1990-luvun alussa elinkautisvankien määrä liikkui 30–40 tasolla, 2010-luvulla ylitettiin monena vuonna 200 elinkautisvangin taso. Elinkautisvankien lisääntyminen ei kuitenkaan johdu henkirikollisuuden määrällisestä kasvusta. Päinvastoin, henkirikosten määrä on kuluvaan vuosituhannen aikana merkittävästi vähentynyt niin poliisi-, kuolemansyy- kuin tuomioistuintilastojen mukaan.²⁶⁷ Elinkautisvankien määrän lisääntymisen syistä on kerrottu tarkemmin edellä jaksossa 2.2.1.2. Elinkautisvankien määrän lisääntyminen on luonnollisesti heijastunut myös vapautuvien elinkautisvankien määrään²⁶⁸. Muihin Pohjoismaihin verrattuna elinkautisen vankeuden käyttö vaikuttaa olevan Suomessa selvästi yleisempää. Suomessa elinkautisvankien määrä suhteessa vankien kokonaismäärään, joka on noin 3 000 vankia, on huomattavan suuri.

Oikeusministeriössä valmistui vuonna 2019 arviomuistio elinkautisvankeja koskevasta lainsäädännöstä ja vapauttamismenettelyn kehittämistarpeista. Muistiossa arvioitiin muun muassa sitä, mikä painoarvo elinkautisvangille tehtävälle väkivaltariskiarviolle tulisi antaa vapauttamisharkinnassa. Arviomuistio lähetettiin lausuntokierrokselle ja saapuneista

²⁶⁶ LaVM 9/2018 vp, s. 7.

²⁶⁷ Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 78

²⁶⁸ Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 80.

lausunnoista laadittiin tiivistelmä²⁶⁹. Kaikki lausunnonantajat, jotka ottivat kantaa elinkautisvankien vapauttamismenettelyn toimivuuteen, pitivät nykyistä järjestelmää pääosin toimivana eivätkä nähneet suuria muutostarpeita. Kaikki asiaan kantaa ottaneet lausunnonantajat kuitenkin kannattivat elinkautisvangeille tehtävän väkivaltariskiarvion aseman selkeyttämistä lainsäädännössä.

2.6.3.1 Väkivaltariskiarviot osana elinkautisvankien vapauttamisharkintaa

Elinkautinen vankeusrangaistus on ennalta määräämättömän pituinen, sillä sille ei ole lainsäädännössä asetettu enimmäisaikaa. Ainoana rajauksena lainsäädännössä on se, että vapautuminen voi tapahtua aikaisintaan vangin suorittettua vankeusrangaistusta 12 vuotta (alle 21-vuotiaana tehdyissä teoissa 10 vuotta). Elinkautisvankien vapauttamisharkinta perustuu rikoslain 2 c luvun 10 §:n 2 momentissa määriteltyjen seikkojen kokonaisuusharkintaan. Keskeisenä harkintaperusteena on elinkautiseen vankeusrangaistukseen johtaneen teon tai tekojen luonne suhteessa suoritettuun rangaistusaikaan²⁷⁰. Harkinnassa tulee kuitenkin ottaa huomioon myös muita seikkoja, kuten rangaistusajan suunnitelman toteutuminen, vankeusaikana käytös ja ilmeinen vaara siitä, että vanki vapauduttuaan syyllistyy henkeä, terveyttä tai vapautta loukkaavaan rikokseen.

Rikoslaisissa säädettyjen harkintaperusteiden lisäksi vapauttamisharkinnassa huomioidaan väkivaltariskiarvio, joka elinkautisvangista tehdään ennen hovioikeuden vapauttamisharkintaa. Väkivaltariskiarviointi tehdään Vankiterveydenhuollon yksikön Psykiatrisessa vankeuslaitoksessa Rikosseuraamuslaitoksen pyynnöstä. Väkivaltariskiarvio on liitettävä osaksi Rikosseuraamuslaitoksen Helsingin hovioikeudelle antamaa lausuntoa. Asiasta on säädetty elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetun lain 1 §:n 2 momentissa. Kyseisessä säännöksessä todetaan ainoastaan, että ”elinkautiseen vankeuteen tuomittua koskevaan lausuntoon on lisäksi liitettävä arvio vangin riskistä syyllistyä väkivaltarikokseen”. Arvioinnin merkityksestä vapauttamisharkinnassa ei ole säädetty.

Kyseisen momentin perusteluissa²⁷¹ on todettu että laissa edellytetään elinkautisvangin ehdonalaista vapauttamista harkittaessa kiinnitettävän huomiota moniin seikkoihin, muun muassa vankeusrangaistukseen johtaneen rikoksen laatuun sekä vaaraan uuteen vakavaan väkivaltarikokseen syyllistymisestä. Perusteluiden mukaan riskinarvioinnin liittäminen hovioikeudelle annettavaan lausuntoon antaisi sille lisää tietoa vapauttamisharkinnan tueksi, mutta ei muuttaisi lakiin sisältyviä vapauttamisharkinnan perusteita. Säännöstä

269 Elinkautisvankien vapauttamismenettelyn kehittäminen. Lausuntotiivistelmä arvioimistiosta. Oikeusministeriön julkaisuja, Mietintöjä ja lausuntoja 2020:1.

270 KKO 2019:89.

271 HE 279/2010 vp, s. 15.

eduskunnassa käsiteltäessä lakivaliokunta on todennut, että jo tuolloin voimassa olleen lain mukaan hovioikeuden tuli kiinnittää huomiota elinkautisvangin riskiin syllistyä henkeä, terveyttä tai vapautta törkeästi loukkaavaan rikokseen²⁷². Tällä tarkoitettiin rikoslain vapauttamisharkintaperusteissa jo tuolloin ollutta viittausta ehdonalaisen vapauden lykkäämistä koskevaan rikoslain 2 c luvun 9 §:n 2 momenttiin²⁷³. Vangista tehdyn psykiatrisen arvion todettiin antavan hovioikeudelle lisää tärkeää ja tarpeellista tietoa vapauttamisharkinnan tueksi. Aiemmin arvio elinkautisvangin väkivaltaisuudesta oli perustunut vankilan henkilökunnan konkreettisiin havaintoihin asiassa eikä vangista tehtyyn psykiatriseen arvioon. Lakivaliokunta on edelleen todennut, että tarkoituksena ei ole se, että pelkäämään riski mistä tahansa vähäisestäkin väkivaltaisesta käytöksestä voisi johtaa ehdonalaista vapauttamista koskevan hakemuksen hylkäämiseen. Lakivaliokunta on myös korostanut, että elinkautisvangin ehdonalaisten vapauttamisen tapahtuu aina hovioikeuden kokonaisharkinnan perusteella ja siten lopullinen kannanotto, voidaanko vanki päästää ehdonalaisten vapauteen, jää jatkossakin hovioikeuden tehtäväksi.

Korkein oikeus on antanut yhden ennakkopäätöksen, jossa on tarkemmin arvioitu elinkautisvangin vapauttamisen harkintaperusteita²⁷⁴. Päätöksessä ei kuitenkaan ole avattu väkivaltariskiarviolle annettavaa merkitystä.

Elinkautisvankien väkivaltariskin arviointi on käytännössä muodostunut huomattavasti työläämmäksi ja resurssija vaativammaksi kuin mitä sitä koskevaa lainsäädäntöä valmisteltaessa ennakoitiin. Kyseistä uudistusta koskevassa hallituksen esityksessä arvioitiin²⁷⁵, että arvion tekemiseen kuluisi aikaa keskimäärin kahdesta viiteen työpäivää yhtä vankia kohti. Lisäksi todettiin vapautuvia elinkautisvankeja olevan enimmillään noin 20 vuosittain. Todellisuudessa arviointiin käytettävä työaika on huomattavasti suurempi ja arvioitavaksi tulevia elinkautisvankeja on vuositasolla noin 30-40. Vankiterveydehuollon yksikön Psykiatrisessa vankisairaalassa olisikin syytä selvittää, voitaisiinko nykyistä menettelyä keventää jollain tavoin ilman, että arvioiden luotettavuus kärsii nykyisestä.

272 LaVM 35/2010 vp, s. 3.

273 Kyseisen momentin mukaan ”ehdonalaista vapauttamista voidaan lykätä ilman vangin suostumusta, jos vangin käyttäytymisen tai hänen esittämiensä uhkausten johdosta on olemassa ilmeinen vaara, että vanki vapauduttuaan syllistyy henkeä, terveyttä tai vapautta törkeästi loukkaavaan rikokseen ja vapauttamisen lykkääminen on tarpeen rikoksen estämiseksi”.

274 KKO 2019:89.

275 HE 279/2010 vp, s. 8.

2.6.3.2 Väkivaltariskiarvioihin kohdistunut kritiikki

Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan (VN TEAS) julkaisemassa vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioimista koskeneen tutkimushankkeen loppuraportissa²⁷⁶ on todettu, että käytössä olevat väkivaltariskin arviointimenetelmät arvioivat huonosti vapautuneiden elinkautisvankien väkivaltarikosten uusimista. Tutkimushankkeessa selvitettiin elinkautisvankien syyllistymistä uuteen väkivaltarikokseen²⁷⁷. Selvityksessä mukana olleiden vapautuneiden elinkautisvankien kokonaismäärä oli 115. Jotta uusimista voitiin verrata kaikkien vapautuneiden vankien väkivaltarikosuusimiseen, valittiin seuranta-ajanjaksoksi kolme vuotta. Vapautuneista elinkautisvangeista valikoitui tämän vuoksi 63 vankia, joiden kohdalla heidän toteutunutta uusimistaan verrattiin heistä vapautumisvaiheessa tehtyyn väkivaltariskiarvioon. Mainituista 63 elinkautisvangista kahdeksan eli 12,7 prosenttia syyllistyi vapautumisensa jälkeen uuteen väkivaltarikokseen²⁷⁸. Tutkimuksen mukaan esimerkiksi vuonna 2017 vapautuneista kaikista vangeista 48,1 prosenttia uusi väkivaltarikoksen kolmen vuoden aikana vastaavilla kriteereillä mitattuna.

Tutkimuksessa ilmeni, että niistä 21 elinkautisvangista, joiden väkivaltariski oli arvioitu matalaksi uuteen väkivaltarikokseen vapautumisen jälkeen syyllistyi ainoastaan yksi vanki (uusimisprosentti tässä ryhmässä 4,8). Kyseinen vanki syyllistyi seuranta-ajalla tapon yritykseen. Niistä 34 elinkautisvangista, joiden väkivaltariski oli arvioitu keskitasoiseksi, uuteen väkivaltarikokseen syyllistyi kuusi (uusimisprosentti tässä ryhmässä 17,6). Tässä ryhmässä uusijoiden rikokset olivat murha, törkeä pahoinpitely, kaksi pahoinpitelyä, törkeä ryöstö ja virkamiehen väkivaltainen vastustaminen. Niistä seitsemästä elinkautisvangista, joiden väkivaltariski oli arvioitu korkeaksi, uuteen väkivaltarikokseen vapautumisen jälkeen syyllistyi yksi vanki (uusimisprosentti tässä ryhmässä 14,3). Kyseinen vanki syyllistyi ampuma-aserikokseen.

Elinkautisvankien uusintarikollisuus on erittäin alhaista verrattuna kaikkien vapautuneiden vankien uusintarikollisuuteen²⁷⁹. Alhaisen uusimisen on katsottu johtuvan ainakin vapautuvien elinkautisvankien suhteellisen korkeasta iästä ja siitä, että suuri osa elinkautisvangeista on vankeina ensikertalaisia. Nämä ovat molemmat tekijöitä, jotka myös kaikkien vapautuneiden vankien keskuudessa liittyvät alhaiseen uusintarikollisuuteen. Näiden lisäksi alhaista uusimista selittänee elinkautisvankien asteittainen vapauttamisprosessi. Edellä mainitun tutkimuksen kohteena olleista elinkautisvangeista 86 prosenttia vapautui

276 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 166.

277 Aikavälillä 31.3.2013-1.3.2021 vapautuneet.

278 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 87-88.

279 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 87.

valvotun koevapauden kautta²⁸⁰. Valvottuun koevapauteen sisältyy muun muassa vangin sähköistä valvontaa ja päihteiden täydellinen käyttökielto, mutta myös erilaisia tukitoimia. Koko vankipopulaatiossa valvotun koevapauden kautta vapautuneiden vankien uusintarikollisuus on merkittävästi vähäisempää kuin muilla vangeilla. Vielä on huomattava, että elinkautisvangin vapautuessa alkava ehdonalainen vapaus on kestoltaan maksimipituisen eli kolme vuotta ja kaikki elinkautisvangit asetetaan ehdonalaisen vapautensa ajaksi valvontaan.

Mainitun VN TEAS-tutkimushankkeen loppuraportissa on katsottu, että elinkautisvangin uusimisriskiä koskevien arvioiden heikko osuvuus voi pahimmillaan pidentää vankien rangaistuksia rikosoikeudellisesti ja tutkimuksellisesti kestävämmillä perusteilla²⁸¹. Loppuraportissa on myös esitetty huoli siitä, että riskiarvioinneissa kiinnitetään huomiota osin samoihin seikkoihin kuin sovellettaessa rikoslaissa säädettyjä elinkautisvangin ehdonalaista vapauttamista koskevia säännöksiä. Vaarana tällöin on katsottu olevan niin sanottu sanktiokumulaatio, jossa samat seikat, kuten vangin rikoshistoria voivat vaikuttaa elinkautisvankeuden pituuteen ankaroitavasti yhtäältä väkivaltariskiarvioinnin kautta ja toisaalta hovioikeuden rikoslain mukaisten harkintaperusteiden arvioinnissa.²⁸²

Väkivaltariskiarvioiden luotettavuuteen liittyvien seikkojen lisäksi loppuraportissa on katsottu, että arvioita koskeva sääntely on ongelmallista. Rikoslaissa ei ole säädetty väkivaltariskiarvioinnista, vaan siitä on säädetty laissa elinkautisvankien vapauttamismenettelystä. Raportissa on edelleen todettu, että jos väkivaltariskin arviolle on tarkoitus antaa painoarvoa vapauttamisharkinnassa, olisi luontevaa säätää riskin huomioon ottamisesta samassa rikoslain säännöksessä, jossa säädetään muista vapauttamisharkintaan vaikuttavista seikoista. Lisäksi on todettu olevan tällä hetkellä epäselvää, mikä painoarvo riskiarviolla tulisi vapauttamisharkinnassa olla.²⁸³

Raportissa on esitetty ensisijaisesti nykymuotoisesta elinkautisvankien väkivaltariskin arvioinnista luovuttavan, koska riskiarvioinnin osuvuus rikoksen uusimisen ennustajana on sattumanvarainen ja arviointi vaatii tuloksiin nähden kohtuuttoman työpanoksen. Raportissa on katsottu, että väkivaltariskiarvio kannattaisi joka tapauksessa laatia tuomion täytäntöönpanon alkuvaiheessa ja liittää se osaksi rangaistusajan suunnitelmaa, jonka avulla

280 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 90.

281 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 167.

282 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 99.

283 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 136-137.

kohonneita riskejä pyritään vankeuden aikana laskemaan moniammatillisesti. Tällöin raportissa esitetyn näkemyksen mukaan elinkautisvangin ehdonalaisen vapauttamisen harkinnassa riittäisi vain erityisten ja yksilöllisten alun perin merkittäviksi arvioitujen riskikriteerien tarkastelu sen sijaan, että tehtäisiin nykymuotoinen resursseja vievä ja kehnoksi osoittautunut laaja arviointijakso.²⁸⁴

2.6.3.3 Elinkautisvankien vapauttamiskäytäntö

Elinkautisen vankeuden kesto on nykyään keskimäärin 14,6 vuotta, kun se vielä 1990-luvulla oli noin 10 vuotta. Jos tarkastellaan ainoastaan yli 21-vuotiaana rikoksen tehneiden elinkautisvankien vankeusaikoja, on keskimääräinen vankeuden kesto tällä hetkellä 14,8 vuotta. Pisin nykylainsäädännön aikana suoritettu vankeusaika on tällä hetkellä noin 22 vuotta.²⁸⁵

Helsingin hovioikeuden vapauttamiskäytäntöä on selvitetty edellä mainitussa VN TEAS-tutkimushankkeessa²⁸⁶. Tavoitteena oli selvittää, miten elinkautisvangeista tehtävät väkivaltariskiarviot on otettu huomioon Helsingin hovioikeuden vapauttamisharkinnassa ja millaiseksi väkivaltariskin painoarvo on mahdollisesti ratkaisuisissa määritelty.

Tutkimushankkeen loppuraportissa on todettu, että väkivaltariskin merkitystä on julkisessa keskustelussa korostettu ehkä liikaakin. Erityisesti hyvin pitkään rangaistusta suorittaneiden vapauttamisharkinnassa väkivaltariskin arviolla ei ole ollut ainakaan ratkaisevaa vaikutusta. Korkea uusimisriski yhdistyneenä todistettavasti osoitettuun yhteyteen järjestäytyneeseen rikollisryhmään on sen sijaan ollut painava peruste hylätä hakemus, vaikka selvästi tavanomaista pidempi vankilassaoloaika olisi vahvasti vapauttamista puoltanut. Jos väkivaltarikoksen riskiarvio päättyy matalaan riskiin, arviolla on ollut suuri merkitys erityisesti lyhyimmällä vankila-ajalla ehdonalaista vapauttamista hakeville. Keskitasoinen riskiarvio ei yksistään ole vaikuttanut vapauttamista puoltavaan kuin sitä vastaan puhuvaan suuntaan.²⁸⁷ Raportissa on todettu hovioikeuden vapauttamisharkinnan olevan kokonais-harkintaa, puolesta ja vastaan -argumentaatiota²⁸⁸.

284 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 170.

285 Rikosseuraamuslaitoksen tilastot, tilanne 8.9.2022.

286 Aikavälillä 1.9.2011–31.3.2018 annetut päätökset.

287 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 134.

288 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 123.

2.6.3.4 Päätelmät

Elinkautisvankien vapauttamismenettelyn voidaan katsoa toimivan pääasiassa hyvin, kuten elinkautisvankien vapauttamismenettelyn kehittämistä koskeneesta vuonna 2019 valmistuneesta arviomuistiosta saadussa lausuntopalautteessa²⁸⁹ on todettu. Väkivaltariskiarvion roolia vapauttamisharkinnassa tulee kuitenkin selkeyttää lainsäädännössä.

Muista Pohjoismaista ainakin Ruotsissa väkivaltariskin arviointi on Suomen tavoin osa elinkautisvankien vapauttamisharkintaa. Ruotsissa väkivaltariskiarviolle näyttää oikeuskäytännössä annettaneen Suomea enemmän merkitystä, joskin sielläkin vapauttaminen perustuu kokonaisharkintaan. Väkivaltariskiarvioiden luotettavuuteen on kohdistunut ainakin Norjassa myös kritiikkiä.

Väkivaltariskiarvion tarkoituksena on ollut antaa Helsingin hovioikeudelle lisätietoa vangin vapauttamisharkintaa varten. Arvioinnin on tarkoitettu palvelevan tämän lisäksi elinkautisvangin vapautumisen valmistelua ja jäljellä olevan vankeusajan toimintojen suunnittelua. Väkivaltariskiarviointia voidaan näin ollen hyödyntää vapauttamisharkinnan lisäksi myös niissä toimissa, joilla Rikosseuraamuslaitoksessa ja Vankiterveydenhuollon yksikössä pyritään vaikuttamaan elinkautisvangin riskitasoon ennen elinkautisvangin vapautumista ja vapautumisen jälkeen.

Vaikka väkivaltariskiarvioiden osuvuudessa onkin puutteita, ei hovioikeuden ratkaisukäytäntöä koskevassa analyysissä ole havaittu sen päätöksissä annettavan siinä määrin itsenäistä merkitystä arvioidulle väkivaltariskitasolle, että sen voitaisiin katsoa esimerkiksi vaarantavan elinkautisvankien oikeusturvaa. Hovioikeuden vapauttamisharkinta on kuitenkin kokonaisharkintaa, jossa merkitystä saa ennen kaikkea suoritettu vankeusaika suhteessa elinkautiseen johtaneeseen rikokseen ja muihin rikoksiin, jotka sisältyvät elinkautiseen vankeusrangaistukseen. Vapauttamiskäytäntö näyttäisi siten vastaavan pitkälti vapauttamismenettelyä säädettäessä ilmaistua lainsäätäjän tarkoitusta ja myös korkeimman oikeuden linjausta.

Edellä esitetyt seikat puoltavat nykyisen järjestelmän säilyttämistä, jossa elinkautisvankien väkivaltariskiä arvioidaan osana vapauttamismenettelyä. Puutteena voidaan kuitenkin pitää sitä, ettei väkivaltariskiarvion tosiasiallinen merkitys yhtenä kokonaisarviointiin vaikuttavana seikkana ilmene rikoslain 2 c luvun 10 §:n vapauttamisharkintaperusteista. Tämän vuoksi olisi syytä muuttaa kyseistä säännöstä siten, että väkivaltariskiarvion todettaisiin oleva yksi vapauttamisharkinnassa huomioon otettavista seikoista. Koska arvioihin kuitenkin liittyy yksilötasolla selkeitä epävarmuustekijöitä on perusteltua, ettei

²⁸⁹ Elinkautisvankien vapauttamismenettelyn kehittäminen. Lausunnotiivistelmä arviomuistiosta. Oikeusministeriön julkaisuja, Mietintöjä ja lausuntoja 2020:1.

väkivaltariskiarviolle anneta ainakaan nykyistä merkittävämpää asemaa vapauttamisharkinnassa. Kyse olisi nykyisen käytännön selkeyttämisestä lainsäädännön tasolla.

Riskiarviointien hyödyntämisessä olennaista on niihin liittyvien epävarmuuksien tunnistaminen ja tiedostaminen. Tämä koskee arvioiden tekijöitä, mutta myös niitä hyödyntäviä tahoja, kuten elinkautisvankien vapauttamisharkinnan kohdalla Helsingin hovioikeuden tuomareita.

Osa elinkautisvankien väkivaltariskiarviointia koskevasta kritiikistä on kohdistunut siihen, että arviointi pitäisi tehdä vapautumisvaiheen sijaan vankeuden alussa. Tällöin arviointia voitaisiin hyödyntää vankeusaikaisten toimintojen suunnittelussa ja näin vähentää elinkautisvangin väkivaltariskiä jo vankeuden aikana. Esitetty tavoite on kannatettava. Kun edellä todetusti nykyisestä väkivaltariskiarvioinnista ei katsota olevan syytä luopua vapauttamisharkintavaiheessa, edellyttäisi vankeuden alussa tehtävän väkivaltariskiarvioinnin lisääminen kaksinkertaista työtä Vankiterveydenhuollon yksikölle, mikäli arviointi suoritettaisiin sekä vankeuden alussa että vapauttamisharkinnan yhteydessä samoin menetelmin. Olemassa olevin resurssein tällaista ei ole mahdollista toteuttaa.

Rajalliset oikeuspsykiatriset resurssit on syytä kohdentaa mahdollisimman tehokkaasti. Elinkautisvangeille tehtävien väkivaltariskiarviointien tekemisen lisäksi Vankiterveydenhuollon yksikön psykiatrista osaamista ja työpanosta tulisi voida nykyistä paremmin hyödyntää esimerkiksi vapautuvien elinkautisvankien hoitojatkumoiden järjestämiseen.

Elinkautisvankien riskiarviointia voitaisiin vankeusajan suunnittelua varten pyrkiä lisäämään Rikosseuraamuslaitoksen asiakasarvioinnin yksikössä, jossa lähtökohtana jo nykyisin on, että väkivaltarikoksista tuomituille pitkäaikaisvangeille tehdään rangaistuksen alussa riski- ja tarvearvio. Arvioinnissa voidaan jo nykyisin hyödyntää strukturoituja menetelmiä, kuten HCR-20 väkivaltariskiarviointia, mikäli vanki antaa tähän suostumuksensa. Rikosseuraamuslaitoksessa tehtävien riski- ja tarvearviointien laatimista on arvioitu tarkemmin jäljempänä jaksossa 2.6.6.1.

Uusimisriskin alentamisen näkökulmasta todettakoon vielä, että erittäin toimivana käytäntönä voidaan pitää sitä, että huomattava osa elinkautisvangeista vapautuu pitkän vankeusajan jälkeen hallitusti ja asteittain valvotun koevapauden kautta. Tämä selittänee ainakin osin elinkautisvankien alhaista uusimista.

Elinkautisvankien vapauttamista koskevan arvioinnin yhteydessä on syytä vielä todeta, että muihin Pohjoismaihin verrattuna elinkautisvankien keskimääräinen vankeusrangastus vaikuttaisi ensi silmäyksellä olevan Suomessa jonkin verran lyhyempi kuin muissa maissa. Tätä eroa selittänee kuitenkin muun muassa seuraavat tekijät:

Suomessa elinkautisvankeuden käyttö on selvästi yleisempää kuin muissa Pohjoismaissa. Islannissa elinkautista vankeutta ei käytetä käytännössä lainkaan, vaan myös murhasta tuomitaan määräaikaisia vankeusrangaistuksia. Myös Ruotsissa kynnys elinkautisvankeudelle on aiemmin ennen vuonna 2020 tehtyä muutosta asetettu korkealle, minkä vuoksi elinkautisia vankeusrangaistuksia on tuomittu ainoastaan erityisen vakaviksi katsotuista murhista. Myös Tanskassa elinkautisvankeutta käytetään suhteellisen vähän. Suomessa puolestaan elinkautinen vankeusrangaistus on ainoa mahdollinen rangaistus syntytakeisena murhasta tuomittavalle rikoksenteikijälle. Ruotsissa ei ole myöskään ollut mahdollista tuomita elinkautista vankeusrangaistusta alle 21-vuotiaana rikoksensa tehneelle ennen vuotta 2022, kun taas Suomessa elinkautinen on voitu tuomita myös nuorille yli 18-vuotiaille rikoksenteikijöille. Suomessa nuorten rikoksenteikijöiden lyhyemmät elinkautisvankeudet madaltavat rangaistuksen pituuden keskiarvoa jonkin verran. Vakavista henkirikoksista tuomitut seuraamukset voivat eri Pohjoismaissa vaihdella ylipäättään seuraamusjärjestelmien eroavaisuuksien vuoksi. Muissa maissa esimerkiksi murhaan syyllistyneet saatetaan elinkautisen vankeusrangaistuksen sijaan tuomita määräaikaiseen vankeusrangaistukseen, hoitoseuraamukseen tai turvasäilöön. Näin ollen elinkautisvankien suorittamia vankeusaikoja ei voi suoraviivaisesti vertailla eri Pohjoismaiden välillä.

Lopuksi voidaan vielä todeta, että hovioikeuden vapauttamisharkinnan lisäksi elinkautisvankeilla on mahdollisuus vapautua edelleen tasavallan presidentin armahduksella. Tasavallan presidentin armahdusoikeus on tarkoitettu poikkeukselliseksi tavaksi vapautua rangaistuksen suorittamisesta. Kysymys on sen arvioimisesta, muodostuuko yksittäisessä tapauksessa rangaistuksen suorittaminen joko kokonaisuudessaan tai osittain inhimillisesti katsoen kohtuuttomaksi tekijään liittyvien henkilökohtaisten syiden vuoksi. Edellisen kerran elinkautisvanki on vapautunut armahdusmenettelyn kautta vuonna 2007²⁹⁰. Vaikka elinkautisvankien ehdonalainen vapauttaminen on säädetty Helsingin hovioikeuden tehtäväksi, voidaan kuitenkin pitää perusteltuna, että myös elinkautisvankien kohdalla mahdollisuus armahduksen anomiseen säilyy edelleen yhtäläisesti muiden vankien tavoin.

2.6.4 Väkivaltariskiärviot ehdonalaisen vapauden valvonnan perusteena (ns. vakava-arviointi)

Määräaikaiseen vankeusrangaistukseen väkivalta- tai seksuaalirikoksesta tuomittu voidaan asettaa ehdonalaisen vapauden ajaksi valvontaan, mikäli hänen riskinsä syyllistyä uuteen vastaavanlaiseen rikokseen arvioidaan korkeaksi (nk. vakava-arviointi). Sääntelyn tavoitteena on tällaisten henkilöiden väkivalta- ja seksuaalirikosten uusimisen vähentäminen. Koska sääntelyn kohderyhmä on suhteellisen laaja, on sääntely merkinnyt

²⁹⁰ Rikosseuraamuslaitoksen tilastot.

väkivaltariskiarvioinnin käytön merkittävää laajentamista rangaistusten täytäntöönpanossa. Asiaa koskeva sääntely on ollut voimassa 1.9.2019 lukien. Valvontaan voidaan asettaa sellaiset vangit, jotka ovat tehneet rikoksensa lain voimaan tulon jälkeen. Koska sääntelyä on voitu soveltaa vasta suhteellisen lyhyen aikaa, ei varsinaista seurantatutkimusta sääntelyn mahdollisista vaikutuksista ole voitu vielä tehdä.

Vaarallisuuden- ja väkivaltariskin arvioimista selvittäneessä VN TEAS-hankkeessa on kuitenkin arvioitu uutta sääntelyä ja sen käytännön toteutumista lain soveltamisen alkuvaiheessa²⁹¹. Hankkeen loppuraportissa on katsottu, että sääntelyn kohderyhmä on epäselvä ja lainsäädäntöön liittyvät toimenpiteet ovat olleet suunniteltua vähäisempiä. Loppuraportin mukaan vakava-arviointi on käytännössä ollut menettelynä huomattavasti kevyempi kuin esimerkiksi elinkautisvankien väkivaltariskiarviointi. Arviointiin käytetty työmäärä elinkautisvankien kohdalla on selvästi suurempi.

Vakava-arviointia koskevan hallituksen esityksen mukaan strukturoidut riskiarviointimenetelmät, kuten HCR-20, toimivat yhtenä tietolähteenä henkilön riskiä arvioitaessa. Arvioinnin tulisi kuitenkin esityksen mukaan perustua monipuoliseen tiedonkeruuseen ja vangen yksilöllisten olosuhteiden huomioimiseen haastatteluihin ja muunlaiseen asiantuntemukseen²⁹². Vakava-arvioinnit tehdään Rikosseuraamuslaitoksen asiakasarvioinnin yksikössä Vankiterveydenhuollon yksikköä konsultoiden. Elinkautisvankien väkivaltariskiarviointi puolestaan tehdään Vankiterveydenhuollon yksikön Psykiatrisessa vankisairaalassa. Yleisesti voidaan todeta, että ammatilliset lähtökohdat arviointien tekemiseen ovat näin ollen erilaiset. Vakava-arvioinnissa ei siten ole kyse elinkautisvankien väkivaltariskiarvioinnin tavoin lääketieteellisestä arviosta.

Arvioinnin piiriin sääntelyn myötä tulevien vankien määrä on arvioitu olevan selvästi suurempi kuin esimerkiksi elinkautisvankien määrä²⁹³. Arviointi edellyttää lisäksi yhteistyötä ja tietojen vaihtoa Rikosseuraamuslaitoksen ja Vankiterveydenhuollon yksikön välillä. Arvioinnissa ja sen perusteella valvontaan asettamisessa on kyse uudenlaisesta menettelystä, jonka käytännön toimivuus edellyttää aktiivisia toimia mainituissa viranomaisissa.

Rikosseuraamuslaitoksessa on annettu lain voimaan tulon jälkeen menettelytapaohje, jossa ohjeistetaan muun muassa kohderyhmän tunnistamisesta, rangaistusajan suunnittelusta, riskiarvioinnista ja valvonnan sisällöstä²⁹⁴. Rikosseuraamuslaitokselta saadun sel-

291 Tolvanen, Matti ym., Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioiminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:70, s. 148-162.

292 HE 268/2016 vp, s. 27.

293 HE 119/2018 vp, s. 29.

294 Rikosseuraamuslaitoksen menettelytapaohje 28.11.2019, dnro 10/400/2019.

vityksen mukaan Rikosseuraamuslaitoksessa on pyritty edelleen menettelytapaohjeen antamisen jälkeen kehittämään vakava-arviointia koskevaa menettelyä. Rikosseuraamuslaitoksen 1.9.2022 voimaan tulleen organisaatiouudistuksen myötä menettelyä saadaan oletettavasti entisestään tehostettua, kun arviointia tehdään organisatorisesti yhdessä asiakasarvioinnin yksikössä aiemman kolmen alueellisen arviointikeskuksen sijaan.

2.6.4.1 Päätelmät

Vakava-arviointia koskeva sääntely on ollut voimassa vasta muutaman vuoden. Lain soveltamisalaan kuuluvien, jo ehdonalaisten vapauteen päässeiden vankien joukko on siten toistaiseksi ollut vielä melko pieni. Uuden sääntelyn vaikuttavuudesta rikosten uusimiseen ei näin ollen voida vielä tehdä selvitystä.

Kun säännösten soveltamisesta on ehtinyt kertyä enemmän kokemusta, tulisi vakava-arviointia koskevan menettelyn ja valvontaan asettamista koskevien säännösten toimivuus arvioida kokonaisuutena. Tässä yhteydessä tulisi selvittää myös millainen vaikutus kohderyhmän uusimiseen uudella lainsäädännöllä on ollut. Lakivaliokunta on sääntelyn eduskuntakäsittelyn yhteydessä todennut, että uudistuksen vaikutuksia on syytä seurata ja saatujen kokemusten perusteella arvioida myös mahdollista kohderyhmän laajentamista²⁹⁵.

Vaikka uusi vakava-arviointia koskeva sääntely koskeekin ennen kaikkea mahdollisuutta asettaa vanki ehdonalaisten vapauden ajaksi valvontaan, on sääntelyn taustalla tavoitteena lisätä väkivalta- ja seksuaalirikoksiin syyllistyneiden vankien uusimisriskiä alentavaa kuntoutustoimintaa vankeusaikana. Riskiarvioinnin kehittämisen lisäksi tulisikin varmistaa, että kyseisen sääntelyn kohderyhmään kuuluvat vangit tunnustetaan riittävän aikaisessa vaiheessa tuomion täytäntöönpanoa ja heitä motivoidaan osallistumaan riskiä alentaviin toimintoihin. Riskiarvioinnin, vankeusaikaisten toimintojen ja ehdonalaisten vapauden valvonnan sisällön tulisi muodostaa yhdessä kokonaisuus, jossa tavoitteena on alentaa tuomitun uusimisriskiä. Vakava-arvioinnin kohderyhmän, eli määräaikaiseen vankeuteen tuomitujen, lisäksi vastaavanlainen tavoite tulisi asettaa kaikkien elinkautisvankeuteen, koko rangaistukseen ja yhdistelmä-rangaistukseen tuomitujen kohdalla. Johdonmukaiset, uusimisriskin alentamiseen tähtäävät prosessit, tulisi olla osa kaikkien vakaviin väkivalta- ja seksuaalirikoksiin syyllistyneiden vankien tuomioiden täytäntöönpanoa riippumatta siitä, mihin seuraamukseen heidät on tuomittu.

295 LaVM 9/2018 vp, s. 4.

2.6.5 Pituudeltaan määrittelemättömien seuraamusten käyttö

Muun muassa Norjassa, Saksassa ja Tanskassa on käytössä turvaamistoimeksi luokiteltava turvasäilö. Näissä maissa korostuu oikeuspsykiatrisen hoidon tarpeen lisäksi tai jopa sijasta tarve suojata yhteiskuntaa henkilöiltä, joiden arvioidaan olevan vaarallisia myös tulevaisuudessa. Tällaiset henkilöt voidaan eräissä tapauksissa sulkea yhteiskunnan ulkopuolelle riippumatta siitä, missä tilassa he olivat rikoksen tehdessään ja mitkä heidän hoitotarpeensa ja –mahdollisuutensa ovat. Ruotsissa ei ole vastaavaa lainsäädäntöä ja oikeuspsykiatrisen hoidon tavoitteena on nimenomaisesti parantaa, ei sulkea yhteiskunnasta.

Myös Suomessa on aika ajoin esitetty turvasäilön käyttöönottoa. Muihin oikeusjärjestelmiin sisältyvät ratkaisut eivät kuitenkaan ole sellaisenaan kopioitavissa Suomeen. Oikeusjärjestelmät eri maissa muodostavat omat kokonaisuutensa, jolloin yksittäisten elementtien sijaan on tarkasteltava järjestelmiä kokonaisuutena. Norjassa ei esimerkiksi ole käytössä elinkautista vankeutta. Rikosoikeudellisen seuraamusjärjestelmän lisäksi eri maiden järjestelmiä vertailtaessa on huomioitava tahdosta riippumattoman oikeuspsykiatrisen hoidon asema ja erot esimerkiksi henkilön syyntakeisuutta koskevassa sääntelyssä. Ruotsin lainsäädäntöön esimerkiksi ei sisälly syyntakeisuuden käsitettä vaan ratkaisevaa on tekijän vakava mielenterveyden häiriö rikoksen tekohetkellä, ja hänet voidaan edellytysten täytyessä tuomita joko vankeusrangaistukseen tai tahdosta riippumattomaan oikeuspsykiatriseen hoitoon. Eroja on myös mielenterveyden ja sen eri häiriöiden määritelmässä eri maiden lainsäädännössä. Rikoksenteijä voi siis eri maissa menettää eri tavoin vapautensa joko rikosoikeudellisen seuraamuksen kautta tai lääketieteellisin perustein. Tällöin myös vapautumisen edellytykset voivat poiketa toisistaan eri maissa.

Suomessa elinkautinen vankeus on ennalta määräämättömän pituinen, sillä sille ei ole lainsäädännössä asetettu enimmäisaikaa. Ainoana rajauksena on, että elinkautisesta voi vapautua aikaisintaan vangin suorittettua vankeusrangaistusta 12 vuotta (alle 21-vuotiaana tehdyissä teoissa 10 vuotta). Lainsäädäntö ei siten estä sitä, että elinkautinen vankeus kestäisi rikoksenteijän loppuelämän ajan. Edellytyksenä kuitenkin on, että vapauttamista tulee Helsingin hovioikeudessa harkita määräajoin vangin tai Rikosseuraamuslaitoksen hakiessa vapauttamista. Kun elinkautisvangin vapauttamisharkinta on kokonaisharkintaa, jossa myös vangin riskille syyllystyä uuteen väkivaltarikokseen annetaan merkitystä, voidaan elinkautisvankeuteen katsoa liittyvän myös turvaamistoimielementti. Suomessa pisin nykylainsäädännön aikana suoritettu elinkautisvangin vankeusaika on tällä hetkellä noin 22 vuotta²⁹⁶.

296 Koskee elinkautisvankeja, jotka ovat vapautuneet 1.10.2006 jälkeen tuomioistuimen päätöksellä.

Elinkautiseen vankeusrangaistukseen on Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännön mukaan kuitenkin liityttävä vangin tulevaisuudennäkymä vapautumisesta ja mahdollisuus vapaudenmenetyksen jatkumisen tarkistamiseen. Tämä merkitsee, että elinkautinen vankeusrangaistus ilman laissa säädettyä vapauttamismenettelyä ja tosiasiallista vapautumismahdollisuutta ei täyttäisi Euroopan ihmisoikeussopimuksen vaatimuksia. Turvasäilön osalta Euroopan neuvoston vaarallisia rikoksentekejiä koskeva suositus puolestaan edellyttää, ettei turvasäilö saa olla luonteeltaan vain rankaiseva, vaan sille on annettava sisältö, joka tavoitteena on rikoksentekeijän sopeutuminen yhteiskuntaan. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on myös katsonut, että vaarallisuutensa perusteella turvasäilöön määrätylle on järjestettävä toimenpiteitä, jotka tähtäävät uusimisriskin vähentämiseen ja siten vapaudenmenetyksen lyhentämiseen.

Vuonna 2006 Suomessa luovuttiin mahdollisuudesta jatkaa rikoksentekeijän eristämistä määrittelemättömän pituisen ajan vaarallisuuden perusteella, mikä oli sisällynyt pakkolaitosjärjestelmään. Käytännössä mahdollisuutta jatkaa eristämistä tuomioistuimen määräämän rangaistuksen suorittamisen jälkeen ei ollut sovellettu enää 1970-luvun puolivälin jälkeen²⁹⁷. Pakkolaitosjärjestelmän seuraajana on ollut ensin koko rangaistuksen suorittaminen vankilassa ja vuodesta 2018 yhdistelmä rangaistus. Vaikka nykyisin kyse on selvästi rangaistuksesta, on myös yhdistelmä rangaistukseen tuomitun vaarallisuuteen perustuvassa pidennetyssä vapauden menetyksessä ja sitä seuraavassa valvonta-ajassa perusteena muiden henkilöiden hengen, terveyden tai vapauden suojeleminen. Myös elinkautisvankeuden kohdalla, erityisesti jos elinkautista vankeusrangaistusta jatketaan väkivaltariskin perusteella, on kyse välittömästi yhteiskunnan suojelemiseen liittyvästä toimenpiteestä, jonka yhteys alkuperäiseen rangaistukseen on jo heikentynyt.²⁹⁸

Rikosoikeus puuttuu aina perusoikeuksiin²⁹⁹. Tämä tarkoittaa, että perusoikeuksien rajoitusedellytykset on otettava huomioon rikoslainsäädäntöä säädettäessä³⁰⁰. Rajoittamisen pitää olla painavan yhteiskunnallisen tarpeen vaatima. Rajoitusten on myös oltava välttämättömiä hyväksyttävän tarkoituksen saavuttamiseksi, eli rajoitus ei saa mennä pidemmälle kuin on perusteltua ottaen huomioon rajoituksen taustalla olevan yhteiskunnallisen intressin painavuus suhteessa rajoitettavaan oikeushyvään.

297 HE 262/2004 vp, s. 6.

298 Repo, Katja, Vaaralliset rikoksentekeijät: perusoikeuksien hyväksyttävää suojelua? Helsingin yliopisto, Oikeustieteellinen tiedekunta 2020, s. 48.

299 PeVL 23/1997 vp, s. 2.

300 Melander, Sakari, Kriminalisointiperiaatteet ja perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset. Lakimies 6/2002, s. 938; Repo, Katja, Vaaralliset rikoksentekeijät: perusoikeuksien hyväksyttävää suojelua? Helsingin yliopisto, Oikeustieteellinen tiedekunta 2020, s. 42.

2.6.5.1 Päätelmät

Seuraamusjärjestelmän toimivuutta arvioitaessa tulee pitää mielessä Suomen lainsäädännön kehitys pidemmällä aikavälillä ja syyt nykyisen järjestelmän muotoutumiselle. Pakkolaitoksesta luopumisen taustalla olivat eristämisessä nähdyt perus- ja ihmisoikeusongelmat³⁰¹. Jo tuolloin tunnistettiin vaarallisuuden arviointiin liittyvät haasteet. Tuolloin tehdyssä tutkimuksessa todettiin, että pakkolaitokseen eristettyjen ja niiden, joiden kohdalla eristämistä oli harkittu, mutta joita ei ollut katsottu vaarallisiksi, uuteen väkivaltarikokseen syyllistyminen oli samalla tasolla³⁰². Muutosta koskevassa hallituksen esityksessä³⁰³ on myös todettu, että Suomessa pakkolaitokseen määrääminen vaikutti rangaistuksen pituuteen, mutta ei sen sisältöön. Edelleen esityksessä on todettu, että muun muassa Tanskan ja Norjan järjestelmissä eristämispäätös vaikuttaa keskeisesti myös rangaistuksen sisältöön, johon kuuluu psykiatrista tai muuta hoidollista sisältöä.

Vaarallisiksi arvioiduille rikoksenuusijoille tarkoitettu yhdistelmä-rangaistus on varsin tuore uudistus järjestelmässämme. Yhdistelmä-rangaistuksen kohderyhmä, eli vakavan rikoksen uusineet ja oikeuspsykiatrisessa arvioinnissa erittäin vaaralliseksi toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle arvioidut rikoksenteekijät voidaan ajatella muodostavan sen henkilöryhmän, johon eräissä muissa maissa sovelletaan turvasäilöä. Ensimmäinen yhdistelmä-rangaistukseen tuomittu on aloittanut vuoden mittaisen valvonta-aikansa vasta vuonna 2022, minkä vuoksi valvonta-ajan toimivuudesta ei ole vielä kokemuksia. Näin ollen ei ole perusteltua lähteä muuttamaan samaa kohderyhmää koskevaa lainsäädäntöä, kun tällaiselle muutokselle ei ole esitetty sellaisia painavia yhteiskunnallisen tarpeen vaatimuksia, joita perusoikeuksien rajoittaminen edellyttää ja jotka olisivat ilmenneet yhdistelmä-rangaistuksen säätämisen jälkeen.

Vaarallisuuden tai väkivaltariskin perusteella tapahtuvassa eristämisessä on kyse keskeisesti muiden henkilöiden suojelemisesta vakaviin väkivalta- ja seksuaalirikoksiin syyllistyneiltä. Tällöin rangaistuksen tarkoitus painottuu yhteiskunnan turvallisuuden suojelemiseen ja teon ja sen ilmentämän syyllisyyden ja siitä ansaitun, oikeudenmukaisen rangaistuksen ajatus vähenee.³⁰⁴ Vaarallisuuden ja väkivaltariskin arvioinnin luotettavuuteen liittyviä ongelmia on käsitelty edellä olevissa jaksoissa. Etenkin yksilötasolla rikoksenteekijän tulevan käyttäytymisen arviointi on osoittautunut vaikeaksi. Tämän vuoksi ainakin yksinomaan henkilön vaarallisuuteen perustuviin seuraamuksiin on suhtauduttava hyvin varauksellisesti. Murhasta tuomituista elinkautisvangeista esimerkiksi 60 prosenttia on

301 PeVL 21/2005 vp.

302 HE 262/2004, s. 28-29.

303 HE 262/2004, s. 27.

304 Repo, Katja, Vaaralliset rikoksenteekijät: perusoikeuksien hyväksyttävää suojelua? Helsingin yliopisto, Oikeustieteellinen tiedekunta 2020, s. 11.

vankilassa ensimmäistä kertaa³⁰⁵, mikä tarkoittaa, ettei heillä ole taustallaan ainakaan merkittävää rikollisuutta, jonka perusteella tulevaa vakavaa rikosta olisi voitu ennakoita. Jos-sain määrin on myös hyväksyttävä, ettei millään rangaistuksilla tai turvaamistoimilla voida täysin estää vakavienkaan rikosten uusimista.

Todettakoon vielä, että rikoslakiin sisältyy säännös mahdollisuudesta lykätä vangin ehdonalaista vapauttamista, jos vangin käyttäytymisen tai hänen esittämiensä uhkausten johdosta on olemassa ilmeinen vaara, että vanki vapauduttuaan syyllistyy henkeä, terveyttä tai vapautta törkeästi loukkaavaan rikokseen ja vapauttamisen lykkääminen on tarpeen rikoksen estämiseksi³⁰⁶. Lykkääminen on tarkoitettu poikkeukselliseksi menettelyksi, jota voidaan soveltaa esimerkiksi, jos vangin katsotaan tarvitsevan mielenterveyshoitoa. Ehdonalaisen vapauttamisen lykkääminen voi olla perusteltua yksittäistapauksissa, mutta vapautumisen lykkääminen ei suoraan voida katsoa vaikuttava rikoksentekijän vaarallisuuteen. Näin ollen ehdonalaisen vapautumisen lykkääminen ei ainakaan yleisesti ole keino, jolla rikoksentekijän vaarallisuutta voidaan vähentää.

Määrittelemättömän pituista vapauden menetystä voi merkitä turvasäilön käytön tai elinkautisen vankeuden lisäksi myös rikoksentekijän oikeuspsykiatrinen tahdosta riippumaton hoito. Oikeuspsykiatrisen hoidon nykytilan arviointia on käsitelty jäljempänä jaksossa 2.6.8.

2.6.6 Tukitoimet vankeusaikana ja vapauttamisen yhteydessä

Vankeuden täytäntöönpanon tavoitteena on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä vangin elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan. Rikoksen uusimisiriski on korkeimmillaan heti vankilasta vapautumisen jälkeen. Suurin osa uusijoista syyllistyy uuteen rikokseen vuoden sisällä vapautumisesta. Vakavaan väkivalta- tai seksuaalirikokseen syyllistyneet ovat tavallisesti olleet vankeudessa pitkään, minkä vuoksi asteittainen ja suunniteltu vapauttaminen on heidän kohdallaan erityisen tärkeää. Tärkeänä osana vapauttamista ovat erilaiset vangeille kohdistetut tukitoimet, kuten päihde- ja muu kuntoutus, jossa keskeistä on Rikosseuraamuslaitoksen ja muiden viranomaisten välinen yhteistyö. Viranomaisten välisestä yhteistyöstä säädetään laissa. Riittävien tukitoimien avulla voidaan tukea vangin omaa sopeutumista vapauteen, mutta myös suojella yhteiskuntaa laajemminkin uusilta vakavilta rikoksilta.

305 Rikosseuraamuslaitoksen tilastot.

306 rikoslain 2 c luvun 9 §:n 2 momentti.

2.6.6.1 Toimet vankeusaikana

Vaarallisimpien väkivaltarikollisten kohdalla uusimisriskin alentamiseen tähtäävät toimet tulisi aloittaa heti vangin saapuessa vankilaan. Vangin yksilölliset tarpeet tulisi pyrkiä tunnistamaan vankilassa ja Rikosseuraamuslaitoksen asiakasarvioinnin yksikössä, johon on keskitetty muun muassa vakaviin väkivalta- ja seksuaalirikoksiin syyllistyneiden vankien riski- ja tarvearviointi sekä rangaistusajan suunnitelman laatiminen. Rikosseuraamuslaitoksessa on tullut 1.9.2022 voimaan organisaatiouudistus, minkä myötä asiakasarvioinnin yksikkö vastaa valtakunnallisesti tällaisesta työstä. Aiemmin riski- ja tarvearviointia on tehty kolmessa Rikosseuraamuslaitoksen eri alueen arviointikeskuksessa. Käytännöt arvioinnissa ovat vaihdelleet merkittävästi alueesta riippuen. Vakaviin väkivalta- ja seksuaalirikoksiin syyllistyneiden riski- ja tarvearvioinnin keskittäminen organisaatioltaan yhtenäiseen asiakasarvioinnin yksikköön voidaan odottaa yhdenmukaistavan arviointia ja rangaistusajan suunnittelua riippumatta siitä, missä vankilassa vanki suorittaa tuomiotaan ja missä paikallisessa arviointiyksikössä arviointi toteutetaan.

Etelä-Suomen alueella on ollut vuodesta 2018 toimintamallina niin kutsuttu polutettu rangaistusajan suunnitelma muun muassa sellaisille vangeille, joilla arvioitu olevan korkea väkivalta- tai seksuaalirikoksen uusimisriski ja joiden sitoutuminen tavanomaiseen rangaistusajan suunnitelman mukaiseen työskentelyyn on heikkoa. Polutettua rangaistusajan suunnitelmaa on tarkoitus organisaatiouudistuksen myötä laajentaa valtakunnalliseksi toimintamalliksi. Mallissa vangille asetetaan päätavoitteiden lisäksi pienemmän aikavälin konkreettisia välitavoitteita. Tavoitteista keskustellaan yhteistyöpalavereissa, joihin osallistuu vanki, asiakasarvioinnin yksikön vastuutyöntekijä, vankilan vastuutyöntekijä ja tarpeen mukaan muita vankilan työntekijöitä. Keskeistä on vangin oma osallistuminen tavoitteiden asettamiseen ja suunnitelman etenemisen arviointiin. Polutettu rangaistusajan suunnitelma kytketään lisäksi valvottuun koevapauteen ja ehdonalaisvalvontaan. Valvotussa koevapaudessa tukipartion työntekijät ja ehdonalaisvalvonnassa tuleva valvoja ovat mukana vähintään viimeisessä yhteistyöpalaverissa. Vankeuden loppuvaiheessa ja mahdollisesti jo aiemmin vankeuden aikana tavoitena on, että asiakasarviointiyksikön aktiivinen rooli vähenee ja vastuu siirtyy eteenpäin muille vangin kanssa työskenteleville. Tällaisesta polutetusta rangaistusajan suunnitelmasta on saatu hyviä kokemuksia muun muassa moninkertaisten väkivaltarikosuusijoiden kohdalla.

Vaarallisimpien väkivaltarikollisten osalta Rikosseuraamuslaitoksessa tulisi olla jatkossa selkeä prosessi, jossa vangille tehdään vankeuden alussa riittävä riski- ja tarvearviointi, arviointia päivitetään tarvittaessa pitkän vankeuden aikana ja vangille tehtävää rangaistusajan suunnitelmaa myös päivitetään säännöllisesti. Pitkää vankeusrangaistusta suorittava vanki voi siirtyä vankilasta toiseen useampaan kertaan ja olla myös ajoittain esimerkiksi Vankiterveydenhuollon Psykiatrisessa vankisairaalassa hoidossa. Tämän vuoksi olisi tärkeää, että vangille olisi nimetty asiakasarvioinnin yksiköstä vastuutyöntekijä, jonka kautta keskeinen tieto vangin tilanteesta välittyy eri tahojen välillä. Muussa tapauksessa vangin

vankeusaikaiset tukitoimet saattavat jäädä irrallisiksi, eikä millään taholla ole selkeää kokonaiskuvaa vankeusajan etenemisestä. Vangin nykyistä tiiviimpi arviointi ja rangaistusajan suunnitelman toteutumisen seuranta sekä nimetyn vastuuvirkamiehen mukana olo rangaistusajan eri vaiheissa edellyttää luonnollisesti lisäresursseja Rikosseuraamuslaitokselle.

Arvioinnin ja suunnittelun lisäksi olennaista vankeusaikaisissa tukitoimissa on niiden riittävä saatavuus. Vaarallisimpien väkivaltarikosten kohdalla ongelmaksi saattaa muodostua se, että vanki suorittaa vankeusaikaansa vankilassa, jossa ei ole tarjolla riittävästi erityisosaamista tai vangille soveltuvaa kuntouttavaa ohjelmatoimintaa. Vaarallisimpien väkivaltarikollisten kohdalla suurin ongelma saattaa kuitenkin olla vangin motivaation puute. Vangin motivaation löytäminen onkin keskeistä tukitoimien ja kuntouttavan toiminnan onnistumisessa. Tästä syystä jatkuvaan motivointiin tulisi kiinnittää tällaisen vankiryhmän kohdalla erityistä huomiota.

Vakavaan väkivaltarikollisuuteen toistuvasti syyllistyvillä henkilöillä on huomattavan paljon psyykkisiä ongelmia, jotka myös hyvin usein ovat alkaneet jo nuoruudessa. Diagnostoisista valtaosa liittyy persoonallisuuden häiriöihin ja päihiteisiin³⁰⁷. Suomessa tehdyssä selvityksessä todettiin, että niistä vakavan rikoksen uusineista rikoksentekeijöistä, joiden vaarallisuutta oli arvioitu tuomioistuimen pyynnöstä mielentilatutkimuksen yhteydessä, 94,6 prosentilla diagnosoitiin päihdeongelma ja 93,7 prosentilla persoonallisuushäiriö. Arvioituista 91,9 prosenttia oli ollut päihtynyt rikoksentekehoketkellä.³⁰⁸

Vangille on mahdollisuuksien mukaan varattava tilaisuus psykologin antamaan ja muuhun vastaavaan neuvontaan, tukeen ja hoitoon³⁰⁹. Vastuu vankeusaikaisten psykologipalvelujen järjestämisestä on Rikosseuraamuslaitoksella. Rikosseuraamuslaitoksen avovankiloihin ei ole pääsääntöisesti kohdennettu psykologin virkoja. Tämän lisäksi erityisesti kasvukeskuksista kauempana sijaitseviin vankiloihin on ollut vaikeuksia saada psykologin virkaa täytettyä. Näin ollen vangit ja tutkintavangit sekä avo- ja suljetuissa laitoksissa olevat vangit ovat tällä hetkellä eriarvoisessa asemassa suhteessa psykologipalvelujen saatavuuteen rangaistusajana riippuen vangin sijoituspaikasta. Psykologityön kohdalla keskeistä on, että psykologi pyrkii edistämään vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan, vangin elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan.

307 Repo, Katja, Vaaralliset rikoksentekeijät: perusoikeuksien hyväksyttävää suojelua? Helsingin yliopisto, Oikeustieteellinen tiedekunta 2020. 127; Pohjola, Annakaisa, Vaarallinen rikoksentekeijä? Tutkimus rikoksentekeijän vaarallisuuden arvioinnista rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä. Suomalainen lakimiesyhdistys 2017, s. 363.

308 Joelsson, Petteri, Repo, Katja, Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki, Particularly dangerous offenders in Finland – need for substance use rehabilitation? *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 4.2.2021.

309 Vankeuslain 10 luvun 5 §.

Suljetuissa vankiloissa on tällä hetkellä 14 psykologia. Kokonaisuutena arvioiden koko maan vankiloissa psykologien määrä on alimitoitettu vankien tarpeisiin ja psyykkisiin ongelmiin nähden. Koska pitkäaikaisvangit, kuten esimerkiksi elinkautisvangit, pyritään mahdollisuuksien mukaan vapauttamaan avovankilan kautta, olisi tärkeää, että myös avovankiloissa olisi riittävä psykologin tuki saatavilla. Avovankilavaihe on vangille tärkeä vaihe asioiden työstämisen kannalta ja siviilielämään palaamiseen valmistautumisessa.

Psykologien lisäksi psykiatrasta osaamista tarvittaisiin vaarallisimpien väkivaltarikollisten kohdalla vankiloissa nykyistä enemmän.

Mielentilatutkimusten vähenemistä ja väkivaltarikollisten psykiatrasta hoitoa selvittäneen 2021 valmistuneen tutkimushankkeen loppuraportissa on todettu, että vankeusrangaisituksen aikana tulisi voida järjestää erityisryhmille, kuten psykiatrisesti oireileville alentuneesti syyntakeisiksi katsotuille vangeille kuntouttavaa toimintaa vankilassa tai sen ulkopuolella³¹⁰. Myös syyntakeisiksi katsotuilla väkivaltarikollisilla voi olla korostunutta tarvetta psykiatriselle hoidolle.

Yhtenä vaihtoehtona on psykologisen ja psykiatrisen tuen lisääminen muutamalla vankilan osastolla, johon keskitettäisiin vakaviin väkivaltarikoksiin syyllistyneitä vankeja, joilla korostuu tällaisen tuen tarve. Tällaisilla osastoilla voitaisiin panostaa myös Rikosseuraamuslaitoksen henkilöstön osaamiseen vaarallisimpien väkivaltarikollisten kohtaamisessa ja kuntouttamisessa. Yksi tämänkaltaisen kahdeksanpaikkainen osasto on jo ainakin Riihimäen vankilassa. Vuonna 2021 aloittaneen osaston toimintaa ylläpidetään ja kehitetään yhdessä Vankiterveydenhuollon yksikön kanssa. Kehittämisessä mukana ovat muun muassa Vankiterveydenhuollon yksikön psykiatri ja psykologi, Rikosseuraamuslaitoksen valvontahenkilökuntaa ja erityisohjaaja sekä vankilan johto. Vankiterveydenhuollon yksikön psykiatri ja psykologi ovat antaneet työhönsä osastolla työskentelevälle valvontahenkilöstölle. Toiminnan keskiössä on psykiatrisen hyvinvoinnin lisäämisen ohella vankien väkivaltariskin vähentäminen. Toistaiseksi kokemukset uudesta osastosta ovat olleet myönteisiä.

Suomessa on useisiin muihin maihin verrattuna eroteltu hoito ja seuraamukset melko selkeästi. Erityisesti vakaviin väkivalta- ja seksuaalirikoksiin syyllistyneiden kohdalla olisi perusteltua liittää vankeuden täytäntöönpanoon nykyistä vahvemmin hoidollista tukea, jotta uusimisriskiin voitaisiin vaikuttaa mahdollisesti nykyistä enemmän jo vankeuden

310 Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki ym., Mielentilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrisen hoito. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:30, s. 239.

aikana. Tällaisen toiminnan lisääminen edellyttäisi lisäresursseja sekä Rikosseuraamuslaitokselle että Vankiterveydenhuollon yksikölle.

Päihdetyössä Rikosseuraamuslaitos tekee tiivistä yhteistyötä Vankiterveydenhuollon yksikön kanssa, ja vankiterveydenhuolto osallistuu päihdetyöhön käytössä olevien resurssien puitteissa. Vankiterveydenhuollon päihdehoito käsittää muun muassa päihdearvioinnin, vieroitushoitoa, päihdehaittojen vähentämistyötä, päihdepsykiatrasta hoitoa sekä opioidiriippuvaisten korvaus- ja ylläpitohoitoa. Vankiterveydenhuollossa korvaushoitoa voidaan jatkaa niille, jotka ovat jo korvaushoidossa vankilaan tullessaan. Tällä hetkellä kaikki opioidiriippuvaiset korvaushoidon tarpeessa olevat eivät siten pääse vankeuden aikana korvaushoitoon.

Rikosseuraamuslaitoksessa päihdetyötä toteuttavat päihdetyön erityisohjaajat. Vankiloissa järjestetään päihdekuntoutusta ryhmämuotoisena ohjelmatoimintana ja yksilötyönä. Vankiloitten välillä on kuitenkin eroja päihdetyön järjestämisessä. Vankilan yksikönpäälliköillä on suuri merkitys siinä, kuinka paljon ja minkälaista kuntoutusta laitoksessa järjestetään.

2.6.6.2 Toimet vapauttamisen yhteydessä

Vakaviin väkivalta- ja seksuaalirikoksiin syyllistyneiden vankien kohdalla vapautumisen huolellinen valmistelu sekä asteittainen ja hallittu vapauttaminen ovat tärkeitä uusimiskannalta. Elinkautisvangeista valtaosa vapautuu muun muassa sähköistä valvontaa sisältävän valvotun koevapauden kautta ja kaikki elinkautisvangit ovat valvonnassa kolmivuotisen ehdonalaisen vapauden ajan. Yhdistelmärangaistukseen tuomitut puolestaan suorittavat vankeusajan päätyttyä vuoden mittaisen valvonta-ajan, johon sisältyy sähköistä valvontaa sekä muita rajoitus- ja tukitoimia. Myös määräaikaiseen vankeusrangaistukseen tuomitut korkean uusimiskannan omaavat väkivalta- ja seksuaalirikolliset voidaan asettaa ehdonalaisen vapautensa ajaksi valvontaan.

Vaarallisimpien väkivaltarikollisten kohdalla vapautumisen yhteydessä korostuvat valvonnan lisäksi erityisesti psykiatrisen hoidon ja päihdepalveluiden järjestäminen. Onnistunut psykiatrisen hoidon jatkumo vankiterveydenhuollosta julkiseen terveydenhoitoon vaatii yksilöllistä suunnittelua. Psykiatrasta hoitoa vankeusaikanaan saaneen potilaan vapautuessa hänelle pyritään hoidon tarpeen jatkuessa järjestämään aika paikalliselle psykiatrisen poliklinikalle, tai vakavammassa tapauksissa sairaalapaikka. Hoitojatkumoiden käytännön toteutumisessa on kuitenkin voimakasta alueellista vaihtelua. Osa psykiatrisessa hoidossa olleista vangeista ei enää vapauduttuaan käytä tai saa mielenterveyspalveluja. Tilanteelle on useita syitä. Mielenterveyden häiriöstä kärsivä potilas ei aina tunnista hoidon tarvettaan, muusta syystä torjuu tarjolla olevan hoidon tai hoitoon pääsystä on viivettä. Joskus on kysymys terveydenhuollon henkilökunnan kielteisestä asenteesta vaarallisena pitämänsä entisen vangin hoitoon.

Vankeusajan jälkeisissä päihdehoidon jatkumoissa on merkittäviä ongelmia. Vapautuneiden vankien päihdekuntoutuksen tarve on jopa huomattavasti suurempi kuin psykiatrisen hoidon. Vankilan ja julkisen sektorin opioidikorvaushoidon yksiköiden prosessien yhteensovittaminen on tällä hetkellä kuitenkin vähäistä. Onnistunut siirtyminen palveluihin vankeuden jälkeen auttaisi yhteiskuntaan sopeutumisessa ja siten osaltaan myös uusintarikollisuuden vähentämisessä. Hoitoa tulisi olla tarjolla niille, jotka ovat siihen halukkaita. Tutkimustieto tahdosta riippumattoman päihdehoidon tehosta päihteiden käytön ehkäisyssä ja rikosten uusimisen vähentämisessä on ristiriitaista³¹¹.

Päihde- ja mielenterveyspalvelujen hoitojatkumoiden varmistamisessa olennaista on Rikosseuraamuslaitoksen ja Vankiterveydenhuollon yksikön yhteistyö vapautumisvaiheessa sekä riittävien resurssien varmistaminen tähän. Vankiterveydenhuollon yksikön resursseja tulisi pyrkiä lisäämään siten, että yksikön henkilökunnalla olisi nykyistä enemmän aikaa paneutua vangin vapautumisvaiheen tarpeisiin ja järjestellä vapautumisen jälkeen tarvittavia palveluita. Paremmat resurssit takaisivat myös sen, että Vankiterveydenhuollon yksiköllä olisi mahdollisuus antaa konsultaatioapua siviilipuolen toimijoille, joilla ei useinkaan ole riittävää osaamista kohdata etenkin haastavimpia väkivaltarikoksista tuomittuja henkilöitä. Erityisen tärkeää olisi pystyä järjestämään väkivaltakäyttäytymiseen kohdennettavia hoitojatkumoa sellaisen vapautuvien väkivaltarikollisten kohdalla, joilla edellytykset tahdosta riippumattomaan psykiatriseen hoitoon määräämiselle eivät täyty. Käynnissä olevassa Vankitutkimuksessa³¹² on kysytty vankien ehdotuksia muun muassa siihen, miten terveydenhuolto voisi parhaiten tukea vankia, jotta vapautuminen onnistuisi hyvin. Tutkimuksesta saatavaa tietoa voidaan hyödyntää Rikosseuraamuslaitoksen ja Vankiterveydenhuollon yksikön yhteistyön kehittämisessä.

Käytännössä haasteen vapauttamisen valmisteluun sekä hoito- ja palvelujatkumoiden suunnitteluun tuovat myös yksittäisten, kaikkein ongelmallisimpien vankien omasta toiminnasta aiheutuvat vaikeudet. Jos vanki ei ole itse motivoitunut millään tavalla muutokseen, ei hyväkään hoito- ja palvelujatkumoiden varmistaminen välttämättä turvaa uusimisriskin vähenemistä. Vanki voi myös esimerkiksi vaihtaa viime hetkellä paikkakuntaa, johon hän on vapautumassa, jolloin mahdollisesti pitkäänkin suunniteltuja jatkumoa siviiliin ei päästä toteuttamaan.

Yleisesti ottaen voidaan todeta, että Rikosseuraamuslaitoksen ja muiden viranomaispalveluiden tulisi toimia nykyistä tehokkaammin limittäin vapautumisvaiheessa. Koordinaatio-rakenteiden kehittämiselle on selkeä tarve. Kaikkilla vangin vapautumiseen osallistuvilla

311 ks. esim. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0955395915003588>.

312 Vankien terveys, työkyky ja hoidon tarve (WATTU IV)-tutkimus, peruseräraportti valmistusmassa vuonna 2023.

viranomaisilla tulisi olla nykyistä enemmän tietoa vankien tarpeista ja heidän kohtaamiseen. Vuoden 2023 alusta sosiaali- ja terveystalvet siirtyvät hyvinvointialueiden vastuulle. Tämä saattaa mahdollistaa keskitettympien palvelu- ja ohjausrakenteiden luomisen myös vapautuville vangeille.

2.6.6.3 Päätelmät

Kaikissa vankiloissa ei ole riittävää osaamista tai henkilöstöä kohdata ja kuntouttaa vakavista väkivalta- ja seksuaalirikoksista tuomittuja vankeja, joilla on motivaatio-ongelmia ja esimerkiksi psykiatrisen hoidon tarpeita. Tämän vuoksi olisi perusteltua lisätä sellaisten osastojen kehittämistä joissa olisi erityisosaamista tällaisten vankien kanssa työskentelyyn. Rikosseuraamuslaitoksessa tulisi myös kehittää selkeät prosessit korkean väkivaltariskin omaavien vankien tunnistamiseksi ja heidän rangaistusajan suunnitelmansa laatimiseksi.

Hoito- ja palvelujatkumot vapautumisvaiheessa toteutuvat nykyään vaihtelevasti, ja niiden toimivuudesta koko maan tasolla ei ole tarkempaa kokonaiskuvaa. Kokonaiskuvan muodostaminen auttaisi korjaavien toimien kohdentamisessa. Monialainen yhteistyö on keskeistä vapautumisvaiheessa. Mielenterveys- ja päihdepalvelujen yhdistämisestä on saatu erittäin hyviä kokemuksia esimerkiksi riippuvuuspsykiatrisissa yksiköissä. Monilla korkean väkivaltariskin omaavilla vangeilla on vaikean persoonallisuushäiriön lisäksi päihdeongelma. Vaikka kaikkia persoonallisuushäiriöitä ei voida varsinaisesti hoitaa, tulisi tällaisten henkilöiden kohdalla pyrkiä kuitenkin hoitamaan päihdeongelmaa, joka tavallisesti on ainakin osatekijänä rikoksiin syyllistymisessä.

Koska haastavimpien vankien kohdalla tarvitaan vapautumisen jälkeen yleensä esimerkiksi oikeuspsykiatrista erityisosaamista, ei ole tarkoituksenmukaista pyrkiä siihen, että jokainen vanki saisi omalta paikkakunnaltaan erityistason osaamista edellyttäviä palveluita. Tämän vuoksi olisi perustellumpaa pyrkiä vahvistamaan jo olemassa olevia rakenteita siten, että niitä voitaisiin hyödyntää mahdollisimman kattavasti koko maassa. Esimerkiksi Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiirin oikeuspsykiatrian poliklinikka tarjoaa valtakunnallisesti konsultaatioapua ja tarvittaessa tutkimusjaksoja oikeuspsykiatriaan liittyvissä erityiskysymyksissä. Poliklinikalla on kokemusta vakaviin väkivaltarikoksiin syyllistyneiden hoidosta ja poliklinikalla on myös hyviä kokemuksia vapautuvien vaikeahoitoisten vankien tukemisessa. Olisikin tärkeää pyrkiä kehittämään toimintamallia, jossa haastavien psykiatrista osaamista tarvitsevien vankien kohdalla Vankiterveydenhuollon yksiköstä oltaisiin säännönmukaisesti yhteydessä oikeuspsykiatrian poliklinikkaan hoitomahdollisuuksien kartoittamiseksi vapautumisen jälkeen. Oikeuspsykiatrisia poliklinikoita on myös muualla Suomessa ja myös niitä voitaisiin harkita hyödynnettävän nykyistä enemmän psykiatrista tukea tarvitsevien vapautuvien väkivaltarikollisten hoidossa.

2.6.7 Viranomaisten välinen tietojenvaihto

Vaarallisimpien väkivaltarikollisten vankeusaikaisten ja vapautumisvaiheen tukitoimien onnistumisessa viranomaisten välinen sujuva yhteistyö on keskeistä. Viranomaisten välisessä yhteistyössä puolestaan tärkeässä asemassa on yhdessä viranomaisessa kertyneen tiedon luovuttaminen toiselle viranomaiselle. Viranomaisten välistä tietojenvaihtoa määrittelevät useat yleis- ja erityislainsäädännön säädökset. Tietosuoja-asetus ((EU) 2016/679), tietosuojalaki (1050/2018) sekä laki henkilötietojen käsittelystä rikosasioissa ja kansallisen turvallisuuden ylläpitämisen yhteydessä (1054/2018) asettavat henkilötietojen käsittelylle muun muassa seuraavat vaatimukset: Henkilötietoja on käsiteltävä lainmukaisesti, asianmukaisesti ja rekisteröidyn kannalta läpinäkyvästi, ne on kerättävä tiettyä, nimenomaista ja laillista tarkoitusta varten, eikä niitä saa käsitellä myöhemmin näiden tarkoitusten kanssa yhteen sopimattomalla tavalla. Tietojen on oltava asianmukaisia ja olennaisia ja rajoitettava siihen, mikä on tarpeellista suhteessa niihin tarkoituksiin, joita varten niitä käsitellään. Suostumusperusteista tietojen keräämistä ei voida pitää nykyisen tietosuoja-lainsäädännön perusteella asianmukaisena³¹³.

Terveystietojen ja sosiaalihuoltoa koskevien tietojen käsittelyä sääntelevät lisäksi muun muassa laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999), laki potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1922), laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista, laki henkilötietojen käsittelystä Rikosseuraamuslaitoksessa sekä laki Vankiterveydenhuollon yksiköstä.

Yleisellä tasolla voidaan todeta, että tiedonvaihtoa koskeva sääntely on vaikeaselkoista ja hajaantunut useisiin eri lakeihin. Viranomaisten aktiivinen koulutus omaan työhönsä liittyvien säännösten sisällöstä onkin tämän vuoksi erityisen tärkeää.

2.6.7.1 Väkivaltariskiarvioita koskeva tietojenvaihto

Vankiterveydenhuollon yksiköstä annetussa laissa säädetään Vankiterveydenhuollon potilasrekisterissä olevien tietojen luovuttamisesta Rikosseuraamuslaitokselle (6 §) sekä toisaalta Vankiterveydenhuollon yksikön oikeudesta saada tietoja muulta terveydenhuollon toimintayksiköltä ja muulta viranomaiselta (7 §).

Vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamisen näkökulmasta olennaista on erityisesti Vankiterveydenhuollon yksikössä tehtyjen väkivaltariskiarviointien yhteydessä kertyneiden tietojen luovuttaminen. Tällaisia potilasrekisteriin talletettuja tietoja voidaan

313 Potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 13 §:n 2 momentissa on kuitenkin säädetty, että terveydenhuollon ammattihenkilö tai muu terveydenhuollon toimintayksikössä työskentelevä taikka sen tehtäviä suorittava henkilö ei saa ilman potilaan kirjallista suostumusta antaa sivulliselle potilasasiakirjoihin sisältyviä tietoja.

luovuttaa Rikosseuraamuslaitokselle elinkautiseen vankeuteen, koko rangaistukseen sekä yhdistelmä-rangaistukseen tuomittujen vankien osalta seuraavasti:

Elinkautisvangit (6 §:n 1 momentin 5 kohta)

Rikosseuraamuslaitoksen virkamiehelle, jonka virkatehtäviin kuuluu elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetun lain 1 §:n 2 momentissa tarkoitettujen vankien vapauttamisasian käsitteleminen, mainitun asian käsittelemiseksi väkivaltariskiarvio sekä asiakasarvioinnin yksikön, vankilan tai yhdyskuntaseuraamustoimiston yksikönpäällikölle taikka rikosseuraamuskeskuksen työjärjestyksessä määrätyle toiminnoista vastaavalle virkamiehelle arvioidun väkivaltariskin nojalla järjestettävän toiminnan suunnittelemiseksi ja toteuttamiseksi kirjallinen lausunto väkivaltariskiarvion johtopäätöksistä.

Koko rangaistusta vankilassa suorittavat (6 §:n 1 momentin 6 kohta)

Rikosseuraamuslaitoksen virkamiehelle, jonka virkatehtäviin kuuluu koko rangaistusta vankilassa suorittavan vankien vapauttamisasian käsitteleminen, mainitun asian käsittelemiseksi vaarallisuusarvio sekä asiakasarvioinnin yksikön, vankilan tai yhdyskuntaseuraamustoimiston yksikönpäällikölle taikka rikosseuraamuskeskuksen työjärjestyksessä määrätyle toiminnoista vastaavalle virkamiehelle arvioidun väkivaltariskin nojalla järjestettävän toiminnan suunnittelemiseksi ja toteuttamiseksi kirjallinen lausunto vaarallisuusarvion johtopäätöksistä.

Yhdistelmä-rangaistusta suorittavat (6 §:n 1 momentin 7 kohta)

Rikosseuraamuslaitoksen virkamiehelle, jonka virkatehtäviin kuuluu yhdistelmä-rangaistukseen tuomitun vankien valvonta-ajan valmistelu, valmistelua varten arvio vankien riskistä syyllistyä väkivaltarikokseen.

Elinkautiseen vankeusrangaistukseen ja koko rangaistukseen tuomittujen osalta säännökset ovat siis yhtenevät. Arvio voidaan luovuttaa kokonaisuudessaan Rikosseuraamuslaitoksen virkamiehelle, jonka virkatehtäviin kuuluu vapauttamisasian käsitteleminen. Kirjallinen lausunto väkivaltariskiarvion tai vaarallisuusarvion johtopäätöksistä voidaan luovuttaa asiakasarvioinnin yksikön, vankilan tai yhdyskuntaseuraamustoimiston yksikönpäällikölle taikka rikosseuraamuskeskuksen työjärjestyksessä määrätyle toiminnoista vastaavalle virkamiehelle arvion nojalla järjestettävän toiminnan suunnittelemiseksi ja toteuttamiseksi.

Yhdistelmä-rangaistukseen tuomittujen osalta arvio voidaan luovuttaa kokonaisuudessaan virkamiehelle, jonka virkatehtäviin kuuluu valvonta-ajan valmistelu. Erillisestä potilasrekisteriin talletettujen tietojen luovuttamisesta johtopäätösten muodossa ei ole säädetty yhdistelmä-rangaistuksen osalta.

Säädettäessä elinkautisvankien väkivaltarispiarvioinnista on asiaa koskevassa hallituksen esityksessä³¹⁴ todettu, että jollei elinkautisvankia päästetä ehdonalaiseen vapauteen, riskinarviointia voitaisiin hyödyntää suunniteltaessa hänelle vankilassa väkivallan vähentämiseen tähtäviä ja muita käyttäytymiseen vaikuttavia toimintoja ja toimintaohjelmia. Jos taas vanki päästetään ehdonalaiseen vapauteen, riskinarvioinnin tuloksia voitaisiin käyttää hyväksi valvonta-ajan suunnittelussa ja toteuttamisessa. Arvion käyttötarkoitus on näin ollen vapauttamisharkinnan lisäksi myös vankeusaikaisten toimintojen suunnittelu ja vapauttamisen valmistelu.

Käytännössä on ilmennyt epäselvyyttä sen suhteen, mitä tietoja vankilaa ja yhdyskuntaseuraamustoimistoa varten laadittavassa johtopäätöslausunnossa tulisi olla, jotta se palvelisi loppuvankeuden ja vapauttamisen suunnittelua mahdollisimman hyvin. Toisaalta josain määrin käytännön tasolla epäselväksi on jäänyt myös se, millä tavoin ja mitä kautta riskiarvion johtopäätösten tulisi siirtyä Vankiterveydenhuollon yksiköltä vankilaan ja yhdyskuntaseuraamustoimistoon.

Tältä osin tietojenvaihdon selkeyttäminen ei edellytä lainsäädännön muuttamista, vaan kyse on Vankiterveydenhuollon yksikön ja Rikosseuraamuslaitoksen välisestä vuoropuhelusta ja käytäntöjen sopimisesta. Jotta riskiarvioinnin johtopäätöksiä voidaan lain tarkoittamalla tavalla hyödyntää vankiloissa ja yhdyskuntaseuraamustoimistoissa, tulee Vankiterveydenhuollon yksiköllä olla riittävä käsitys siitä, millainen tieto johtopäätöksissä on tarpeellista. Väkivaltarispiarvioinnissa on keskitytty enenevässä määrin tunnistamaan niitä tekijöitä, jotka alentavat tai nostavat arvioitavan riskiä. Tällainen tieto sekä Vankiterveydenhuollon yksikön mahdollisesti tunnistamat vangin kuntoutustarpeet ja -mahdollisuudet ovat sellaisia keskeisiä tietoja, joiden olisi syytä välittyä sellaisenaan vankilaan ja yhdyskuntaseuraamustoimistoon. Vankilaa ja yhdyskuntaseuraamustoimistoa varten tarkoitettujen johtopäätöslausunnon laatiminen edellyttää joka tapauksessa Vankiterveydenhuollon yksiköltä lisätyötä.

Elinkautisvankeja ja koko rangaistusta suorittavia vankeja koskevien säännösten mukaan Vankiterveydenhuollon tekemien arvioiden johtopäätökset on mahdollista luovuttaa asiasarvioinnin yksikön, vankilan tai yhdyskuntaseuraamustoimiston yksikönpäällikölle taikka rikosseuraamuskeskuksen työjärjestyksessä määrätyille toiminnoista vastaavalle virkamiehelle. Toiminnoista vastaava virkamies tarkoittaa käytännössä yksikön apulaisjohtajaa. Vankeusaikaisten toimintojen suunnittelun ja vapauttamisen valmistelun kannalta olisi kuitenkin tarpeellista, että johtopäätökset voitaisiin luovuttaa myös niille virkamiehille, jotka käytännössä vastaavat tällaisista tehtävistä. Käytännön tarpeiden lisäksi tällaista muutosta puoltaisi se, että yhdistelmä-rangaistusvankien kohdalla valvonta-ajan

314 HE 279/2010 vp, s. 16/l.

suunnittelua varten tehtävä arvio voidaan luovuttaa kokonaisuudessaan Rikosseuraamuslaitoksen virkamiehelle, jonka virkatehtäviin kuuluu yhdistelmärangeistukseen tuomitun vangin valvonta-ajan valmistelu. Tietojen luovutusta koskevan sääntelyn tulisi olla mahdollisimman johdonmukaista sen suhteen, että Vankiterveydenhuollon yksikössä tehtyjä riskiarvioita voitaisiin hyödyntää Rikosseuraamuslaitoksen toiminnassa yhtäläisin periaattein riippumatta siitä, mitä rangeistusta vanki suorittaa.

Tulisikin selvittää, tietosuojaperiaatteet huomioiden ja kaikkien seuraamusten osalta, keiden Rikosseuraamuslaitoksen virkamiesten on virkatehtäviensä vuoksi välttämätöntä saada koko vaarallisuutta tai väkivaltarikoksen uusimista koskeva arvio ja minkä virkatehtävien osalta arvion johtopäätökset ovat riittävät. Tiedon käsittelyyn oikeutetut virkamiehet tulee määrittää tarkkarajaisesti. Tämä olisi mahdollisesti perusteltua määrittää laissa annetun valtuutussäännöksen nojalla Rikosseuraamuslaitoksen työjärjestyksessä.

Lakivaliokunta on elinkautisvankien väkivaltariskiarvioinnin säätämisen yhteydessä kiinnittänyt huomiota arvioon sisältyvien tietojen välittymiseen, eli säännösten toimivuuteen riittävän tiedonsaannin kannalta³¹⁵. Jo säätämisvaiheessa on siis jossain määrin tiedostettu, etteivät voimassa olevat säännökset välttämättä ole riittävät siihen, että riskiarvioinneista saatava tieto välittyy vankeusajan ja vapauttamisen suunnitteluun tarkoitettulla tavalla.

Edellä mainitun Vankiterveydenhuollon yksiköstä annetun lain 6 §:n 5 momentissa todetaan, että ”edellä 1 momentin 5 kohdassa tarkoitettuja tehtäviä varten saa luovuttaa myös tietoja oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:ssä tarkoitettuun rikosasian vastaajan mielentilan tutkimukseen perustuvaan lausuntoon sisältyvästä arviosta siitä, onko syytettyä pidettävä erittäin vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle”. Kyseinen oikeudenkäymiskaaren säännös koskee yhdistelmärangeistuksen määräämisen yhteydessä syytetyille tehtävää mielentilatutkimusta ja vaarallisuuden arviointia. Aiemmin mainittu säännös liittyy yhdistelmärangeistusta edeltäneeseen koko rangeistuksen määräämiseen. Tietojen luovuttamista koskevassa 6 §:n 5 momentissa kuitenkin viitataan saman pykälän 1 momentin 5 kohtaan, joka koskee elinkautisvankien vapauttamista. Tämä aiemmin pykälään tehdyistä lukuisista muutoksista aiheutunut virheellinen viittaus tulisi korjata vastaamaan säännöksen alkuperäistä tarkoitusta.

Lain 6 §:n 1 momentin 3 ja 4 kohdissa säädetään tietojen luovutuksesta Vankiterveydenhuollon yksiköstä Rikosseuraamuslaitokselle ehdonalaisen vapauden valvontaan asettamisen arvioimiseksi. Tältä osin lainsäädännössä ei ole ilmennyt varsinaisia puutteita. Kyseinen lainsäädäntö on varsin tuoretta, minkä vuoksi siihen liittyvät käytännöt ovat

315 LaVM 35/2010 vp.

Rikosseuraamuslaitoksessa ja Vankiterveydenhuollon yksikössä vasta jossain määrin muoutumassa. Kun käytäntöjä on saatu kehitettyä ja lain toimivuudesta on kertynyt riittävästi kokemusta, voidaan arvioida tarkemmin myös tietojenvaihtoa koskevien säännösten asianmukaisuus.

Tähän liittyen todettakoon vielä, että Vankiterveydenhuollon yksikkö on siirtynyt vuodesta 2016 Rikosseuraamuslaitoksesta Terveiden- ja hyvinvoinnin laitoksen alaisuuteen. Tämä organisaatiotason muutos on edellyttänyt uusien yhteistyökäytäntöjen luomista. Rikosseuraamuslaitoksen ja Vankiterveydenhuollon yksikön välisen tiedonkulun toimivuuden varmentamiseksi yhteistyökäytännöille tulisi laatia selkeät rakenteet ja toimivat käytännöt, jotta vangin vapauttamista suunniteltaessa voidaan huomioida riittävästi erilaisen tukitoimien tarpeellisuus. Terveidenhuollon ammattihenkilöstön, kuten psykologien, lisääminen Rikosseuraamuslaitoksen asiakasarvioinnin yksikössä loisi todennäköisesti paremmat edellytykset potilastietojen luovuttamiselle Vankiterveydenhuollon yksiköstä Rikosseuraamuslaitokselle.

Edellä jaksossa 2.6.6.3 on todettu, että vaarallisimpien väkivaltarikollisten kohdalla Rikosseuraamuslaitoksessa tulisi olla jatkossa selkeä prosessi, jossa vangille tehdään vankeuden alussa riittävä riski- ja tarvearviointi ja arviointia päivitetään tarvittaessa pitkän vankeuden aikana. Rangaistusajan suunnitelma ja siihen liittyvä riski- ja tarvearvio tulee vankeuslain mukaan toteuttaa yhteistyössä vangin kanssa, eikä nimenomaisia tiedonluovutussäännöksiä tältä osin ole. Tällä hetkellä monien arvioinnissa tarpeellisten tietojen saaminen perustuu siten vangin suostumukseen. Jotta riski- ja tarvearvointien tekemistä voitaisiin kehittää systemaattisemmaksi ja niiden laatua voitaisiin kehittää nykyisestä, olisi perusteltua säätää tätä varten välttämättömien tietojen luovuttamisesta muilta viranomaisilta Rikosseuraamuslaitokselle. Suostumuksesta riippumattoman tiedonsaantioikeus edellyttänee paitsi tiedonsaannista, myös arviointitehtävistä säätämistä. Tämä ei poistaisi sitä, etteikö rangaistusajan suunnitelmaa ja siihen liittyvää riski- ja tarvearviota tule jatkossakin tehdä yhteistyössä vangin kanssa.

Edellä kuvatuissa säännöksissä on kyse Vankiterveydenhuollon yksiköstä Rikosseuraamuslaitokselle luovutettavien väkivaltariskiarvioita koskevien tietojen luovuttamisesta. Vankiterveydenhuollon yksiköstä annetun lain 7 §:n 1 momentissa puolestaan säädetään Vankiterveydenhuollon yksikön oikeudesta saada muilta terveydenhuollon toimintayksiköiltä tietoja, jotka ovat tarpeen väkivaltariskiä koskevan arvion tai lausunnon laatimiseksi. Mainitussa momentissa on viittaukset ainoastaan elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetun lain 1 §:n 2 momentissa sekä yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanosta annetun lain 70 §:n 1 momentin 5 ja 6 kohdassa tarkoitettuun vangin väkivaltariskiä koskevan arvion laatimiseen. Näin ollen Vankiterveydenhuollon yksikön oikeudesta saada tietoja yhdistelmärankaistuksen täytäntöönpanosta annetun lain 9 §:ssä tarkoitettua vangin väkivaltariskiä koskevan arvion laatimiseksi ei ole tällä hetkellä säädetty. Pykälää tulisi näin

ollen muuttaa siten, että Vankiterveydenhuollon yksikön tiedonsaantioikeus olisi yhtenevä kaikkiin edellä mainittuihin rangaistuksiin liittyvien arviointien ja lausuntojen osalta.

2.6.7.2 Muu viranomaisten välinen tietojenvaihto

Suuri osa vaarallisimmiksi arvioiduista väkivaltarikollisista on ennen tuomionsa saamista ollut tuomioistuimen määräämänä mielentilatutkimuksessa. Esimerkiksi kaikille yhdistelmä-rangaistukseen tuomituille on tehty mielentilatutkimus ja sen yhteydessä vaarallisuusarvio. Tutkimuksen ensisijaisena tarkoituksena on ottaa kantaa rikoksesta epäillyn tai syytetyn syyntakeisuuteen rikoksen tekohetkellä. Mielentilatutkimuksen toinen tavoite syyntakeisuuden määrittämisen lisäksi on henkilön hoidontarpeen arviointi³¹⁶.

Jos mielentilatutkimuksen seurauksena henkilö määrätään tahdosta riippumattomaan hoitoon, tarpeelliset tiedot välitetään hoitavaan sairaalaan. Muissa tapauksissa tietoa terveydentilasta ei ilman tutkitun omaa suostumusta voida käyttää hänen hoitonsa suunnittelussa.³¹⁷ Nykyisen lainsäädännön puitteissa mielentilalausunto ei ole potilasasiakirja, eikä sitä näin ollen tallenneta Kantaan potilastiedon arkistoon.

Mielentilatutkimusten vähenemistä ja väkivaltarikollisten psykiatrista hoitoa selvittäneen tutkimushankkeen loppuraportissa³¹⁸ on todettu, että mielentilatutkimuksessa arvioitujen henkilöiden voidaan katsoa hyötynneen tutkimuksesta siinä mielessä, että he itse ovat tutkimuksen kautta saaneet kattavan käsityksen omasta terveydentilastaan. Tämä tieto ei kuitenkaan ilman henkilön omaa aktiivisuutta siirry Vankiterveydenhuollon tai kotikunnan terveydenhuollon piiriin. Mielentilatutkimuslausunto sisältää hoidontarpeen arviointiin käytettyjen tietojen lisäksi laajasti rikosasian yksityiskohtia ja salassa pidettäviä tietoja, jotka eivät ole terveydentilan hoitamisen kannalta oleellisia. Tämän vuoksi on ymmärrettävää, että kaikki tutkitut eivät halua antaa lausuntoa muiden luettavaksi siihen liittyvän arkaluonteisuuden ja stigman vuoksi. Lausunto kokonaisuudessaan on siis julkisuuslain³¹⁹ nojalla salassa pidettävä, jolloin siitä ei nyky-lainsäädännön puitteissa voida käytännössä antaa mitään tietoja hoitavalle yksikölle, edes Vankiterveydenhuollon

316 Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki ym., Mielentilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrinen hoito. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:30, s. 9.

317 Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki ym., Mielentilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrinen hoito. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:30, s. 237

318 Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki ym., Mielentilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrinen hoito. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:30, s. 237-237.

319 Julkisuuslain 24 §:n 1 momentin 27 kohta.

yksikölle, ilman henkilön suostumusta. Vankiterveydenhuollon yksikkö saa tietoja vangin mielentilatutkimuksesta ainoastaan väkivaltariskiarvion laatimista varten esimerkiksi elinkautisvankien kohdalla vangin hakiessa vapauttamista hovioikeudelta.

Tutkimushankkeen loppuraportissa on edelleen todettu, että muutoksen saaminen tähän esimerkiksi alentuneesti syyntakeisten kohdalla edellyttäisi nimenomaisesta tiedonsaantioikeudesta säättämistä esimerkiksi mielenterveyslaissa. Erityisesti alentuneen syyntakeisuuden tapauksissa tarvittavat tiedot hoidontarpeesta voisi olla tarkoituksenmukaista toimittaa viranomaisteita pitkin tutkittavan siirtyessä vankilaan, jotta tietoa voisi soveltaa ja hyödyntää tarkoituksenmukaista hoidon polkua ja rangaistusajan suunnitelmaa laadittaessa. Tämä auttaisi loppuraportissa esitetyn näkemyksen mukaan vähentämään ulkopuolisen terveydenhuollon käyttöä ja kustannuksia vankeusaikana ja ohjaisi vangin ajoissa hoitokontaktiin. Loppuraportissa on edelleen todettu, että usein mielentilatutkimukseen määrätyt tarvitsevat eri viranomaisten apua. Monialaista palveluntarvetta on useimmiten kaikissa syyntakeisuusluokissa. Voisikin olla tutkitun itsensä sekä palvelujärjestelmän näkökulmasta kannattavaa hyödyntää mielentilatutkimuksessa tehtyjä havaintoja yksilöllisen hoitosuunnitelman laatimisessa. Vankeuden aikana henkilöt, jotka ovat käyneet mielentilatutkimuksessa, voisivat ohjautua terveydenhuoltoon tällaista suunnitelmaa varten.

Koska mielentilatutkimuksessa selvitetään hyvin perusteellisesti tutkittavan terveydentilaa ja hoidon tarvetta, voisi olla perusteltua loppuraportissa esitetyllä tavalla mahdollistaa mielentilatutkimuksessa kertyneen tiedon hyödyntäminen vangin hoidossa ja kuntouttamisessa. Toisaalta kyse on arkaluonteisista henkilötiedoista, joiden käyttöön liittyy erityisiä kansallisessa ja EU-lainsäädännössä asetettuja vaatimuksia. Mielentilatutkimuksessa kertyneiden tietojen hyödyntämistä nykyistä laajemmin tuleekin tämän vuoksi pohtia tarkasti sekä siitä saatavien hyötyjen ja mahdollisten haittojen, mutta myös henkilötietojen käsittelylle asetettujen vaatimusten näkökulmasta.

2.6.7.3 Päätelmät

Käytännössä suurimpia ongelmia aiheuttaa tiedonvaihtoa koskevan sääntelyn vaikeaselkoisuus, ei niinkään säännösten puutteellisuus. Olennaista on viranomaisten välisten yhteistyökäytäntöjen luominen sekä henkilökunnan koulutus tietojenvaihtosäännösten sisällöstä.

Väkivaltariskiarvioihin liittyvien tietojen luovuttamista koskevaa sääntelyä tulisi kuitenkin selkeyttää. Sääntelyn tulisi olla myös johdonmukaista sen suhteen, mitä tietoja voidaan luovuttaa ja keille virkamiehille riippumatta siitä, mitä seuraamusta arvioitava vanki suorittaa. Tietoja tulisi voida luovuttaa Vankiterveydenhuollosta Rikosseuraamuslaitokselle samoin periaattein riippumatta siitä, suorittaako vanki esimerkiksi elinkautisvankeutta vai yhdistelmä-rangaistusta. Riskiarvioita koskevat tiedonluovutussäännökset tulisi tarkistaa

kokonaisuutena siten, että teknisen selkeyttämisen lisäksi huomioitaisiin nykyistä paremmin Rikosseuraamuslaitoksen tiedonsaantitarpeet vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamisen valmistelussa. Tällainen tarkistaminen olisi perusteltua tehdä, kun myös suhteellisen tuoreiden valvontaan asettamista koskevien väkivaltariskiarviointiin liittyvien säännösten toimivuudesta on kertynyt riittävästi tietoa.

Rikosseuraamuslaitoksen ja Vankiterveydenhuollon yksikön välisen yhteistyön ja tiedonkulun toimivuuden varmentamiseksi yhteistyölle tulisi laatia selkeät rakenteet ja toimivat käytännöt. Yhteistyön tulisi olla systemaattista, jotta vapauttamista suunniteltaessa voidaan ottaa huomioon kaikki olennaiset vankia koskevat tiedot.

Mielentilatutkimuksessa kertyneiden tietojen hyödyntämistä nykyistä laajemmin vankeusaikaisen hoidon ja kuntoutuksen suunnittelussa tulisi pohtia tarkasti sekä siitä saatavien hyötyjen ja mahdollisten haittojen, mutta myös henkilötietojen käsittelylle asetettujen vaatimusten näkökulmasta.

2.6.8 Tahdosta riippumaton oikeuspsykiatrinen hoito

Edellytykset rikosentekijän tahdosta riippumattomaan oikeuspsykiatriseen hoitoon määrittämiselle vaihtelevat eri maissa. Tavallisesti oikeuspsykiatrinen hoito tulee kyseeseen silloin, kun henkilö on todettu syyntakeettomaksi. Eri maissa korostuvat eri tavoin yhtäältä syyntakeettoman rikosentekijän hoitotarpeet ja toisaalta yhteiskunnan suojeleminen ja uusintarikollisuuden ehkäisy, joilla on esimerkiksi Norjassa, Saksassa ja Tanskassa korostuneempi asema. Eräissä maissa rikosoikeudelliseen seuraamukseen voidaan liittää oikeuspsykiatrinen hoito ja oikeuspsykiatrinen hoito voidaan myös määrätä yhteiskunnan suojelemiseksi.

Myös Suomen järjestelmässä on mahdollista saada sekä rikosoikeudellinen rangaistus että määräys oikeuspsykiatriseen hoitoon. Näin on, jos henkilö on ollut teko hetkellä syyntakeinen tai alentuneesti syyntakeinen ja hän täyttää hoidon edellytykset mielentilatutkimuksen tultua toimitetuksi. Suomessa rikosoikeudelliset seuraamukset ja tahdosta riippumaton oikeuspsykiatrinen hoito ovat kuitenkin toisistaan selvästi erillisiä interventioita.

Kansainvälisesti vertailtuna tahdosta riippumattomaan oikeuspsykiatriseen hoitoon määrittämisen edellytyksissä on vaihtelua. Suomessa oikeuspsykiatrisen hoidon edellytyksien arvioinnissa keskeistä on henkilön mielentila siinä vaiheessa, kun mielentilatutkimus on tullut toimitetuksi. Tällöin arvioidaan mielenterveyslaissa säädettyjen hoitoon määrittämisen edellytyksien täyttymistä. Monessa muussa maassa keskiössä on pääsääntöisesti teko hetken mielentila. Oikeuspsykiatrisen hoidon edellytyksenä onkin usein syyntakeettomuus muiden rikosoikeudellisten seikkojen lisäksi sekä se, että tilaan voidaan vaikuttaa

hoidolla. Suomessa edellytykset tahdosta riippumattomaan hoitoon määrittämiselle ovat samat rikoksiin syyllistyneiden oikeuspsykiatristen potilaiden ja muiden psykiatristen potilaiden kohdalla, eivätkä ne erityisesti huomioi oikeuspsykiatristen potilaiden erityistarpeita kuntoutumisen edettyä.

Sosiaali- ja terveysministeriössä vuonna 2005 toiminut työryhmä ehdotti, että mielenterveyslakia muutettaisiin siten, että oikeuspsykiatriseen tahdosta riippumattomaan hoitoon voitaisiin määrätä tiettyjen muidenkin vakavien mielenterveyden häiriöiden kuin mielisairauden perusteella. Ehdotuksen mukaan kysymykseen tulisivat vaikeat, lähellä mielisairautta olevat persoonallisuushäiriöt, jotka ovat epäluuloinen, eristäytyvä ja psykoosi-piirteinen persoonallisuus. Näitä häiriöitä sairastavat henkilöt hyötyvät hoitomenetelmistä, jotka ovat lähes samoja kuin mielisairauksien hoitamiseen tarkoitettut menetelmät. Lisäksi ehdotettiin mielenterveyslakiin lisättäväksi myös säännös oikeuspsykiatrisia potilaita koskevasta velvoitteisesta avohoidosta.³²⁰ Ehdotukset eivät tuolloin edenneet lainmuutoksiksi.

Sosiaali- ja terveysministeriössä on kuitenkin jatkettu tahdosta riippumattoman hoidon edellytyksiä koskevan lainsäädännön arvioimista. Vuonna 2018 työryhmä esitti, että tahdosta riippumattomaan hoitoon määrittämisen edellytyksiä tarkennettaisiin niin, että hoitoon määrittämisen ensimmäisenä edellytyksenä olisi voimassa olevasta mielenterveyslaista poiketen sellainen vakava mielenterveyden häiriö, johon liittyy psykoottista oireilua tai selvä todellisuudentajun häiriytyminen. Vakavilla mielenterveyden häiriöillä tarkoitettaisiin lääketieteellisesti arvioituna vaikeusasteeltaan vakavia mielenterveyden ja käyttäytymisen häiriöiden diagnoosiluokkiin kuuluvia tiloja. Vakava mielenterveyden häiriö voi vaikea-asteisena ilmetä myös selvänä todellisuudentajun häiriytymisenä, jossa henkilö ei kykene erottamaan ulkoisesta ympäristöstä tulevia aistimuksia sisäisten ylläkkeiden aiheuttamista eikä pysty arvioimaan ympäristöään todenmukaisesti. Psykoottisilla oireilla viitattiin ehdotuksessa paitsi aistiharhoihin ja harhaluuloihin, myös muihin psykoottisiin ajattelun, puheen ja toiminnan oireisiin. Lisäksi työryhmä esitti sääntelyä oikeuspsykiatrisesta velvoitteisesta avohoidosta.³²¹

Edellä kuvattua mielenterveyslainsäädännön kehittämistä on tarkoitus jatkaa sosiaali- ja terveysministeriössä tulevina vuosina. Työssä tulisi huomioida tässä mietinnössä esille tuodut seikat, kuten se, että etenkin toistuvasti vakaviin väkivaltarikoksiin syyllistyneillä on usein todettu päihdeongelmia ja vaikea persoonallisuushäiriö. Työssä tulisi myös arvioida

320 Rikos- ja mielenterveyslain yhteensovittaminen. Kriminaalipotilaita koskevat säännökset. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2005:20.

321 Luonnos hallituksen esitykseksi uudeksi asiakas- ja potilaslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. Lausuntokierroksella olleen esityksen lausuntopyynnön diaarinumero: STM074:00/2018.

oikeuspsykiatrisen hoidon mahdollisuudet alentaa tällaisten henkilöiden uuteen vakavaan rikokseen syyllistymisen riskiä.

Mielentilatutkimusten vähenemistä ja väkivaltarikollisten psykiatrasta hoitoa koskeneen tutkimushankkeen loppuraportissa on tunnistettu jatkotutkimustarpeita, jotka koskevat muun muassa oikeuspsykiatrasta linjausta persoonallisuushäiriöisten hoitomahdollisuuksista sekä alentuneesti syyntakeisten psykiatrisia ja hoidollisia tarpeita. Lisäksi on todettu, että voisi olla tarpeen selvittää oikeuspsykiatriseen hoitoon määrättyjen henkilöiden uusintarikollisuutta ja muita vastaavia tekijöitä suhteessa vankilarangaistusta suorittaviin.³²² Tällaisia kysymyksiä olisi perusteltua selvittää tarkemmin sosiaali- ja terveysministeriön tulevan työn yhteydessä.

2.6.8.1 Päätelmät

Tahdosta riippumattoman oikeuspsykiatrisen hoidon edellytyksiä koskevaan lainsäädäntöön on tarkoitus valmistella muutoksia sosiaali- ja terveysministeriössä tulevina vuosina. Valmistelussa tulisi huomioida tässä mietinnössä esille tuodut seikat, kuten se, että vakaviin väkivaltarikoksiin syyllistyneillä on usein todettu päihdeongelmia ja vaikea persoonallisuushäiriö. Tässä yhteydessä tulisi arvioida oikeuspsykiatrisen hoidon mahdollisuudet alentaa tällaisten henkilöiden uuteen vakavaan rikokseen syyllistymisen riskiä.

322 Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki ym., Mielentilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrisen hoito. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:30, s. 240.

3 Tavoitteet

Työryhmän tavoitteena on ollut ennen kaikkea arvioida perusteellisesti lainsäädäntöä ja käytäntöjä, jotka ovat merkityksellisiä vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamisen näkökulmasta. Tavoitteena on ollut tunnistaa selkeät lainsäädännön muutostarpeet ja tehdä näistä tarvittavat muutosehdotukset siten, että muutoehdotukset perustuvat tutkittuun tietoon. Konkreettisten lainsäädäntömuutosehdotusten lisäksi työryhmä on pyrkinyt tunnistamaan käytäntöihin liittyviä ongelmia ja esittämään ratkaisuja niihin.

Tavoitteena on ollut selvittää eräiden muiden maiden lainsäädäntöä ja arvioida kyseisten maiden järjestelmiin sisällytettyjen ratkaisujen soveltuvuutta Suomeen. Tavoitteena on ollut tuoda esille selvitystä ja tutkimukseen perustuvaa tietoa, johon mahdolliset myöhemmät vaarallisiksi arvioituja väkivaltarikollisia koskevat lainsäädännön uudistukset voivat pohjautua.

Työryhmän esittämillä lainsäädäntömuutoksilla on ennen kaikkea tarkoitus selkeyttää vaarallisimpiin väkivaltarikollisiin liittyvää lainsäädäntöä. Voimassa olevassa lainsäädännössä on käytetty käsitteitä ”rikoksentekijän vaarallisuus” ja ”riski syyllistyä väkivaltarikokseen”, mutta jokseenkin epäselvänä on pidetty sitä, onko näiden käsitteiden välillä sisällöllisiä eroja ja toisaalta, millaisin perustein erilaiset määrittelyt tehdään. Lisäksi ongelmalliseksi on katsottu se, että elinkautisvankien vapauttamismenettelyyn liittyy arvion laatiminen vangin riskistä syyllistyä väkivaltarikokseen, mutta riskiarvion huomioon ottamisesta vapauttamisharkinnassa ei ole rikoslain vapauttamisharkintaa koskevassa säännöksessä säädetty.

4 Ehdotukset ja niiden vaikutukset

4.1 Keskeiset ehdotukset

4.1.1 Lainsäädäntö

Elinkautisvankien ehdonalaista vapauttamista koskevaa rikoslain 2 c luvun 10 §:ää, yhdistelmärangaistuksen määräämistä koskevaa rikoslain 2 c luvun 11 §:ää sekä siihen liittyvää oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n muutettaisiin. Ehdotetuissa muutoksissa on kysymys voimassa olevien säännösten selkeyttämisestä ja lainsäädännössä käytettävän käsitteistön yhdenmukaistamisesta.

Varsinaisia muutoksia esimerkiksi elinkautisvankien vapauttamisharkintaan tai yhdistelmärangaistuksen tuomitsemisen edellytyksiin tai rangaistuksen sisältöön ei esitetä. Elinkautisvankien vapauttamismenettelyä ja sitä koskevaa lainsäädäntöä voidaan pitää nykyisellään toimivana esitettyä selkeyttävää lainsäädäntömuutosta lukuun ottamatta. Yhdistelmärangaistus puolestaan on varsin tuore uudistus seuraamusjärjestelmässä, eikä siihen sisältyvän vuoden mittaisen valvonta-ajan toimivuudesta ole ehtinyt kertymään kokemusta, jonka perusteella mahdollisia muutostarpeita voitaisiin vielä tässä vaiheessa arvioida.

Elinkautisvankien ehdonalaisten vapauttaminen

Elinkautisvankien vapauttamisharkintaa koskevan rikoslain 2 c luvun 10 §:n 2 momentin rakennetta muutettaisiin nykyistä selkeämmäksi. Momenttiin lisättäisiin myös maininta arviosta tuomitun riskistä syyllystyä väkivaltarikokseen. Riskiä koskevalla arviolla tarkoitettaisiin Vankiterveydenhuollon yksikössä tehtävää oikeuspsykiatrasta arviointia. Vaikka sääntely tältä osin olisikin rikoslaissa uutta, vastaisi lisäys käytännössä voimassa olevaa menettelyä, jossa Helsingin hovioikeudelle toimitetaan vapauttamisharkinnassa käytettäväksi taustatiedoksi arvio elinkautisvankin riskistä syyllystyä uuteen väkivaltarikokseen.

Väkivaltariskiarviosta on säädetty voimassa olevassa lainsäädännössä ainoastaan elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetussa laissa. Koska elinkautisvankin arvioitu riski syyllystyä uuteen väkivaltarikokseen on jo nykyisin osa tuomioistuimen kokonaisharkintaa, olisi perusteltua, että tämä kävisi ilmi suoraan rikoslain vapauttamisharkintaperusteita koskevasta säännöksestä. Koska psykiatriseen väkivaltariskiarviointiin liittyy yksilötasolla epävarmuustekijöitä, ei riskiarviolle annettaisi lainsäädännössä määrävää asemaa

vapauttamisharkinnassa, vaan arvio vangin riskistä syyllistyä uuteen väkivaltarikokseen olisi edelleen osa kokonaisharkintaa.

Yhdistelmärangaistus

Yhdistelmärangaistuksen tuomitsemista koskevaan rikoslain 2 c luvun 11 §:n 2 momentin 3 kohtaan tehtäisiin kielellinen muutos. Muutoksella ei olisi tarkoitus muuttaa yhdistelmärangaistukseen tuomitsemisen edellytyksiä, vaan kyse olisi säännöksen täsmentämisestä ja lainsäädännössä käytetyn käsitteistön yhtenäistämisestä.

Voimassa olevan säännöksen mukaan yhtenä yhdistelmärangaistuksen määräämisen edellytyksenä on, että rikosentekijää on pidettävä erittäin vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle. Rikosentekijän vaarallisuuden käsitettä ei ole tarkemmin avattu säännöksen esitöissä. Säännöksen selkeyttämiseksi 3 kohtaa muutettaisiin siten, että rikosentekijän vaarallisuuden sijaan edellytyksenä olisi, että rikosentekijän riskiä syyllistyä uuteen 1 kohdassa mainittuun rikokseen on pidettävä korkeana. Tämän edellytyksen täyttymistä koskevassa tuomioistuimen harkinnassa olisi perusteena voimassa olevan säännöksen tavoin rikoksista ilmenevät seikat ja oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n 3 momentin mukainen selvitys. Kyseinen selvitys tarkoittaa syytetyn mielentilan tutkimista ja oikeuspsykiatrasta väkivaltariskiarviointia. Ehdotettu muutos merkitsisi tältä osin lainsäädännössä käytetyn käsitteistön yhdenmukaistamista elinkautisvankien vapauttamismenettelyä ja -harkintaa sekä yhdistelmärangaistuksen määräämisen edellytyksiä koskevissa säännöksissä. Uusi muotoilu olisi myös aiempaa tarkkarajaisempi, kun yhdistelmärangaistuksen määräämisen perusteena oleva uusimisriski olisi kytketty nimenomaisesti momentin 1 kohdan tyhjentävään rikoslistaukseen.

Yhdistelmärangaistuksen määräämistä varten tehtävässä oikeuspsykiatrisessa vaarallisuuden arvioinnissa on nykyisellään kysymys siitä, arvioidaanko henkilöllä olevan korkea riskitaso syyllistyä tulevaisuudessa toisen henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvaan vakavaan rikokseen. Ehdotettu muutos ei siten merkitsisi muutosta oikeuspsykiatrisen arvioinnin sisältöön tai käytettäviin menetelmiin.

Vastaava kielellinen muutos tehtäisiin oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n 3 momenttiin, joka koskee yhdistelmärangaistuksen tuomitsemista varten määrättävää mielentilatutkimusta ja sen yhteydessä tehtävää vaarallisuuden arviointia. Momentin sanamuotoa muutettaisiin siten, että syytetyn vaarallisuuden sijaan puhuttaisiin syytetyn korkeasta riskistä syyllistyä uudelleen yhdistelmärangaistusta koskevassa säännöksessä mainittuun rikokseen.

4.1.2 Käytännöt

Väkivaltariskiarviot

Kun väkivaltariskin arviointia käytetään osana rikosoikeudellista seuraamusjärjestelmää, on huolehdittava siitä, että arviointeja tekevät vain riittävän koulutuksen saaneet ammattihenkilöt ja arvioinnissa käytetään mahdollisimman luotettavia arviointimenetelmiä. Arvioinnin laadun varmistaminen edellyttää riittäviä henkilöresursseja arviointeja tekevissä viranomaisissa. Kansalliset ohjeistukset väkivaltariskiarvioiden tekemiseen ja niitä koskevien lausuntojen laatimiseen olisi perusteltua laatia.

Rajalliset oikeuspsykiatriset resurssit on syytä kohdentaa mahdollisimman tehokkaasti. Väkivaltariskiarviointien laatimisen lisäksi Vankiterveydenhuollon yksikön psykiatrasta osaamista ja työpanosta tulisi voida nykyistä paremmin hyödyntää esimerkiksi vapautuvien vankien hoitojatkumoiden järjestämiseen. Vankiterveydenhuollon yksikön Psykiatrisessa vankisairaalassa olisikin syytä selvittää, voitaisiinko nykyistä arviointimenettelyä keventää jollain tavoin ilman, että arvioiden luotettavuus kärsii nykyisestä.

Lähtökohtana jo nykyisin on, että Rikosseuraamuslaitoksen asiakasarvioinnin yksikössä väkivaltarikoksista tuomituille pitkäaikaisvangeille tehdään rangaistuksen alussa riski- ja tarvearvio. Rikosseuraamuslaitoksessa tulisi kuitenkin kehittää selkeät prosessit korkean väkivaltariskin omaavien vankien tunnistamiseksi ja heidän rangaistusajan suunnitelmansa laatimiseksi huomioiden väkivaltariskiä alentavat toimet.

Tukitoimet vankeuden aikana

Monilla korkean väkivaltariskin omaavilla vangeilla on vaikea persoonallisuushäiriö ja päihdeongelmia. Tämän vuoksi olisi perusteltua lisätä muutamilla vankiloiden osastoilla erityisosaamista tällaisten vankien kanssa työskentelyyn uusimisriskin alentamiseksi ja vähentää myös Vankiterveydenhuollon yksikön psykiatrasta osaamista kyseisillä osastoilla. Vaikka kaikkia persoonallisuushäiriöitä ei voida varsinaisesti hoitaa, tulisi tällaisten henkilöiden kohdalla pyrkiä kuitenkin hoitamaan ainakin päihdeongelmaa, joka tavallisesti on ainakin osatekijänä rikoksiin syyllistymisessä.

Tukitoimet vapauttamisen yhteydessä

Koska rikoksen uusimisriski on korkeimmillaan heti vankilasta vapautumisen jälkeen, on riittävät tukitoimet, kuten päihdekuntoutus- ja mielenterveyspalveluiden saatavuus varmistettava myös vapautumisen yhteydessä. Tämän toteuttamiseksi tulisi vähentää ainakin osin jo olemassa olevia rakenteita siten, että niitä voitaisiin hyödyntää mahdollisimman kattavasti koko maassa. Esimerkiksi oikeuspsykiatrian poliklinikoiden osaamista

voitaisiin hyödyntää nykyistä systemaattisemmin vapautuvien vankien erityistarpeisiin vastaamiseksi.

4.1.3 Jatkotyö

Väkivaltariskiarviot ehdonalaisen vapauden valvonnan perusteena (ns. vakava-arviointi)

Väkivaltariskiarvioinnin (ns. vakava-arviointi) perusteella ehdonalaisen vapauden valvontaan asettamista koskeva sääntely on ollut voimassa 1.9.2019 lukien. Lain soveltamisalaan kuuluvien, jo ehdonalaiseen vapauteen päässeiden vankien joukko on siten toistaiseksi ollut vielä melko pieni. Tämän yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanosta annetun lain 70 §:ään sisältyvän sääntelyn vaikuttavuudesta rikosten uusimiseen ei näin ollen voida vielä tehdä selvitystä. Kun säännösten soveltamisesta on ehtinyt kertyä enemmän kokemusta, tulisi vakava-arviointia koskevan menettelyn ja valvontaan asettamista koskevien säännösten toimivuus arvioida kokonaisuutena. Tässä yhteydessä tulisi selvittää myös millainen vaikutus kohderyhmän uusimiseen uudella lainsäädännöllä on ollut.

Viranomaisten välinen tietojenvaihto

Väkivaltariskiarvioihin liittyvien tietojen luovuttamista koskevaa sääntelyä tulisi selkeyttää. Riskiarvioita koskevat tiedonluovutussäännökset tulisi tarkistaa kokonaisuutena siten, että teknisen selkeyttämisen lisäksi huomioitaisiin nykyistä paremmin Rikosseuraamuslaitoksen tiedonsaantitarpeet vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamisen valmistelussa. Tällainen tarkistaminen olisi perusteltua tehdä, kun myös edellä mainittujen vakava-arviointia ja valvontaan asettamista koskevien säännösten toimivuudesta on kertynyt riittävästi tietoa.

Samassa yhteydessä olisi perusteltua pohtia mielentilatutkimuksessa kertyneiden tietojen hyödyntämistä nykyistä laajemmin vankeusaikaisen hoidon ja kuntoutuksen suunnittelussa. Asiaa tulisi pohtia tarkasti sekä siitä saatavien hyötyjen ja mahdollisten haittojen, mutta myös henkilötietojen käsittelylle asetettujen vaatimusten näkökulmasta.

Tahdosta riippumaton oikeuspsykiatrinen hoito

Oikeuspsykiatrisen hoidon edellytyksiä koskevaan lainsäädäntöön on tarkoitus valmistella muutoksia sosiaali- ja terveysministeriössä tulevina vuosina. Valmistelussa tulisi huomioida tässä mietinnössä esille tuodut seikat, kuten se, että vakaviin väkivaltarikoksiin syyllistyneillä on usein todettu vaikea persoonallisuushäiriö ja päihdeongelmia. Tässä yhteydessä

tulisi arvioida oikeuspsykiatrisen hoidon mahdollisuudet alentaa tällaisten henkilöiden uuteen vakavaan rikokseen syyllistymisen riskiä.

4.2 Pääasialliset vaikutukset

4.2.1 Taloudelliset vaikutukset

Ehdotettavilla lainsäädäntömuutoksilla ei olisi taloudellisia vaikutuksia.

Mietinnössä on kuitenkin ehdotettu Vankiterveydenhuollon yksikön ja Rikosseuraamuslaitoksen resursseja lisättäväksi, jotta vaarallisimpien väkivaltarikollisten vankeusaikaisia ja vapauttamiseen liittyviä uusimisriskiä alentavia tukitoimia voitaisiin tehostaa nykyisestä. Tällaisia tukitoimia ovat muun muassa päihdekuntoutukseen ja mielenterveysongelmiin liittyvät toimet.

Suljetuissa vankiloissa on tällä hetkellä 14 psykologia. Kokonaisuutena arvioiden koko maan vankiloissa psykologien määrä on alimitoitettu vankien tarpeisiin ja psyykkisiin ongelmiin nähden. Avovankiloihin ei ole kohdistettu psykologin virkoja. Koska pitkäaikaisvangit, kuten esimerkiksi elinkautisvangit, pyritään mahdollisuuksien mukaan vapauttamaan asteittain avovankilan kautta, tulisi myös avovankiloissa olla riittävä psykologin tuki saatavilla. Psykologien lisäksi Vankiterveydenhuollon yksikön psykiatrasta osaamista tarvittaisiin vaarallisimpien väkivaltarikollisten kohdalla vankiloissa nykyistä enemmän. Myös Rikosseuraamuslaitoksen asiakasarvioinnin yksikössä olisi tarpeen lisätä psykologista osaamista vaarallisimpien väkivaltarikollisten riski- ja tarvearviointien sekä rangaistusajan suunnitelmien laatimiseksi.

Rikoksen uusimisriski on korkeimmillaan heti vankilasta vapautumisen jälkeen. Tämän vuoksi vapautuneiden vankien riittävät uusimisriskiä vähentävät tukitoimet tulee varmistaa myös vankilan ulkopuolella. Vankeusaikana aloitettua päihdekuntoutusta ja mielenterveyshoitoa tulee voida jatkaa saumattomasti vankeuden päätyttyä. Onnistunut hoidon jatkumo vankiterveydenhuollosta julkiseen terveydenhuoltoon vaatii yksilöllistä suunnittelua. Vankiterveydenhuollon yksikön resursseja tulisi lisätä siihen, että yksikön henkilökunnalla olisi nykyistä enemmän aikaa paneutua vangin vapauttamisvaiheen tarpeisiin ja järjestellä vapautumisen jälkeen tarvittavia palveluita. Vankiterveydenhuollon yksikön paremmat resurssit takaisivat myös sen, että sillä olisi mahdollisuus antaa konsultaatioapua siviilipuolen toimijoille, joilla ei välttämättä ole riittävää osaamista kohdata vakavista väkivaltarikoksista tuomittuja henkilöitä.

Riittävien tukitoimien avulla voidaan tukea vangin omaa sopeutumista vapauteen, mutta myös suojella yhteiskuntaa laajemminkin uusilta vakavilta rikoksilta. Koska

uusintarikollisuudesta aiheutuu erilaisia taloudellisia kustannuksia, voisi tukitoimien riittävä resursointi ja sen myötä vähentynyt uusintarikollisuus tuoda pidemmällä aikavälillä myös kustannussäästöjä yhteiskunnalle.

Yhden psykologin palkkakustannukset Rikosseuraamuslaitoksessa ovat noin 60 000 euroa vuodessa. Yhden psykiatrin palkkakustannukset Vankiterveydenhuollon yksikössä ovat puolestaan noin 112 000 euroa, sairaanhoitajan noin 50 000 ja psykologin noin 80 000 euroa vuodessa. Voidaan arvioida, että vähimmillään vaarallisimpien väkivaltarikollisten uusimisriskiin vaikuttavien toimien tehostaminen edellyttäisi muutamien psykologien palkkaamista Rikosseuraamuslaitokseen etenkin avovankiloihin ja asiakasarvioinnin yksikköön sekä yhden oikeuspsykiatrin, kahden psykologin ja kahden psykiatrisen sairaanhoitajan palkkaamista Vankiterveydenhuollon yksikköön.

Ehdotusten kohderyhmä, eli vaarallisimmiksi arvioitavat väkivaltarikolliset, voivat olla elinkautisvankeja, koko rangaistusta vankilassa suorittavia vankeja, yhdistelmärangaistukseen tuomittuja ja myös määräaikaisiin vankeusrangaistuksiin tuomittuja. Määräaikaista vankeusrangaistusta suorittavien riskiarviointiin ja rangaistusaikaisiin ohjelmatoimintoihin on ohjattu määrärahoja Rikosseuraamuslaitokselle aiemmin, kun ehdonalaisen vapauden valvontaa koskevaa lainsäädäntöä laajennettiin (HE 119/2018 vp). Lisäresursointitarve koskee näin ollen ennen kaikkea edellä mainittuja muita rikoksentekijäryhmiä. Rangaistusta suorittaa tällä hetkellä noin 200 elinkautisvankia, noin 20 koko rangaistusta vankilassa suorittavaa vankia ja noin 25 yhdistelmärangaistusvankia. Kaikkiaan lisäresurssitarpeita tulisi kohdistaa siten noin 250 vangin vankeusaikaisiin tukitoimiin. Osalla kohderyhmän vankeista uusimisriskin arvioidaan olevan matala heidän vapautuessaan, eikä kaikilla heistä siten ole tarvetta erityisiin tukitoimiin vapautumisen yhteydessä tai sen jälkeen. Tällä hetkellä vuosittain vapautuu noin 10-20 elinkautisvankia. Koko rangaistusta tai yhdistelmärangaistusta suorittavia vankeja puolestaan vapautuu muutamia vuodessa. Näistä noin puolella voidaan arvioida olevan keskitasoinen tai korkea uusimisriski vapautumisensa jälkeen, minkä vuoksi erityisesti heidän kohdallaan tulisi varmistaa riittävät resurssit tarvittavien tukitoimien järjestämiseksi.

4.2.2 Vaikutukset viranomaisten toimintaan

Mietinnössä esitetään viranomaisten välisen yhteistyön tiivistämistä vakaviin väkivaltarikoksiin syyllistyneiden uusimisriskiä vähentävissä toimissa. Tämä edellyttää etenkin Rikosseuraamuslaitokselta ja Vankiterveydenhuollon yksiköltä aktiivisia toimia heidän keskinäisen yhteistyönsä lähentämisessä ja myös vapautuvien vankien ohjaamisessa tarvittavien tukitoimien piiriin vankilan ulkopuolella.

Rikoksen uusimisriski on korkeimmillaan heti vankilasta vapautumisen jälkeen. Huomattavalla osalla vakaviin väkivaltarikoksiin syyllistyneistä on tarvetta päihdekuntoutus- ja mielenterveyspalveluille myös vapautumisen jälkeen. Julkisissa sosiaali- ja terveyspalveluissa tulisi tämän vuoksi lisätä osaamista vakavista väkivaltarikoksista tuomittujen vapautuneiden vankien kohtaamisessa ja tarvittavien palveluiden piiriin pääsy pitäisi järjestää saumattomasti heti vankeusajan päätyttyä. Oikeuspsykiatristen poliklinikoiden osaamista voitaisiin hyödyntää tässä työssä aiempaa enemmän.

4.2.3 Yhteiskunnalliset vaikutukset

Mietinnössä ehdotetuilla viranomaisten käytäntöihin ja resursseihin liittyvillä toimilla pyritään alentamaan vaarallisimpien väkivaltarikollisten uusintarikollisuutta ja tätä kautta parantamaan yhteiskunnan turvallisuutta.

5 Säännöskohtaiset perustelut

5.1 Rikoslaki

2 c luku Vankeudesta ja yhdistelmärankaistuksesta

10 §. *Ehdonalainen vapauttaminen elinkautisesta vankeudesta.* Pykälän 2 momentin rakennetta muutettaisiin nykyistä selkeämmäksi siten, että vapauttamisharkinnassa huomioitavat seikat olisivat luettelomuodossa. Luettelon kohdissa 1-5 ja 7 olisi kyse sellaisista seikoista, jotka on mainittu voimassa olevassa säännöksessä.

Momentin 7 kohdassa, joka koskee vangin sitoutumista noudattamaan valvotusta koevapaudesta annetun laissa tarkoitettua lääkehoitoa ja siihen mahdollisesti liitettyä muuta hoitoa ja tukea koskevia ehtoja, tehtäisiin kielellinen muutos. ”Vanki”-sana muutettaisiin muotoon ”tuomittu”, jota on jo voimassa olevassa säännöksessä käytetty muiden harkinnassa huomioitavien seikkojen kohdalla. Lisäksi muotoilua muutettaisiin siten, että säännöksessä mainittaisiin tuomitun mahdollinen sitoutuminen lääkehoitoon. Tällainen muotoilu olisi perusteltu, sillä kohdassa viitattu lainsäädäntö koskee vain seksuaalirikoksesta tuomittuja vankeja ja siinä tarkoitettu hoito tulee elinkautisvangien kohdalla kyseeseen vain harvoin. Ehdotus ei tältäkin osin merkitsisi muutosta voimassa olevaan lainsäädäntöön tai vapauttamisharkintakäytäntöön.

Momenttiin lisättäisiin 6 kohdaksi maininta arviosta tuomitun riskistä syyllistyä väkivaltarikokseen. Riskiä koskevalla arviolla tarkoitettaisiin Vankiterveydenhuollon yksikössä tehtävää oikeuspsykiatrista arviointia. Vaikka sääntely olisikin rikoslaissa uutta, vastaisi lisäys käytännössä voimassa olevaa menettelyä, jossa Helsingin hovioikeudelle toimitetaan harkinnassa käytettäväksi taustatiedoksi arvio elinkautisvangin riskistä syyllistyä uuteen väkivaltarikokseen.

Väkivaltariskiarviosta on säädetty voimassa olevassa lainsäädännössä elinkautisvangien vapauttamismenettelyssä annetussa laissa. Sen 1 §:n 2 momentin mukaan Rikosseuraamuslaitoksen on liitettävä elinkautiseen vankeuteen tuomittua koskevaan lausuntoon arvio vangin riskistä syyllistyä väkivaltarikokseen. Säännöksen perusteluissa (HE 279/2010 vp, s. 15) on todettu, että laissa edellytetään elinkautisvangin ehdonalaista vapauttamista harkittaessa kiinnitettävän huomiota moniin seikkoihin, muun muassa vankeusrangaistukseen johtaneen rikoksen laatuun sekä vaaraan uuteen vakavaan väkivaltarikokseen syyllistymisestä. Edelleen on todettu, että riskinarvioinnin liittäminen hovioikeudelle annettavaan lausuntoon antaisi sille lisää tietoa vapauttamisharkinnan tueksi, mutta ei muuttaisi

lakiin sisältyviä vapauttamisharkinnan perusteita. Koska elinkautisvangin arvioitu riski syyllystä uuteen väkivaltarikokseen on perusteluissa todetulla tavalla osa tuomioistuimen kokonaisharkintaa, olisi perusteltua, että tämä kävisi ilmi suoraan myös rikoslain vapauttamisharkintaperusteita koskevasta säännöksestä.

Riskiarvion mainitseminen elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetun lain lisäksi rikoslaissa ei merkitsisi muutosta harkintaperusteisiin, vaan kyse olisi voimassa olevan sääntelyn täsmentämisestä. Elinkautisvangin vapauttamisharkinta perustuisi näin ollen edelleen tuomioistuimen kokonaisharkintaan. Ehdotetun muutoksen ei ole tarkoitus ankaroittaa tai lieventää voimassa olevaa lainsäädäntöä taikka muuttaa lain soveltamiskäytäntöä.

Koska psykiatriseen väkivaltariskiarviointiin liittyy yksilötasolla epävarmuustekijöitä, ei riskiarviolle annettaisi lainsäädännössä määräävää asemaa vapauttamisharkinnassa, vaan arvio vangin riskistä syyllystä uuteen väkivaltarikokseen olisi edelleen osa kokonaisharkintaa.

11 §. *Yhdistelmärangaistus.* Pykälän 2 momentin 3 kohtaan tehtäisiin kielellinen muutos. Muutoksella ei olisi tarkoitus muuttaa yhdistelmärangaistukseen tuomitsemisen edellytyksiä, vaan kyse olisi säännöksen täsmentämisestä ja lainsäädännössä käytetyn käsitteistön yhtenäistämistä.

Voimassa olevan säännöksen mukaan yhtenä yhdistelmärangaistuksen määräämisen edellytyksenä on, että rikoksenteijää on pidettävä erittäin vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle. Rikoksenteijän vaarallisuuden käsitettä ei ole tarkemmin avattu säännöksen perusteluissa (HE 268/2016 vp) eikä yhdistelmärangaistusta edeltäneen koko rangaistuksen suorittamista vankilassa koskeneen säännöksen perusteluissa (HE 262/2004 vp). Yhdistelmärangaistusta koskevassa hallituksen esityksessä (s. 8) on kuitenkin todettu, että vaarallisuuden arvioimiseksi tehtävässä oikeuspsykiatrisessa vaarallisuusarvioinnissa tavoitteena on selvittää, miksi ja miten tutkittava on aikaisemmin päätenyt käyttäytymään väkivaltaisesti ja mitkä tekijät saattaisivat tulevaisuudessakin johtaa samanlaiseen käytökseen. Arvioinnissa pyritään tunnistamaan ne riskitekijät, joita tulee seurata ja joihin voidaan eri keinoin vaikuttaa.

Säännöksessä vaarallisuuden käsitettä voidaan katsoa käytettävän kuvaamaan rikoksenteijöitä, jotka ovat jo syyllystyneet törkeään väkivalta- tai muuhun henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvaan rikokseen ja joilla on korkea riski syyllystä tällaiseen rikokseen uudelleen. Rikoksenteijän vaarallisuudella tarkoitetaan siis käytännössä hänen riskiään syyllystä uudelleen 2 momentin 1 kohdassa tarkoitettuun rikokseen.

Säännöksen selkeyttämiseksi 3 kohtaa muutettaisiin siten, että rikoksentehtäjän vaarallisuuden sijaan edellytyksenä olisi, että rikoksentehtäjän riskiä syyllistyä uuteen 1 kohdassa mainittuun rikokseen on pidettävä korkeana. Tämän edellytyksen täyttymistä koskevassa tuomioistuimen harkinnassa olisi perusteena voimassa olevan säännöksen tavoin rikoksesta ilmenevät seikat ja oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n 3 momentin mukainen selvitys. Kyseinen selvitys tarkoittaa syytetyn mielentilan tutkimista ja oikeuspsykiatrista väkivaltariskiarviointia.

Voimassa olevassa laissa olevaa muotoilua ”pidettävä erittäin vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle” voidaan pitää jossain määrin epämääräisenä. Uusi muotoilu olisi aiempaa tarkkarajaisempi, kun yhdistelmärangaistuksen määräämisen perusteena oleva uusimisriski olisi kytketty nimenomaisesti momentin 1 kohdan tyhjentyvään rikoslistaukseen.

Elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetun lain 1 §:n 2 momentin mukaan elinkautisvangin vapauttamisasian käsittely edellyttää arviota vangin riskistä syyllistyä väkivaltarikokseen. Esityksessä ehdotetaan lisättävän elinkautisvankien vapauttamisharkintaa koskevaan rikoslain 2 c luvun 10 §:än maininta tuomitun väkivaltariskiarviosta. Yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanosta annetun lain 70 §:n 1 momentin 5 ja 6 kohdissa on säädetty vangin asettamisesta valvontaan ehdonalaisen vapauden ajaksi, jos vangin riski syyllistyä uuteen väkivalta- tai seksuaalirikokseen arvioidaan korkeaksi. Ehdotettu yhdistelmärangaistusta koskevan säännöksen muutos yhdenmukaistaisi tältä osin lainsäädännössä käytettyä käsitteistöä elinkautisvankien vapauttamismenettelyn ja –harkinnan, väkivaltariskin perusteella ehdonalaisen vapauden valvontaan asettamisen sekä yhdistelmärangaistuksen määräämisen edellytysten välillä. Kyse olisi siis ainoastaan lainsäädännössä käytetyn käsitteistön yhdenmukaistamisesta, ei sisällöllisestä muutoksesta. Ehdotetun muutoksen ei ole tarkoitus ankaroittaa tai lieventää voimassa olevaa lainsäädäntöä taikka muuttaa yhdistelmärangaistuksen soveltamiskäytäntöä.

Käytännössä yhdistelmärangaistuksen määräämistä varten tehtävässä oikeuspsykiatrisessa vaarallisuuden arvioinnissa on nykyisellään kysymys siitä, arvioidaanko henkilöllä olevan korkea riskitaso syyllistyä tulevaisuudessa toisen henkeen, terveyteen tai vapauden kohdistuvaan vakavaan rikokseen. Ehdotettu muutos ei siten merkitsisi muutosta oikeuspsykiatrisen arvioinnin sisältöön tai käytettäviin menetelmiin.

5.2 Oikeudenkäymiskaari

17 luku Todistelusta

37 §. Pykälän 3 momentti koskee yhdistelmärangaistuksen tuomitsemista varten määrätävää mielentilatutkimusta ja sen yhteydessä tehtävää vaarallisuuden arviointia. Momenttiin tehtäisiin muutos, jonka tarkoituksena olisi yhtenäistää säännöksessä käytetty muotoilu yhdistelmärangaistuksen tuomitsemista koskevan rikoslain 2 c luvun 11 §:ään ehdotetun muotoilun kanssa. Momentin sanamuotoa muutettaisiin siten, että syytetyn vaarallisuuden sijaan puhuttaisiin syytetyn riskistä syyllystyä uudelleen rikoslain yhdistelmärangaistusta koskevassa säännöksessä mainittuun rikokseen.

6 Suhde perustuslakiin ja säätämisyjärjestys

Esityksessä ehdotetaan rikoslain 2 c luvun 10 ja 11 §:n sekä oikeudenkäymiskaa-ren 17 luvun 37 §:n muuttamista. Ehdotetuissa muutoksissa on kysymys voimassa olevien säännösten selkeyttämisestä ja lainsäädännössä käytettävän käsitteistön yhdenmukaistamisesta.

Rikoslain säännöksiin ehdotettuja muutoksia voidaan arvioida ennen kaikkea perustuslain 8 §:n mukaisen rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen ja siihen sisältyvän täsmällisyys- ja tarkkarajaisuusvaatimuksen kannalta. Ehdotetut muutokset on pyritty laatimaan mahdollisimman täsmällisiksi ja tarkkarajaisiksi siten, että säännösten voidaan katsoa täyttävän laillisuusperiaatteen asettamat vaatimukset.

Helsingin hovioikeudelle toimitettavasta elinkautisvangin väkivaltariskiarviosta säädetään tällä hetkellä ainoastaan elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetussa laissa. Eduskunnan lakivaliokunta on todennut säännöksen eduskuntakäsittelyn yhteydessä, että psykiatrisen arvioinnin tarkoituksena on antaa hovioikeudelle lisää tärkeää ja tarpeellista tietoa vapauttamisharkinnan tueksi (LaVM 35/2010 vp, s. 3). Edelleen lakivaliokunta on todennut, että elinkautisvankien väkivaltaista käyttäytymistä ennustava riskinarviointi yhdistettynä tehostettuun valvontaan sekä päihteiden käyttöön ja väkivallan vähentämiseen liittyviin toimintaohjelmiin edistää vapautuneen mahdollisuuksia elää rikoksetonta elämää ja lisää yhteiskunnan turvallisuutta. Vielä valiokunta on todennut, että ehdonalaiseen vapauteen päästäminen tapahtuu aina hovioikeuden kokonaisharkinnan perusteella, ja siten lopullinen kannanotto, voidaanko vanki päästää ehdonalaiseen vapauteen, jää jatkossakin hovioikeuden tehtäväksi. Helsingin hovioikeus on ratkaisukäytännössään edellyttänyt väkivaltariskiarvion laatimista ja hylännyt vapauttamishakemuksen, mikäli tällaista arvioita ei vängistä ole tehty.

Koska väkivaltariskiarvio on näin ollen jo osa vapauttamisasian käsittelyä tuomioistuimessa, olisi laillisuusperiaatteen kannalta perusteltua säätää siitä ehdotulla tavalla myös ehdonalaista vapauttamista koskevassa rikoslain 2 c luvun 10 §:ssä. Psykiatriseen väkivaltariskiarviointiin liittyy yksilötasolla epävarmuustekijöitä, minkä vuoksi riskiarviolle ei annettaisi lainsäädännössä määräävää asemaa vapauttamisharkinnassa, vaan arvio vangin riskistä syyllistyä uuteen väkivaltarikokseen olisi edelleen osa kokonaisharkintaa.

Yhdistelmärangaistusta koskevan rikoslain 2 c luvun 11 §:n mukaan yhtenä rangaistuksen tuomitsemisen edellytyksenä on, että rikoksentehtäjä on pidettävä erittäin vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle. Rikoksentehtäjän vaarallisuuden käsitettä ei ole tarkemmin avattu säännöksen perusteluissa (HE 268/2016 vp) eikä yhdistelmärangaistusta edeltäneen koko rangaistuksen suorittamista vankilassa koskeneen säännöksen perusteluissa (HE 262/2004 vp). Asiaa ei ole myöskään käsitelty kyseisten säännösten eduskuntakäsittelyn yhteydessä (PeVL 10/2017 vp, PeVL 21/2005 vp, LaVM 9/2017 vp ja LaVM 9/2005 vp). Yhdistelmärangaistusta koskevassa hallituksen esityksessä (s. 8) on kuitenkin todettu, että vaarallisuuden arvioimiseksi tehtävässä oikeuspsykiatrisessa vaarallisuusarvioinnissa tavoitteena on selvittää, miksi ja miten tutkittava on aikaisemmin päätenyt käyttäytymään väkivaltaisesti ja mitkä tekijät saattaisivat tulevaisuudessakin johtaa samanlaiseen käytökseen.

Voimassa olevassa laissa olevaa muotoilua ”pidettävä erittäin vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle” voidaan pitää jossain määrin epämääräisenä. Säännöksen selkeyttämiseksi pykälän 2 momentin 3 kohtaa muutettaisiin siten, että rikoksentehtäjän vaarallisuuden sijaan edellytyksenä olisi, että rikoksentehtäjän riskiä syyllistyä uuteen 1 kohdassa mainittuun rikokseen on pidettävä korkeana. Uusi muotoilu olisi aiempaa tarkkarajaisempi, kun yhdistelmärangaistuksen määräämisen perusteena oleva uusimisriski olisi kytketty nimenomaisesti momentin 1 kohdan tyhjentyvään rikoslistaukseen.

Lakiehdotukset voidaan edellä esitetyin perustein hyväksyä tavallisen lain säätämisyjärjestyksessä.

LAKIEHDOTUKSET

1.

Laki rikoslain 2 c luvun 10 ja 11 §:n muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti

muutetaan rikoslain (39/1889) 2 c luvun 10 §:n 2 momentti ja 11 §:n 2 momentin 3 kohta, sellaisina kuin ne ovat 2 c luvun 10 §:n 2 momentti laissa 628/2013 ja 2 c luvun 11 §:n 2 momentin 3 kohta laissa 800/2017 seuraavasti:

2 c luku

Vankeudesta ja yhdistelmärangaistuksesta

10 §

Ehdonalainen vapauttaminen elinkautisesta vankeudesta

Ehdonalaista vapauttamista harkittaessa on kiinnitettävä huomiota:

- 1) elinkautiseen vankeusrangaistukseen johtaneen rikoksen tai rikosten laatuun,
- 2) muihin rangaistuksiin, jotka elinkautinen vankeusrangaistus käsittää tai jotka on suoritettu 10 a §:ssä tarkoitettuna vankilassaoloaikana,
- 3) tuomitun muuhun mahdolliseen myöhempään rikollisuuteen,
- 4) 9 §:n 2 momentissa tarkoitettuihin seikkoihin,
- 5) vankeuslain 4 luvun 6 §:ssä tarkoitetun rangaistusajan suunnitelman toteutumiseen ja vankila-aikaiseen käyttäytymiseen muutenkin,
- 6) arvioon tuomitun riskistä syyllistyä väkivaltarikokseen sekä
- 7) tuomitun mahdolliseen sitoutumiseen noudattamaan valvotusta koevapaudesta annetun lain (629/2013) 4 §:ssä tarkoitettua lääkehoitoa ja siihen mahdollisesti liitettyä muuta hoitoa ja tukea koskevia ehtoja.

11 §

Yhdistelmärangaistus

Edellytyksenä yhdistelmärangaistukseen tuomitsemiselle on, että:

-
- 3) rikosentekijän riskiä syyllistyä uuteen 1 kohdassa mainittuun rikokseen on pidettävä korkeana rikoksista ilmenevien seikkojen ja oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n 3 momentin mukaisen selvityksen perusteella.

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

2.

Laki
oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti

muutetaan oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n 3 momentti, sellaisena kuin se on laissa 803/2017, seuraavasti:

17 luku

37 §

Ennen kuin tehdään rikoslain 2 c luvun 11 §:ssä tarkoitettu päätös yhdistelmärangaistukseen tuomitsemisesta, syytetyn mielentila on määrättävä tutkittavaksi. Tuomioistuimen on samalla pyydettävä lausunto siitä, onko syytetyn riskiä syyllistyä uudelleen mainitun pykälän 2 momentin 1 kohdassa mainittuun rikokseen pidettävä korkeana.

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

Liite
Rinnakkaistekstit

1.

Laki

rikoslain 2 c luvun 10 ja 11 §:n muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan rikoslain (39/1889) 2 c luvun 10 §:n 2 momentti ja 11 §:n 2 momentin 3 kohta, sellaisina kuin ne ovat 2 c luvun 10 §:n 2 momentti laissa 628/2013 ja 2 c luvun 11 §:n 2 momentin 3 kohta laissa 800/2017 seuraavasti:

Voimassa oleva laki

Ehdotus

2 c luku
**Vankeudesta ja
yhdistelmärangaistuksesta**
10 §
*Ehdonalainen vapauttaminen
elinkautisesta vankeudesta*

2 c luku
**Vankeudesta ja
yhdistelmärangaistuksesta**
10 §
*Ehdonalainen vapauttaminen
elinkautisesta vankeudesta*

Harkittaessa kysymystä ehdonalaisesta vapauttamisesta kiinnitetään huomiota elinkautiseen vankeusrangaistukseen johtaneen rikoksen tai rikosten laatuun, muihin rangaistuksiin, jotka elinkautinen vankeusrangaistus käsittää tai jotka on suoritettu 10 a §:ssä tarkoitettuna vankilassaoloaikana, tuomitun muuhun mahdolliseen myöhempään rikollisuuteen sekä 9 §:n 2 momentissa tarkoitettuihin seikkoihin. Vapauttamisharkinnassa tulee ottaa huomioon vankeuslain 4 luvun 6 §:ssä tarkoitetun rangaistusajan suunnitelman toteutuminen ja vankila-aikainen käyttäytyminen muutenkin. Harkinnassa voidaan myös ottaa huomioon vangin sitoutuminen noudattamaan valvotusta koevapaudesta annetun lain (629/2013) 4 §:ssä tarkoitettua lääkettä ja siihen mahdollisesti liitettyä muuta hoitoa ja tukea koskevia ehtoja.

Ehdonalaista vapauttamista harkittaessa on kiinnitettävä huomiota:

- 1) elinkautiseen vankeusrangaistukseen johtaneen rikoksen tai rikosten laatuun,*
- 2) muihin rangaistuksiin, jotka elinkautinen vankeusrangaistus käsittää tai jotka on suoritettu 10 a §:ssä tarkoitettuna vankilassaoloaikana,*
- 3) tuomitun muuhun mahdolliseen myöhempään rikollisuuteen,*
- 4) 9 §:n 2 momentissa tarkoitettuihin seikkoihin,*
- 5) vankeuslain 4 luvun 6 §:ssä tarkoitettun rangaistusajan suunnitelman toteutumiseen ja vankila-aikaiseen käyttäytymiseen muutenkin,*
- 6) arvioon tuomitun riskistä syyllystyä väkivaltarikokseen sekä*
- 7) tuomitun mahdolliseen sitoutumiseen noudattamaan valvotusta koevapaudesta annetun lain (629/2013) 4 §:ssä tarkoitettua lääkettä ja siihen mahdollisesti liitettyä muuta hoitoa ja tukea koskevia ehtoja.*

Voimassa oleva laki

Ehdotus

*11 §
Yhdistelmärangaistus*

*11 §
Yhdistelmärangaistus*

Edellytyksenä yhdistelmärangaistukseen tuomitsemiselle on, että:

Edellytyksenä yhdistelmärangaistukseen tuomitsemiselle on, että:

3) rikoksentekijää on rikoksista ilmenevien seikkojen ja oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n 3 momentin mukaisen selvityksen perusteella pidettävä erittäin vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle.

3) rikoksentekijän riskiä syyllistyä uuteen 1 kohdassa mainittuun rikokseen on pidettävä korkeana rikoksista ilmenevien seikkojen ja oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n 3 momentin mukaisen selvityksen perusteella.

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

2.

Laki

oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti

muutetaan oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n 3 momentti, sellaisena kuin se on laissa 803/2017, seuraavasti:

Voimassa oleva laki

Ehdotus

17 luku
Todistelusta
37 §

17 luku
Todistelusta
37 §

Ennen kuin tehdään rikoslain 2 c luvun 11 §:ssä tarkoitettu päätös yhdistelmärangaistukseen tuomitsemisesta, syytetyn mielentila on määrättävä tutkittavaksi. Tuomioistuimen on samalla pyydetävä lausunto siitä, onko syytettyä pidettävä erittäin vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle.

Ennen kuin tehdään rikoslain 2 c luvun 11 §:ssä tarkoitettu päätös yhdistelmärangaistukseen tuomitsemisesta, syytetyn mielentila on määrättävä tutkittavaksi. Tuomioistuimen on samalla pyydetävä lausunto siitä, onko syytetyn riskiä syyllistyä uudelleen mainitun pykälän 2 momentin 1 kohdassa mainittuun rikokseen pidettävä korkeana.

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

LAGFÖRSLAG

1.

Lag om ändring av 2 c kap. 10 och 11 § i strafflagen

I enlighet med riksdagens beslut

ändras i strafflagen (39/1889) 2 c kap. 10 § 2 mom. och 11 § 2 mom. 3 punkten, sådana de lyder, 2 c kap. 10 § 2 mom. i lag 628/2013 och 2 c kap. 11 § 2 mom. 3 punkten i lag 800/2017, som följer:

2 c kap.

Om fängelse och kombinationsstraff

10 §

Villkorlig frigivning från fängelse på livstid

När frågan om villkorlig frigivning prövas, ska vikt fästas vid

- 1) arten av det eller de brott som ledde till fängelse på livstid,
- 2) övriga straff som fängelsestraffet på livstid omfattar eller som har avtjänats under den i 10 a § avsedda fängelse tiden,
- 3) den dömdes övriga eventuella senare brottslighet,
- 4) de omständigheter som avses i 9 § 2 mom.,
- 5) genomförandet av den plan för strafftiden som avses i 4 kap. 6 § i fängeslagen och fängens uppförande under fängelse tiden också i övrigt,
- 6) en bedömning av risken för att den dömda begår ett våldsbrott samt
- 7) om den dömda eventuellt förbinder sig att iaktta villkoren för sådan läkemedelsbehandling och eventuellt tillhörande annan behandling och stöd som avses i 4 § i lagen om övervakad frihet på prov (629/2013).

11 §

Kombinationsstraff

För att kombinationsstraff ska kunna dömas ut förutsätts att:

-
- 3) risken för att gärningsmannen begår ett nytt i 1 punkten avsett brott ska anses vara hög på basis av de omständigheter som framgår av brotten och en utredning enligt 17 kap. 37 § 3 mom. i rättegångsbalken.

Denna lag träder i kraft den 20 .

2.

**Lag
om ändring av 17 kap. 37 § i rättegångsbalken**

I enlighet med riksdagens beslut

ändras i rättegångsbalken 17 kap. 37 § 3 mom., sådant det lyder i lag 803/2017, som följer:

17 kap.

37 §

Innan ett beslut om dömande till kombinationsstraff enligt 2 c kap. 11 § i strafflagen fattas, ska den åtalade åläggas att genomgå sinnesundersökning. Domstolen ska samtidigt begära ett utlåtande om huruvida risken för att den åtalade begår ett nytt i 2 mom. 1 punkten i den paragrafen avsett brott ska anses vara hög.

Denna lag träder i kraft den 20 .

Oikeusministeriö
PL 25
00023 Valtioneuvosto
www.oikeusministerio.fi

Justitieministeriet
PB 25
00023 Statsrådet
www.justitieministeriet.fi

ISSN 2490-1172 (PDF)
ISBN 978-952-400-631-6 (PDF)